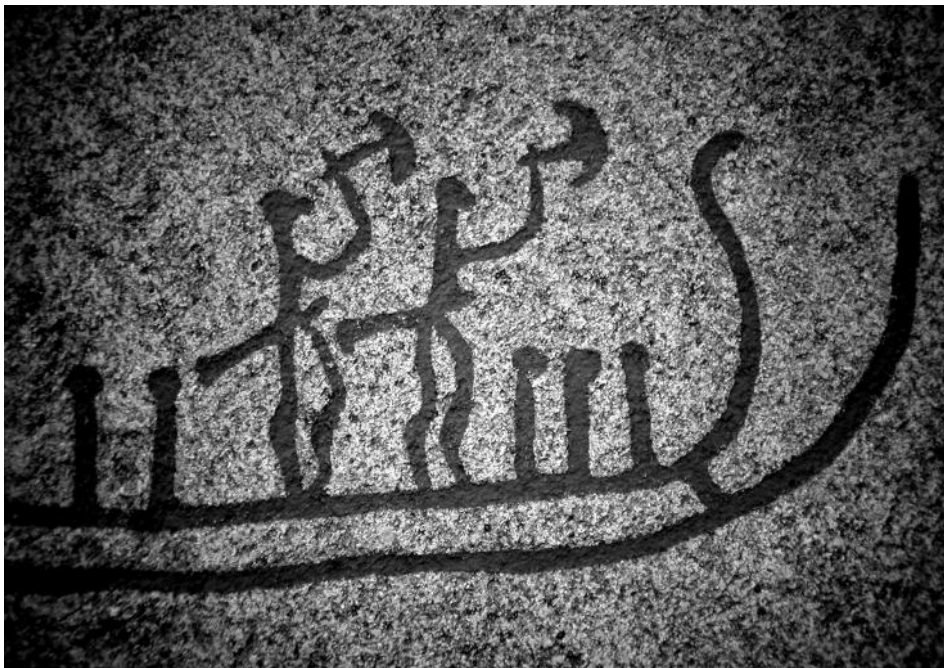

NORDSJÖN

Forntidens fruktade farvatten?

Funderingar kring forntida sjöfart
över norra Nordsjön
före vikingarnas ankomst år 789

Lars Blomqvist
(Bägerfeldt)

Nordsjön. Forntidens fruktade farvatten?
av Lars Blomqvist (Bägerfeldt)

© Lars Blomqvist (Bägerfeldt) 1992.

ISBN91-86742-31-0

FÖRORD	4
STRÖMMARNA BERÄTTAR	5
NORDSJÖNS BRUS.....	5
BARKBÅTENS MÅL	8
VART LEDER STRÖMMARNA?	12
VIKINGARNAS FÄRDER	17
EN NY VÄG FRAMÅT	21
STENARNA BERÄTTAR.....	24
ISTIDENS FÖRBINDELSER	24
DE FÖRSTA BÖNDERNA.....	26
KONTAKTER OCH STATUS	27
MEGALITGRAVAR - MONUMENT I ÖST OCH VÄST	29
10-RUMMARE MED AVLOPP	39
MÅNGTUSENÅRIGA LUSSEBULLAR.....	42
IMPORTERADE HÅL FRÅN ENGELSKA KANALEN	46
KLOT OCH KVADRATER.....	49
SKEPPEN ÄR LASTADE	53
MOTIV: GROPP OCH RING.....	58
LÅNGDRAGNA RÖSEN	62
DE BRÄNDA HÖGARNAS EPOK	64
STENCIRKLARNAS VÄG ÖVER NORDSJÖN	66
HESTER OCH ROMARNAS SKRÄCK	68
PÅ DUN OCH TUN.....	69
LILJORNA VÄXER ÖVER NORDSJÖN.....	75
SAGORNA BERÄTTAR	78
YMERS FOLK KOMMO ÖVER HAVET	78
EN EXILREGERING I SKANDINAVIEN.....	82
FÄDER FRÅN ÖST, MÖDRAR FRÅN VÄST.....	90
FLER SOM KOM FRÅN LOCHLANN	100
MAC DONALD OCH MAC DOMALDE.....	102
RAGNARS GRISAR	105
SÅNGER ÖVER HAVET	108
BEOWULFS BRAGDER.....	112
VIDARE MOT VINLAND	115
OLAF & MAGNUS.....	116
MEN VIKINGARNA VAR JU FÖRST!.....	117
SAMMANFATTNING	123
PRAKTISKA FÖRUTSÄTTNINGAR OCH MÖJLIGHETER.....	123
STENARNA BERÄTTAR	124
SAGORNA BERÄTTAR.....	126
STRÖMMAR - STENAR - SAGOR	128
ETT URVAL REFERENSER.....	129

FÖRORD

Långt, långt före vikingatidens början och även före den anglosaxiska erövringen av England på 400-talet, finner vi dunkla och märkliga spår runt Nordsjön som tycks vilja berätta om storslagna bragder och händelser. Denna bok försöker kryssa mellan forntida monument, föremål som antingen glänser av lyx eller som döljer egendomliga hemligheter, och de märkliga historier vi finner i de äldsta krönikorna och forntida sångerna.

Kort och gott handlar det om forntida funderingar som försöker klarlägga farledernas betydelse över Nordsjön, och detta långt, långt före vikingatidens början.

Denna skrift ska ses som en arkeologisk utflykt bland forngravar och skilda funderingar som jag mött och blött och stött under mina resor på de Brittiska öarna. Förmodligen kan en del funderingar reta en del "renläriga" arkeologer som inte på några villkor kan acceptera små utflykter, men förhoppningsvis kan andra funderingar istället ge mer smak och kittla var och en till att fördjupa sig vidare. De axplock som presenteras nedan är stilla funderingar som pendlar mellan fakta och hypoteser.

Med denna skrift vill jag inte i första hand framlägga nya fakta, utan istället diskutera vissa möjligheter. Jag har således inte som målsättning att bevisa om det förekom, eller inte förekom, regelbunden sjöfart över Nordsjön mellan Skottland och västra Götaland under forntiden. Jag vill endast peka på en rad märkliga omständigheter som skulle kunna indikera att detta mycket väl kan ha varit fallet, och vilka effekter det kan ha fört med sig. För att verkligen kunna besvara denna fråga på ett konkret och mer vetenskapligt sätt, skulle varje enskild liten jämförelse behöva drivas betydligt längre än vad det har funnits utrymme till här.

Lasse Blomqvist
1992-03-01

STRÖMMARNA BERÄTTAR

Vågornas stilla skvalpande mot bryggan kan skänka en fridfull stämning, men när stormarna drar fram kan även den mest sjövana känna en viss fruktan för vattnets styrka. De vida vattnen och det öppna havet kan både vara en tillgång och ett hot. Här göms enorma möjligheter för den som på ett förhållandevis enkelt sätt vill genomföra långväga färder och etablera kontakter med folkgrupper som bor långt bort. Kanske var just vattenvägarna en av människans första stora upptäckter för att kunna upprätthålla kontakter på stora avstånd. Redan från strandkanten kan man upptäcka att trä flyter, att vinden i viss mån kan driva trästockar framåt, och att havet pulserar i ebb och flod efter månens rytm. Vägen låg öppen för den som tordes försöka. Vinden och strömmarna skulle föra människan in i en ny epok. Frågan är hur tidigt detta skedde i människans historia, vilka det var i samhället som gavs möjligheten, och hur intensivt dessa farleder kom till användning under forntiden.

NORDSJÖNS BRUS

Havets yrande vågskum ger ifrån sig ett dån och ett brus. Härifrån kommer det inga klara toner eller berättelser som kan förtälja om vad som tilldragit sig på dess stora vatten under t.ex. stenåldern och bronsåldern. Vad kan väl gömma sig bakom detta brus? Finns det männe ingenting att skåda? Eller finns det bortglömda berättelser om fantastiska äventyr som genomförts av handelsmän och krigare vilka dragit fram här med olika önskemål i sikte? Finns det måhända spår längs Nordsjöns stränder som skulle kunna tyda på att man upprätthöll kontakt med varandra tvärs över havet, tvärs över den norra eller den södra delen av Nordsjön?

Nordsjön - detta stora hav som betytt så mycket för så många under olika tidsperioder. För en del kan det ibland ha setts som ett hinder till nya kontakter, och ibland som en viktig farled. Havets historia börjar i och med att den senaste istiden slutar. Men först för omkring 8000 år sedan fick Nordsjön sin nuvarande utsträckning. Under drygt 6000 år dessförinnan låg den södra delen av Nordsjön ovan vattenytan. Här i söder kom istidens tundra att utvecklades till tät urskog när värmen tilltog under den gynnsamma klimatförändringen. Värmen medförde också att ismassorna smälte och havsnivån steg. Undan för undan försköts strandlinjen söderut tills den allt mer nådde fram till dagens kustlinje. Den norra delen av Nordsjön var dock aldrig

torrlagd. Till en början täcktes området i norr av stora ismassor. När isen successivt smälte bort kom Nordsjöns vattenspiegel att följa iskanten och sträcka ut sig norrut tills isen var borta och Nordsjön förenades med Atlanten.

Nordsjön är ett relativt stort hav sett till ytan. Från södra Jylland till sydöstra England är det 50 mil. Obetydligt kortare är det från Norges kust i sydväst till det skotska fastlandet eller till Orkneyöarna. Till Shetlandsöarna är det däremot bara 30 mil från den norska kusten, men då har man ytterligare en sträcka på 10 mil till Orkneyöarna. Avstånden kan förefalla långa men om vi tänker på att det är runt 40 mil från Själland till Oslofjorden, om vi väljer vattenvägen, eller över 100 mil från Oslofjorden till Trondheim, kommer allting i ett annat ljus. Mycket talar för att våra förfäder färdades vida omkring i Skandinavien under stenåldern, bronsåldern och järnåldern. Avstånden är inget större problem i sig. Skillnaden mellan att färdas långa sträckor

längs de skandinaviska kusterna och att färdas tvärs över Nordsjön, är framför allt att det inte finns några naturliga rastplatser ute på Nordsjön. En sådan resa krävde visserligen mer men det krävdes inga omöjligheter av dem som vågade ge sig iväg. Frågan är snarare vilken motivering som drivit på och som kan ha utvecklat dylika färder. Blickar vi ut över Skandinavien och det väl utvecklade kontaktnätet som fanns alltifrån bondestenålderns början c:a 4000 f.Kr., verkar det fullt möjligt att man även känt till och använt en farled över Nordsjön till Storbritannien. Möjligheten finns således, frågan är bara om och i så fall i vilken utsträckning denna farled användes. Andra exempel på långväga färder finner vi från olika delar av Europa, bl.a. spåren av att man sedan urminnes tider färdats från Bretagne i NV Frankrike direkt till Irland. Färden över Engelska kanalen och Irländska sjön var knappast något problem. Men om man istället för att följa kusten, som var mångdubbelt så lång, valde att gå den kortaste vägen, måste man ha haft en mer avancerad kunskap om sjöfart.

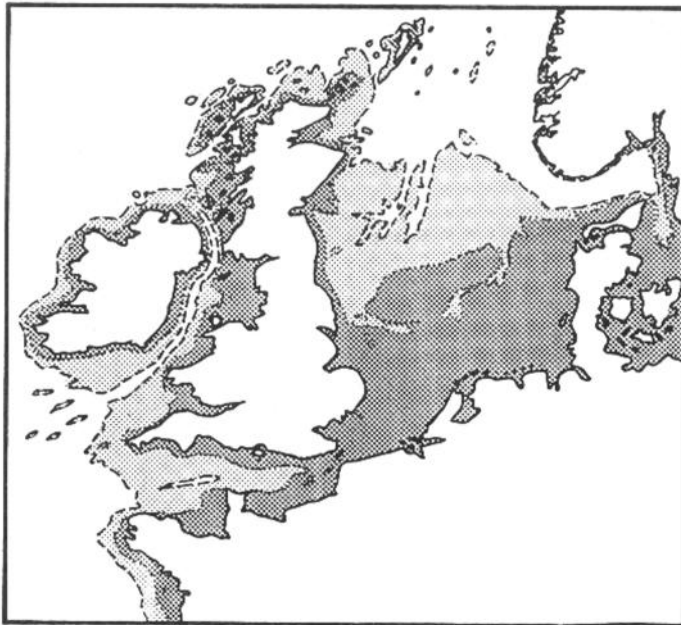
Vi vet också att man sedan urminnes tider regelbundet färdades mellan Orkney och Shetland. Avståndet om 10 mil innebär att man måste färdas relativt långt från Orkney innan man ens kan skymta Shetland. I ljuset av detta verkar det också rimligt att någon förr eller senare under forntiden färdades vidare från Shetland till den norska kusten. Antingen kan det ha skett genom en äventyrlig upptäcktsfärd mot horisontens hemligheter, eller som en olyckshändelse då någon båt fångats av vindens eller strömmarnas grepp. Det är just om denna möjlighet som denna bok handlar om. Här finns tyvärr inga konkreta bevis. Här finns bara ett resonemang som kretsar kring frågan om man verkligen färdades tvärs över norra Nordsjön under den del av forntiden som befinner sig före vikingatidens början år 789. Indikationerna är många men svårtolkade.

Hur kan vi då göra för att undersöka eventuella lämningar av sådana färder? Om denna möjliga farled över Nordsjön användes under någon del av forntiden, bör den rimligen också ha varit fruktbar för människornas önskan att utbyta tankar och varor. Såväl handel som nya släktband tillika med spridandet av nya traditioner och seder, kan ha varit en sporre nog för att upprätthålla kontakterna. Men en sådan farled kan också ha varit fruktad. Den gick ju också att använda till annat än fredliga kontakter. Plötsliga överfall av beväpnade styrkor som snabbt ville vinna rov och slavar, kan ha varit en del av kustbornas vardagliga fruktan. Det är här bland dessa möjligheter vi ska leta efter spår som eventuellt kan knyta samman de skotska och de skandinaviska kulturerna från forntiden.

Funderingarna runt en sådan farled är ingalunda nya. Många forskare har varit inne på samma tankebanor, dock utan att finna några avgörande bevis. Ibland verkar det vara så uppenbart att man måste ha haft kontakt med varandra tvärs över Nordsjön, men hur mycket som

än kan tala för detta saknas alltid de slutgiltiga bevisen. Inte heller denna bok innehåller några konkreta bevis. Däremot tar den upp en del nya fynd och iakttagelser som förhoppningsvis ger en fylligare och klarare bild än vad vi har haft tidigare.

Nordsjön - en forntida farled, även före vikingatidens början år 789? Är det bara en vanföreställning? Eller har denna rutt varit viktigare än vad vi kanske vanligen tänker oss? Vikingaflottorna korsade detta hav från 700-talets slut och framåt, men vad hände egentligen dessförinnan? Vilka möjligheter kan tänkas ligga dolda under den strikta logikens krav och ambitioner på hållfasta bevis och vattentäta teorier? Ja, om vi söker efter spår och indikationer, då kan allting komma i ett helt annat läge. Det handlar inte alltid om bevisbara slutsatser, utan även om faktiska möjligheter.

Nordsjön och Atlantkusten. Det område som berörs vid en sänkning av 50 meter respektive 100 meter är skrafferat. Under stora delar av den senaste istiden låg världshavet omkring 100 meter under dagens nivå. Även efter istiden kom de södra delarna av Nordsjön att ligga ovanför havets yta. (Stuart, A.J. 1988,s.11)

BARKBÅTENS MÅL

Att kunna färdas över Nordsjön, var det någonting svårt som endast några få kan ha klarat av eller något som vem som helst kunde göra? Hur svårt var det att bygga en båt eller ett skepp som kunde klara en sådan färd utan någon större risk för förlisning? Hur gjorde man för

att hitta vägen över denna vattenspegel utan ständig landkänning vid horisonten? Hur svårt var det att använda sig av naturens egna krafter för att ta sig framåt? Frågorna är många och betydelsefulla.

För en landkrabba som jag är ingenting självklart som har att göra med vatten och havet. Istället blir det en utmaning att försöka klarlägga vilka färdvägar som fanns över havet och vad det innebar för utvecklingen under forntiden. Ibland kan man få nyförvärvad kunskap relativt lindrigt, ibland sker det mer dramatiskt. Det som fick mig att tänka om vad gäller forntida sjöfart skedde på det sistnämnda sättet. I all korthet och så realistiskt som möjligt vill jag offra de närmaste raderna till att återge hur det gick till.

En av mina vänner i Bohuslän tog mig en tidig vårdag i kragen och släppte av mig i en liten öppen båt med utombordsmotor. Ingen annan än Stellan Johansson i Hamburgsund skulle komma på tanken att göra någonting liknande. Han är född bohusläning och kan det mesta om det mesta som rör livet på havet. Ett riktigt original som är full med idéer, kraft och vilja. Ingenting är omöjligt för honom. Den bohuslänska skärgården är hans liv och pulsen i hans själ. För att kunna förmedla charmen och dramatiken i bygdens storslagna natur och märkliga historia, lotsar han runt flera tusen människor varje sommar i sin stora båt "Nolhåtten", där det också serveras mat och dryck. Och detta kommer han säkert att fortsätta med så länge benen bär och båten flyter.

Motorn drogs igång och vi satte rak kurs ut mot Skageracks öppna vatten. Att det blåste hårt och vågorna gick höga, bekymrade Stellan föga. Men för en landkrabba som jag pirrade det ordentligt i magen. Inte heller när vi gick snett mot vågorna och havsvattnets skum yrde över oss verkade Stellan röra en min. Han bara satt där vid motorn med blicken fäst vid horisonten. Allt var tydligen som det skulle. Men ju blötare jag blev, desto mer undrade jag om detta verkligen var normalt i skärgården eller om det bara var Stellan i högform. På senare tid när jag lärt känna Stellan bättre, återstår bara det andra alternativet.

"Här ute går strömmarna", ropade Stellan.

För mig var detta någonting nytt. Vatten som vatten, var låg måne skillnaden? Antingen låg det stilla under båten, eller också kom det uppifrån i form av regn eller yrande vågskum. Som vi nu tog oss fram över havet, tvärs igenom alla vågorna, gällde både och. Vi stannade till på en av de yttersta öarna, och Stellan visade runt medan han berättade den ena historien efter den andra. Här fanns inga begränsningar. Hade inte solen gått ner, hade han förmodligen fortfarande stått där och berättat historier om skärgårdsfolk och märkliga tilldragelser från svunna tider. Än citerade han Snorre Sturlassons fornnordiska sagor om norska kungar på 900-talet, vilka besökt och bott här i

Bohuslän, för att i nästa ögonblick berätta om alla människolik som drev i land just här efter det enorma sjöslaget i Nordsjön i juni 1916 mitt under första världskriget.

"Det är strömmarna. Ingenting annat än strömmarna." Dessa ord återkom gång på gång, inte minst när vi gick längs stranden och tittade på allt skräp som samlats inne i en vik. Här kunde man hitta allt tänkbart bråte. Ibland fanns det varumärken eller någonting annat skrivet på skräpet. Engelska, ryska, tyska och franska kunde vi urskilja. Ett par turister lär inneha ett alldeles egen rekord efter att ha funnit mjölkförpackningar från sex olika länder i en och samma vik.

"Strömmarna", upprepade Stellan. "Det är strömmarna som fört hit allting."

"Men vilka strömmar?", frågade jag försiktigt, när jag blottade min okunnighet.

En landkrabba hade uttalat sig offentligt ute i skärgården, men Stellan var överseende.

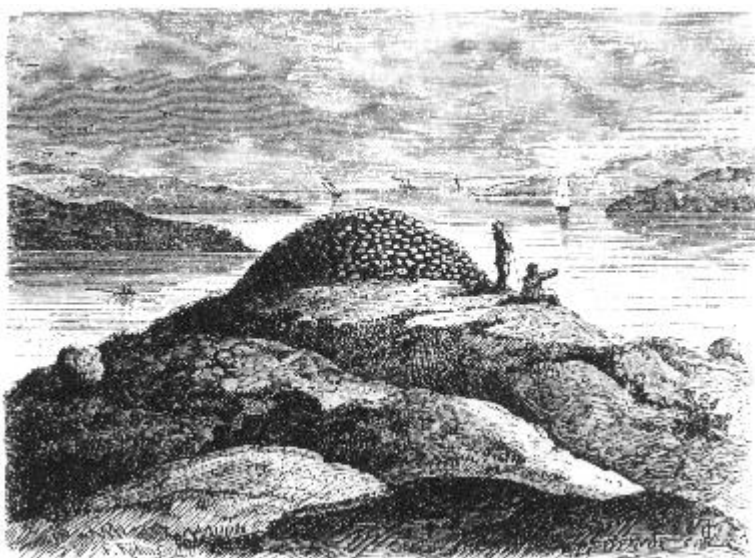
"Strömmarna i Skagerack och i Nordsjön. De kommer från Engelska kanalen, följer den jylländska kusten, vänder strax härute i Skagerack och går hela vägen längs den norska kusten. Det var den som vikingarna använde sig av. De visste vilka strömmar de skulle använda sig av. Det var nödvändigt för att överhuvudtaget komma någonstans. Gick de ut vid fel tid och på fel ställe, kom de ingen vart."

I snabb takt förklarade han att strömmarna utanför Hamburgsund gick norrut och sedan längs den norska kusten, för att förenas med Golfströmmen utanför den nordnorska kusten. Här bildades dock motströmmar som gick i motsatt riktning och som böjde av över Nordsjön mot Storbritannien. Men även för de andra strömmarna fanns det motströmmar som gick parallellt med dessa och i motsatt riktning. Intill den nordgående strömmen framför oss ute i Skagerrak fanns en smal strömfåra som ledde söderut mot Danmark och Östersjöns vatten. Om man bara hamnade i rätt ström, kom man enligt Stellan dit man ville. Och detta utan segel. För Stellan tycktes det inte vara några problem alls utan enkla självklarheter som hans förfäder känt till och nyttjat sedan urminnes tider.

"Redan under bronsåldern måste man ha känt till strömmarna. De går ju härute. Man kan inte missa dem. De är så starka att man driver med dem direkt.", fortsatte Stellan. "Vänta ska du få se."

Åter igen satte han mig i båten. Med gasen i botten gick vi tvärs över sundet. Om jag hade råkat torka en smula ute på ön, var detta strax ett minne blott. Jag höll upp jackan framför mig så gott jag kunde för att skydda mig mot vågornas stänk eller snarare när de sköljde in över oss. Stellan ropade till mig på nytt och påpekade att nästa gång vore det kanske bäst om vi tog med oss stövlarna. Det värmde onekligen att få höra att även denna sjöbjörn kunde få för mycket av vågornas stänk. Eller var det bara mig han tänkte på?

Så snart vi kom tillbaka till fastlandet, hoppade vi in i folkabussen och körde så långt det gick på den smala vägen. Till slut bromsade han in och vi fortsatte till fots. Med raska steg tog vi oss upp på det kala berget. Här låg stora rösen utspridda över det kala och vidsträckta berget. Ibland låg de någorlunda nära varandra, vilket i detta fall innebar några stegkast, och ibland låg de långt från varandra. Här låg de väl synliga om man kom utifrån havet. Rösena var från äldre bronsåldern. Dessa väldiga stenhögar, som byggts av tusen och åter tusen jämnstora stenblock, var alla runda till formen, runt 10-20 meter i diameter och upp mot 2 meter höga. De började byggas i början av bronsålderns period II, c:a 1500 f.Kr. och denna tradition fortsatte fram till omkring 1100 f.Kr. Varje enskilt röse byggdes som grav för en enskild person i samhällets högsta topp, vanligen för en man men också för kvinnor. Många rösen kom att återanvändas som gravplatser men då gravlades inte den döde längst in i röset bredvid den primära graven utan strax under rösets yta. Bara för att de är gravar utesluter inte det att rösena också kan ha haft andra viktiga funktioner. En del forskare har funderat på om de eventuellt också tjänade som sjömärken inom dåtidens sjöfart. Stellan hade liknande funderingar.

Bohuslänskt röse från bronsåldern c:a 1500-1100 f.Kr. (Montelius, O. 1874, s.40)

"Titta, så får du se", sa Stellan medan han pekade på rösena. "De där tre rösena är riktade i en linje, och det är samma kurs som de måste ha använt sig av när de tog sig in eller ut i Skagerack. Det är den enda farled de kan ha använt sig av."

Stellan lyfte blicken från horisonten och sneglade mot mig. Ett tvivel spreds på hans läppar trots den självsäkerhet han uppvisat.

"För ett sjöfarande folk är sådant en självklarhet. Men vad vet jag? Jag är ingen arkeolog. Bara en amatör. Men jag tycker att det är självklart att de måste ha känt till strömmarna och färdats till England och Skottland."

På något sätt kände Stellan på sig att detta med strömmarna kunde vara någonting betydelsefullt. Han pendlade mellan att vara tvärsäker för att sedan stanna upp som om han själv förstod att argumenten inte riktigt höll ihop. Det var därför han ville visa mig runt så att jag skulle kunna berätta för honom om han hade rätt eller inte. Men jag visste inget om detta. Ingen annan heller vad jag kunde dra mig till minnes. Frågorna runt en forntida sjöfart var ingalunda nya, men svaren saknades ännu. Detta var i hög grad ett oskrivet blad inom arkeologin. Visserligen hade en del forskare varit inne på tanken att det kunde ha funnits en förbindelse tvärs över Nordsjön, men ingen nämnde strömmarnas betydelse.

Vilken betydelse hade egentligen strömmarna under forntiden? Hur långt kom man och framför allt, vart kom man? Vad skulle hända om man lät en barkbåt få driva från den bohuslänska kusten? För mig var blotta förekomsten av strömmar en utmaning. Hur starka var de? Hur effektiva var de? Hur kan man ha gjort för att använda dem? Och viktigast av allt, ville forntidsmänniskorna verkligen använda dem?

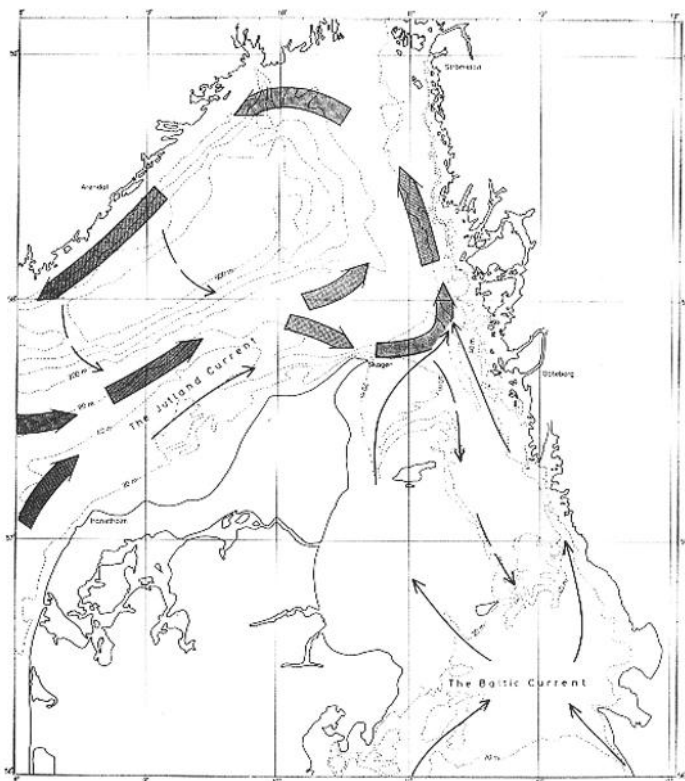
VART LEDER STRÖMMARNA?

Om man under forntiden verkligen använde sig av strömmarna inom sjöfarten, då måste det kunna gå att rekonstruera deras färder såväl genom en teoretisk modell över sjöfartens praktiska möjligheter som genom arkeologiska spår. Nordsjöns utbredning och djupförhållanden har i princip varit oförändrade under de senaste 8000 åren, och strömmarna kan knappast ha förändrats nämnvärt under denna tid. En del forskare har antagit att eftersom det rådde ett varmare klimat under bondestenåldern och bronsåldern i Europa, bör det ha inneburit ett jämnare klimat med mindre risk för storm. Det skulle i så fall bara öka sannolikheten för att man vågade använda farvattnet över Nordsjön. Å andra sidan minskar sannolikheten att båtar och skepp blev vinddrivna tvärs över Nordsjön. Förmodligen ska detta inte överdrivas åt något håll.

Granskar vi strömmarna i Kattegatt och Skagerack ser vi att det finns ett flertal strömmar. En av de viktigaste är den nordgående strömmen som kallas *den baltiska strömmen*. Den lär vara relativt stark under minst 300 dagar per år. Om våren är den som starkast, vilket beror på att dess vatten kommer från Östersjön. Strömmen kommer in i södra

Kattegatt och följer kusten förbi Halland och Bohuslän och svänger sedan av runt den norska kusten. Norr om Bergen går den ihop med Golfströmmen. Dess hastighet är omkring 1-2 knop. Enligt somliga fiskare kan den som mest nå en hastighet av 3-4 knop vid den norska kusten, men då har den redan hunnit förenas med två andra strömmar. För alla landkrabbor kan jag upplysa att 1 knop är detsamma som 1,852 km/tim. Två knops fart motsvarar en någorlunda rask promenadtakt.

En annan ström, Glomaströmmen, kommer från Osloviken. Farten är betydligt lägre än för den baltiska strömmen. Mellan Koster och Väderöarna uppe i norra Bohuslän förenas den med den baltiska strömmen varefter hastigheten på den gemensamma strömmen ökar något.

Strömmarnas riktning i Skagerack och Kattegatt (Svansson,A. 1975,s.71). Det området i Bohuslän där strömmarna drar förbi framträder som den rikaste delen av landskapet under forntiden.

Den tredje och kanske viktigaste strömmen är den jutske strömmen. Den kommer från den södra delen av Nordsjön. Efter att ha följt Jyllands nordsjökust norrut, förenas även den med den baltiska strömmen inne i Skagerack vid den bohuslänska kusten. Den här strömmen går nästan ett helt varv runt Skagerack. Med en fart av 1-2 knop går den från Nordsjön och norra Jylland rakt österut mot Tjörn och Orust där den svänger av norrut längs Bohuskusten. Men innan

den hinner nå upp till nordligaste Bohuslän svänger den av västerut för att följa den norska kusten upp till Bergen och Golfströmmen.

Hela tiden bildas motströmmar som går parallellt med huvudströmmen. En sådan motström finner vi t.ex. längs Golfströmmen och den leder rakt mot Orkney och Shetland. Kan dessa strömsystem möjligen ha påverkat det medeltida handelsförbundet Hansan när de under en lång tid valde att ha ett av sina viktigaste kontor förlagt till just Bergen?

Problemen att ta sig fram enbart med hjälp av strömmar är flera. Det viktiga är att man hela tiden måste se till att man verkligen befinner sig i en ström, och viktigast av allt är att man befinner sig i rätt ström. I annat fall färdas man åt fel håll. Det innebär att man måste ha en bra och duglig styråra samt duktiga paddlare eller roddare som kan hjälpa till att hålla båten eller skeppet på rätt plats i strömmen.

Om vi granskar vad det innebär rent praktiskt att färdas från t.ex. Nordjylland till Skottland med hjälp av strömmarna, finner vi följande. Från norra Jylland kan man driva med strömmarna och gå motsols längs Skageracks kuster tills man når den norska kusten vid Nordsjön. Därefter kan man gå vidare norrut med samma strömmar. Efter detta återstår det viktigaste - färden över Nordsjön.

Tidvattnet har ingen inverkan på sjöfarten i Skagerack och Kattegatt (efter Fonselius, S.H. 1990, s.12). Västliga vindar kan höja vattennivån betydligt mer än tidvattnet.

Innan vi går vidare på denna teoretiska färd, kan man fråga sig om det verkligen var värt att följa strömmarna denna omväg, geografiskt sett, runt hela Skagerack? Om det enda alternativet var att paddla den kortaste sträckan över till Norge, är det möjligt men långt ifrån säkert att det var lättare att följa strömmen. Men om man hade segel på skeppet, vilket började införas i Skandinavien senast under 500-talet, finns det anledning att tro att man hellre väntade på god vind än att följa denna ström.

Den sträcka som är svårast att forcera enbart med hjälp av strömmar är den mellan Norge och Shetland. Det är också den viktigaste sträckan i hela diskussionen om eventuella kontakter över norra Nordsjön under forntiden. Frågan är om det över huvud taget är praktiskt möjligt att med någon större framgång kunna driva med Golfströmmens motström. Dels är det en relativt stor omväg om vi ser till det faktiska avståndet, och dels är motströmmen svag och förefaller att ha varit svår att följa rent praktiskt. Risken är stor att man tvingades paddla eller ro (eller segla) merparten av vägen mellan Norge och Skottland, och endast till viss del kunde dra nytta av motströmmen. Men i så fall fanns alternativa vägar som var betydligt kortare. Strömmarnas väg kan ha varit till mer besvär än nytta.

Det största problemet med den tänkta farleden över norra Nordsjön tycks vara hur man kan ha tagit sig tillbaka till Skandinavien från Skottland. Antingen fick man gå samma väg tillbaka, eller också fick man gå motsols runt hela Nordsjön. Att med hjälp av Golfströmmen ta sig från norra Skottland till den norra delen av Norge borde knappast ha medfört några svårigheter. Därefter möter man det stora problemet att ta sig söderut från norra Norge. Längs denna sträcka har man långa och svåra stråk av motströmmar att följa, såvida man inte lägger sig utanför dessa strömmar och paddlar hela vägen. Även om denna väg från Skottland är en stor omväg till t.ex. Nordjylland förefaller dessa strömmar vara bättre att följa än den ström som går runt hela Nordsjön. Skulle vi följa det andra alternativet måste man ta sig ner till Engelska kanalen för att därefter följa den jutske strömmen tillbaka till Skagerack. Men avståndet mellan Orkneyöarna och Engelska kanalen är omkring 90 mil. Här kan man till en början följa en förgrenad ström från Golfströmmen som går genom Pentlandsund, mellan det skotska fastlandet och Orkney. Med en rasande fart pressas vattnet genom sundet och in i Nordsjön. Som mest har strömmen en hastighet av hela 6 knop men redan omkring 20 mil söderut i höjd med Aberdeen har strömmens hastighet minskat så radikalt att den till och med kan vara svår att upptäcka. Det innebär att om man ska ta sig fram med hjälp av strömmarna, återstår det 70 mil ner till nästa ström som bär av mot Skandinavien. Eftersom det bara är 60 mil mellan Skottland och norra Jylland, måste det ha varit betydligt enklare och snabbare att hålla kurs tvärs över Nordsjön. Inte med hjälp av strömmarna, utan genom att paddla eller ro (eller segla).

Det innebär att strömmarna under forntiden inte bör ha haft någon större betydelse för den eventuella trafiken tvärs över Nordsjön. Däremot bör strömmarna ha varit förhållandevis viktiga att känna till för alla som färdades med skepp och båtar i Skagerack, Kattegatt och längs den norska kusten, men också för alla rutter längs Jyllands västra kust ner mot den sydligaste delen av Nordsjön och bort mot Engelska kanalen. Antingen kunde man i viss mån dra nytta av dem, eller också kunde man lägga sin kurs bredvid dem för att inte förlora dyrbar fart.

Läser vi om färderna över Nordsjön i de fornnordiska sagorna finner vi att strömmarna aldrig nämns. Däremot omnämns titt som tätt att man väntade på god vind innan man begav sig över Nordsjöns öppna vatten. Detta talar emot att strömmarna hade någon större betydelse. Men det finns onekligen en del som också talar för dem. Redan på 1600-talet upprättades strömkartor över Skagerack och Kattegatt. Det hade varit ett fullständigt onödigt arbete om inte strömmarna hade haft någon betydelse av vikt. Kartorna vittnar om att man verkligen var tvungen att ta hänsyn till strömmarna, trots att man seglade och i första hand litade på vindkraften. Med andra ord förefaller strömmarna inom de skandinaviska farvattnen ha varit en betydelsefull faktor att ha med i beräkningen, medan strömmarna i Nordsjön i regel saknat betydelse. Strömmarna kan direkt eller indirekt ha spelat en avgörande roll i den skandinaviska utvecklingen under forntiden, något som inte minst syns i Bohuslän.

Detta resonemang leder fram till två preliminära slutsatser. För det första finns möjligheten att strömmarna kan ha haft en avgörande betydelse inom Skandinavien, t.ex. vad gäller placeringen av vissa betydelsefulla orter. Vi kan t.o.m. gå så långt att vi hypotetiskt kan påstå att ju större betydelse sjöfarten har haft under forntiden, desto mer kommer det att avspeglas på den arkeologiska kartbilden i de områden som berörs av strömmarna. För det andra bör man ha använt sig av vindkraft eller muskelkraft på de hypotetiska färderna över Nordsjön mellan Skandinavien och Skottland, och inte av "strömkraft". Längs en sydlig farled mellan Skandinavien och Engelska kanalen kan man däremot i viss mån ha använt sig av strömmarna. Dessa strömmar kan knappast ha skapat vägarna och farlederna, bara hjälp till att underlätta en viss framfart.

Det är inte bara strömmarna och vindarna som är viktiga för att förstå Nordsjöns vattenrörelser. Även tidvattenströmmarna har en oerhört stor betydelse för viss sjöfart längs atlantkusten, där nivåskillnaden kan variera mellan 1-5 meter. I den östra delen av Nordsjön är däremot tidvattnet minimalt; endast ett par decimeter. Att strömmarna uppe vid Pentlandsund kan komma upp i en hastighet av 6 knop beror delvis på tidvattnet.

VIKINGARNAS FÄRDER

Vad kan vi lära oss från vikingatiden om de forntida färderna över öppet hav? Ska vikingarnas färder över Nordsjön ses som en period utan motstycke i den skandinaviska forntiden vad gäller sjöfart, eller var det bara den sista i ordningen av sitt slag? Som minst har någonting liknande aldrig tidigare existerat. Som minst har man inte ens färdats över norra Nordsjön före år 793. Men nu handlar det inte om hur man gjorde som minst, utan hur det var egentligen.

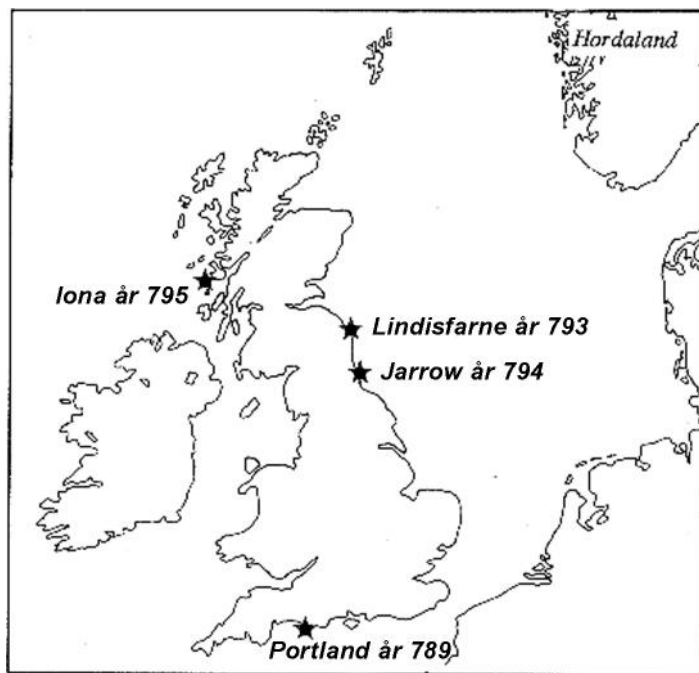
I de historiska krönikorna i England skrev man i slutet av 700-talet ner en berättelse som ansågs vara en smula säregen. Vad man då inte visste var att detta skulle bli början på en ny tidsperiod som skulle bli vida känd över hela världen. Här sägs det att en mindre flotta om 3 skepp med norrmän från Hordaland kom till den engelska kusten om sommaren år 789. De dräpte och ställde till oredda innan de snabbt drog sig tillbaka. Detta var första gången som några nordbor tog sig över Nordsjön till England vid denna tid enligt vad som idag finns att läsa i de skrivna krönikorna i England. Men händelsen sägs ha skett i kung Beorhtrics dagar och han var kung i Wessex (år 786-802) vid Engelska kanalen. Just här vid Portland som ligger på den engelska sydkusten gick de första nordborna i land. Det innebär att de troligen färdades rakt söderut, från den trakt där Bergen ligger idag vid den norska västkusten, och vidare längs den danska kusten och sedan västerut längs Nordsjökusten till Engelska kanalen. Med andra ord förefaller det orimligt att de for med sina skepp tvärs över den norra delen av Nordsjön.

Fyra år senare, den 8 juni år 793, plundrade en vikingaflotta det rika och inflytelserika klostret Lindisfarne vid norra Englands östkust. Året därpå plundrades klostret Jarrow några mil söder om Lindisfarne. Den massaker som ägde rum vid de båda klostren gav vikingarna ett blodbestänkt rykte som de fortfarande i hög grad har kvar. Enligt de samtida engelska krönikorna blev man förvånad över att sådana resor och plötsliga överfall var möjliga. Hur mycket mer förvånade bör då inte vikingar själva ha blivit när de "bara råkade" styra sina skepp rakt mot ett rikt kloster på sin jungfruresa över Nordsjön. Eller var resans mål planerad redan innan de gav sig iväg? Visste de redan när de styrde hemifrån var någonstans som klostren låg? Visste de måhända dessutom hur man lättast skulle kunna komma dit utan att följa Nordsjökusten hela vägen runt och avslöja sin färdplan innan de hann fram? Om de inte råkade hamnade rakt på klostret Lindisfarne av en ren slump, måste vi fråga oss var och när de då hade lärt känna denna farled tvärs över Nordsjön? Hade denna farled öppnats under de gångna fyra åren räknat från år 789, eller var den betydligt äldre än så? De här frågorna kommer att förfölja oss ända till bokens slut,

men inte heller där kommer jag att kunna ge något enkelt svar på frågan.

Att vikingaflottan borde ha använt sig av en farled tvärs över norra Nordsjön vid klosterplundringarna åren 793-794 visas inte minst av vad som sedan följde. Bara två år efter anfallet mot Lindisfarne, år 795, anföll en vikingaflotta ett av de mest inflytelserika klostren i Storbritannien. Den här gången var det klostret Iona i nordvästra Skottland som attackerades. För att kunna komma dit måste de ha tagit den norra vägen tvärs över Nordsjön och rundat Skottland. Tre kloster på tre år, och alla låg i den norra delen av Storbritannien. Farleden över Nordsjön låg öppen och den skulle användas flitigt under de kommande 300 åren. Vikingatiden hade börjat.

Låt oss backa tillbaka i tiden för att se vad som finns upptecknat i de skrivna källorna före år 789 och 793. Finns det någon någonting här som kan hjälpa oss att förstå hur resor över Nordsjön kan ha börjat och hur de utvecklades?

Vikingatidens era inleddes med fyra anfall av skandinaver, varvid tre kloster plundrades.

År 43 inledde romarna sin ockupation av Storbritannien. Inom några årtionden hade man ryckt fram och erövrat hela England och Wales och nått fram till både Irländska sjön och södra Skottland. Så mycket längre kom de aldrig. År 81 attackerades Skottland, och de sydligaste delarna föll i romarnas händer. År 83-84 seglade en romersk flotta norrut och rundade Skottland. Vid denna resa siktades bl.a. Orkney-

öarna, men resan runt Skottland skedde utan direkta erövringsförsök. Skottland kom att förbli fritt från romerskt styre. Bara i dess södra delar fanns under en tid två legioner stationerade, om vardera 5500 man. Under knappt 400 år var England och Wales en del av Romarriket, men med dess sönderfall förändrades situationen snabbt. År 409 plundrades Rom av goterna, och samma år upplöstes det romerska styret i England-Wales. Nio år senare lämnade romarna Storbritannien för gott. Det gick så pass fort att det politiska läget aldrig hann bli omformat till någonting stabilt. En märkbar nedgång uppstod inom försvaret och det utnyttjades bl.a. av skottarna som på nytt gick till anfall när romarna väl var borta. År 443 skickade britterna ett sändebud till anglernas hövdingar, vilka bodde på andra sidan Nordsjön i gränstrakterna mellan Danmark och Tyskland, och bad om militärt bistånd. Detta område och dess ledare var välkända för britterna, på samma sätt som de på gott och ont hade varit kända av romarna. Hjälpen som ryckte ut från anglerna, saxarna och jutarna, utvecklades inte på det sätt som britterna hade tänkt sig. Bara några år senare, år 455, vände sig de värvade styrkorna istället emot britterna. Förstärkningar strömmade till från södra Skandinavien och i början av 500-talet hade stora delar av England erövrats av anglosaxarna. Ända fram till år 514 tycks nya krigsflottor ha kommit till södra England från södra Skandinavien. Därefter kom Storbritanniens politiska historia att präglas av interna strider mellan de anglosaxiska, brittiska och skotska rikena. Det område i England som anglosaxarna behärskade var som mest uppdelat i 12 fristående riken, men antalet sjönk efterhand som vissa sammanslagningar skedde. Trots splittringen i ett flertal riken var de anglosaxiska rikena enade under en överkung, benämnd bretwaldas, för att kunna stå emot påtryckningarna utifrån.

Att dessa forna skandinaver i England skulle få problem med sina släktingar i öster i en kommande framtid var det nog inte många som tänkte sig. Men nordbornas första kända angrepp i England år 789 innebar att en ny tid började. En tid som medförde att skandinaviska kungar och hövdingar från 800-talets senare del fick kontrollen över stora delar av England och Skottland, samt vissa delar av Irland. Dessa upprepade försök att erövra hela Storbritannien skulle fortsätta ända fram till år 1066 då England istället erövrades av den normandiske fursten Wilhelm Erövraren. En "fransman" som hade norskt blått blod på fädernet.

I de skrivna källor som är kända idag nämns aldrig färder över Nordsjön före vikingarnas ankomst år 789, d.v.s. om vi bortser från anglosaxarnas militära förflyttningar och förstärkningar från södra Skandinavien under åren c:a 443-514. Det enda vi finner i övrigt i källorna är notiser om enstaka strandhugg halvvägs till Engelska kanalen vid Nordsjöns södra kust. Alla dessa resor från Skandinavien tycks ha gått längs en farled utmed Nordsjöns södra kust. I de skrivna krönikorna kan vi också finna uppgifter om enstaka resor från England och öster-

ut mot Frisland och "gamla Saxland", i gränstrakterna till Skandinavien. Det gäller i första hand de engelska missionärernas verksamhet under 600- och 700-talet. Vissa kontakter mellan England och Skandinavien måste ha funnits även under denna mellanperiod. Frågan är hur de gestaltade sig.

Början på Markus Evangelium. Skriven i Lindisfarnes kloster, 700 e.Kr. (Brown,P. 1980,s.89).

Från år 789 kan vi relativt väl följa sjötrafikens och farledernas utveckling. Men vad hände dessförinnan? Upprätthöll man månne stadiga kontakter mellan Skandinavien och England även under åren 514-789? Är det under dessa år vi bör söka efter en förklaring på hur man kunde veta var det rika klostret Lindisfarne låg, och hur man kunde ta sig dit utan att bli upptäckt? Var det kanske också under denna tidsperiod som man lärde sig att det kunde gå fortare att färdas tvärs över Nordsjön istället för att färdas runt längs hela Nordsjökusten?

Vad gäller kontakterna mellan Skandinavien och södra Storbritannien, kanske vi istället bör fråga oss om de existerade före år 443 och i så fall hur de gestaltade sig, och detsamma för kontakterna med norra Storbritannien före år 793.

Trots den totala avsaknaden av berättelser hos romarna om eventuella kontakter tvärs över Nordsjön, finns det anledning att fråga sig om dylika färder förekommit och i så fall i vilken utsträckning som det skett. Varför finns det så mycket som kulturellt sett för samman norra Storbritannien, d.v.s. norra England samt Skottland, med södra Skandinavien? Och detta under åtskilliga tidsperioder före anglosaxarnas och vikingarnas ankomst, och även långt före romarnas ankomst till England. Är det bara tillfälligheter eller var Nordsjön betydelsefull för forntidens farleder?

EN NY VÄG FRAMÅT

Ingenstans under de nära 800 åren av romerskt och anglosaxiskt styre finns det några anteckningar i krönikorna och skrifterna som kan berätta om färder tvärs över norra Nordsjön. Anglosaxarna tycks ha följt den södra kusten och styrt skeppen över Engelska kanalen, vilket var samma väg som belgarna kom på 100-talet f.Kr. och som senare romarna använde sig av. Innebär måhända detta att man aldrig färdades tvärs över den norra delen av Nordsjön? Bristen på skrivna uppgifter kan inte ses som ett bevis för att dylika resor aldrig förekom. Resorna över Nordsjön kan t.ex. ha varit av sådan art och sådan omfattning att det inte fanns någon direkt anledning att notera dem i de skrivna källorna. Vi har istället hamnat i en diskussion där det bara tycks finnas frågor, och inga svar.

Bristen på entydiga svar innebär inte att svaren saknas, bara att de är mer eller mindre diffusa. En viktig pusselbit för att försöka förstå varför spåren efter kontakter kan vara så magra och diffusa finner vi inom handeln. Romarna bedrev en omfattande handel precis som allehanda andra folk utanför det romerska imperiets gränser. I södra Skandinavien är förhållandevis gott om importföremål kända vilka kommer från olika provinser av Romarriket. Vi kan således få en viss inblick i vad nordborna kunde få i utbyte inom handeln, på plundringstågen, i legoknektslön m.m. Alla romerska varor var långt ifrån ett resultat av handelsutbytet, men en del var det. Och denna del räcker för att strax nå fram till vår egentliga fråga om eventuella färder över Nordsjön under forntiden. Om skandinaver lyckades byta till sig romerska produkter, vad fick då romarna i gengäld av våra förfäder häruppe i Skandinavien? Fick de pälsverk, garvat skinn, slavar, eller någonting annat? Egentligen spelar det ingen roll. Det viktiga är att vi kan konstatera att vi ser klara indikationer på en existerande handel här uppe i norra Europa, som inte har lämnat några som helst spår efter sig hos den ena parten - nämligen hos romarna. Hos romarna är avsaknaden total vad gäller nordiska importvaror. Om vi idag inte hade sett att nordborna verkligen erhöll diverse romerska lyxartiklar, hade förmodligen denna handel varit helt okänd för oss. Handeln under forntiden kan alltså teoretiskt sett ha varit både omfattande och intensiv utan att den behöver ha lämnat några spår efter sig till vår tid. Som minst fick inte romarna någonting i utbyte mot sina produkter, men sannolikt erhöll de sådana varor och tjänster som de önskade. Om vi återgår till Nordsjön, kan vi inte bortse från möjligheten att en väl fungerande handel kan ha bedrivits mellan Storbritannien och andra delar av norra Europa utan att ha lämnat några konkreta spår efter sig. Som minst existerade det ingen handel över Nordsjön före år 443, men i verkligheten är det inte omöjligt att den var tämligen omfattande.

Ibland finner vi faktiskt en del tydliga spår som kan vittna om kontakter över Nordsjön. Vissa föremålstyper, alltifrån bondestenåldern och framåt, har så märkliga spridningsvägar kors och tvärs över Europa att vi måste acceptera att det möjligen kan ha funnits ett väl organiserat kontaktnät som bredd ut sig över hela Europa. Men som sagt, det handlar inte om fakta, utan om indikationer som tycks berätta om långväga direktkontakter som bl.a. styrts av ekonomiska intressen. Vi kan bara konstatera att det teoretiskt sett är möjligt att det fanns ett rikt handelssystem under forntiden. Frågorna är kanske snarare i vilken grad handel bedrevs, på vilket sätt, vilka varor som inbegreps, vilka vägar som nyttjades, och vilka i samhället som ansvarade för såväl handeln som för att försvaret av handelsvägarna fungerade. Åter igen finner vi att frågorna är många medan svaren i det närmaste saknas helt.

Den största bristen med arkeologiska slutsatser är att de i regel endast berättar om hur det var under forntiden som minst, t.ex. hur många människor det fanns som minst, hur många och vilka typer av redskap de tillverkade som minst, vilken funktion föremålen hade som minst, vad de arbetade med som minst, hur mycket de visste och kunde som minst, och hur avancerat samhället var som minst. Följden kan inte bli något annat än en trivial och primitiv bild av forntiden. Att denna bild är skev och felaktig blir alla arkeologer pinsamt påmind om varje gång de finner någonting som inte stämmer med den bild de har. Då talar man hellre om fantastiska fynd som ingen förstår sig på, än att säga rent ut att den egna bilden av forntiden är felaktig. "Hur kunde de? Hur gjorde de?" är exempel på frågor som borde bytas ut mot "Var har vi tänkt fel?" Det är vår bild av forntiden som är felaktig, inte det samhällssystem som våra förfäder byggt upp. Detta är tyvärr ett metodiskt problem som vi inte kan lösa här. Men om vi är medvetna om problemet, är det mycket lättare att förstå vad arkeologer egentligen säger. Om vi lär oss att utgå från de arkeologiska slutsatserna som en slags bas, och sedan jämföra dessa med hur det kan ha varit som mest (!), borde sanningen ligga någonstans där emellan.

Ibland kommer dock arkeologer fram till slutsatser som inte alls berättar om hur det var som minst, utan hur någonting var som mest. Vi får då själva söka efter hur det kan ha varit som minst. Sannolikt bör då det rätta svaret finnas någonstans däremellan. Kanske vid en ytterlighet, kanske någon annanstans. Försök själv att tänka på detta sätt. Det är ganska skojigt att lägga in orden "som minst" och "som mest" i det som en arkeolog säger. Det kan ibland ge lite andra perspektiv på vissa tolkningar.

Som minst existerade det inga färder tvärs över den norra delen av Nordsjön före år 789. Men som mest kan farleden över Nordsjön ha varit en av de mest använda vattenvägarna i hela Europa under forntiden. Nu har vi ringat in möjligheterna. Förmodligen är båda påstå-

endena felaktiga. Frågan är om vi kan pressa ramarna ytterligare, så att som minst och som mest kommer närmare varandra. Någonstans här emellan finns det rätta svaret.

Är man bara öppen och samtidigt beredd att omvärdera sina ståndpunkter, kan man finna att verkligheten har en helt annan skepnad än vad man först trodde. I varje fall finns möjligheten, som minst.

Hängsmycke (brakteat) av guld, 4 cm i diameter, efterbildande ett romerskt guldmynt från 300-talet. Funnet vid Lilla Jored i Kville sn, Bohuslän. (Ekhoff,E. 1880,s.213)

STENARNA BERÄTTAR

Nordsjön sträcker ut sitt alldeles eget vågspel och döljer många frågor bortom horisonten. Var detta en barriär under forntiden innan vikingarna lärde känna dess farvatten? Vågade man och kunde man forcera denna till synes oändliga vattenspegel? På ömse sidor om Nordsjön finner vi stumma vittnen. Monument byggda av sten som trots allt kan berätta märkliga historier för oss. Bara vi tar oss tid, för det går aldrig fort när man försöker få uråldriga stenar att tala om forna bragder.

I detta kapitel ska vi framför allt vandra runt bland olika fornlämningar i norra Europa som kan ge oss viktiga pusselbitar. En del föremål och fynd vill jag dock spara till nästa kapitel som handlar om vad sagorna kan berätta om färder över Nordsjön.

ISTIDENS FÖRBINDELSER

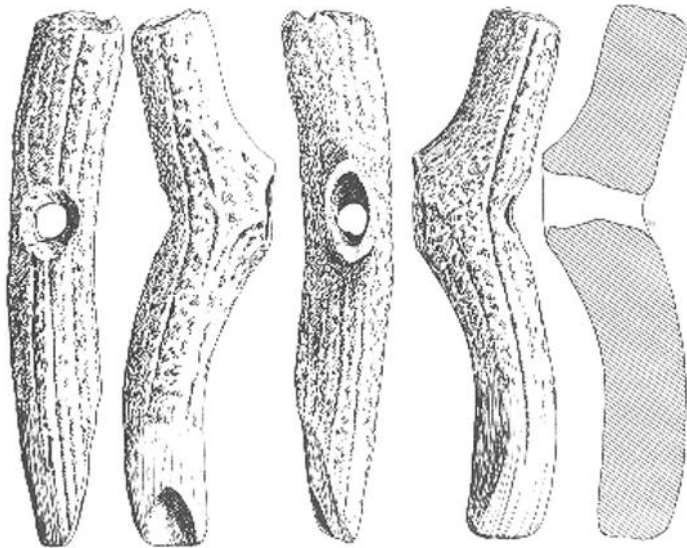
Klimatet på jorden har växlat fram och tillbaka. För omkring 120 000 år sedan började en ny stor kallperiod. Enorma förändringar var att vänta, precis som under de föregående istiderna. Den väldiga inlandsisen som bredde ut sig över Europa band upp allt större mängder vatten. Det frusna vattnet kom från världshaven som kom att sjunka upp mot 100 meter. Effekten av nivå-sänkningen kunde bli enorm på vissa platser. En fast landförbindelse bildades tvärs över Nordsjön mellan Jylland och England. I stort sett var Nordsjön antingen fast mark eller täckt av inlandsisen. Stora delar av södra Nordsjön var torrlagd under en mycket lång tid. Men när isen började smälta omkring 13 000 f.Kr. kom också världshavet att stiga rejält. Eftersom Nordsjön är ett grunt hav skulle det dröja fram till omkring 6000 f.Kr. innan de södra delarna av Nordsjön lades under vatten. I gengäld dränktes stora områden inom loppet av bara några hundra år. Först då fick Nordsjön den utbredning och form som den har idag.

Det finns en del fynd som vittnar om att det bör ha förekommit kontakter mellan folkgrupper i Skandinavien och England under denna första tid då södra delen av Nordsjön var torrlagd. Fynden är dock få och många gånger svårtolkade. Trots det måste vi utgå från att kontakter kan ha förekommit längs iskanten, från de brittiska öarna i väster till trakter långt bort på den ryska stäppen i öster. Vi finner samma eller likartade föremålstyper längs denna sträcka, oavsett avståndet. Ett exempel är böjda yxor av hjorthorn, som trots sin enkelhet är

identiska oavsett om de påträffas i Skottland eller i Danmark. Ett annat exempel är de enorma skalhögarna av ostronskal etc., *kökenmöddingarna*, som dyker upp nära nog samtidigt i slutet av jägarstenåldern runt om i Europa längs Atlankusten och Nordsjökusten, från Portugal till Danmark.

Vad det här kan innebära är man ännu inte säker på. Var det till en början en och samma folkgrupp som vandrade mellan dessa avlägsna orter? Eller ska de kanske ses som belägg för att det fanns en direktkontakt mellan olika folkgrupper som bodde på varsin sida av dåtidens torrlagda Nordsjö? Eller är det ett belägg för ett stort nätverk av kontakter, vilket medfört att geografiskt åtskilda folkgrupper upptagit likartade traditioner genom förmedling av nyheter och idéer? Frågor och åter frågor som väntar på svar. Vi bör dock inte underskatta dessa människor.

Hacka eller yxa av hjorthorn från Skottland, av gemensam nordeuropeisk typ. Sedd från alla håll samt i genomskärning. (Clark, J.G.D. 1958, s.95)

Trots att vi idag vet relativt mycket om dessa människor och deras samhälle, kan vi ännu inte se hur deras kontaktnät fungerade. Det enda vi säkert kan säga är att någon form av kontakter måste ha funnits, eftersom det satt sina spår runt om i hela Europa. Dessa spår blir ännu tydligare efter övergången till bondestenåldern.

Med tanke på att den stora landmassan i södra Nordsjöområdet verkar ha försvunnit relativt snabbt omkring 6000 f.Kr., bör det ha lett fram till en större förflyttning av människor och vilda djur. En sådan förändring av landskapets natur och ekologi bör ha gett upphov till

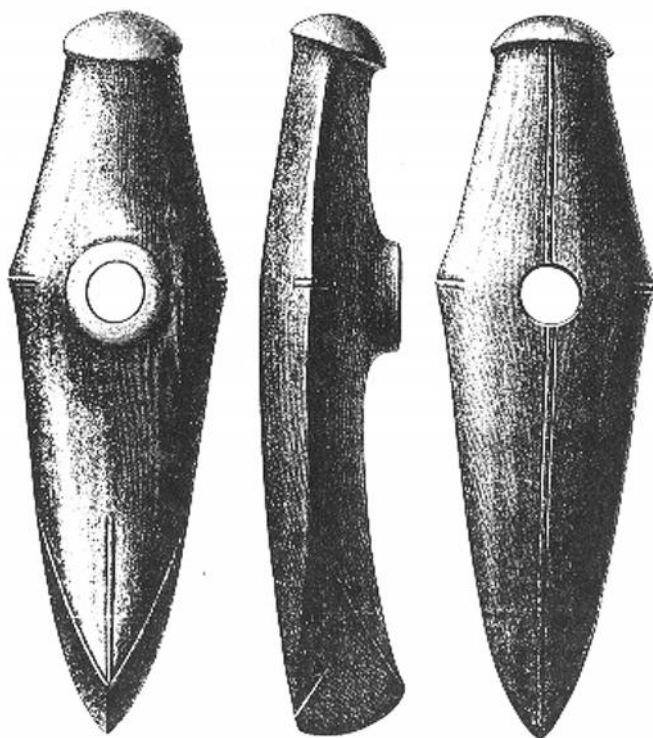
legender och berättelser om det forna landområdet, men också om en stor förändring av färdvägar och mycket annat som inte längre fanns kvar. Med andra ord finns det en teoretisk möjlighet att de efterkommande generationerna kunde sitta vid Nordsjöns strand i Storbritannien eller i Skandinavien och höra de äldre personerna berätta om landet som fanns på andra sidan havet, bortom horisonten. Således kan man ha känt till att det fanns ett land långt ut på andra sidan av Nordsjön, även om man inte nödvändigtvis for dit. Men om man nu verkligen kände till att det fanns ett land bortom horisonten, varför åkte man då inte dit? Eller gjorde man det? De arkeologiska fynden från jägarstenåldern är ännu för få och svårtolkade för att kunna klarlägga om dylika förbindelser och färder verkligen har ägt rum eller inte.

DE FÖRSTA BÖNDERNA

Från och med övergången mellan jägarstenålder och bondestenålder, kan vi få en klarare inblick i de forntida människornas liv och leverne, och deras kontaktnät. Redan denna övergång är av stort intresse i sig. Varför och hur blev man bonde? En sak är säker, det måste ha varit en mycket dramatisk förändring. Det innebar att man gick från en näringsekonomi till en annan. Den man lämnade var uppbyggd på det som den omgivande naturen själv gav, och det nya innebar att naturen istället reglerades för att relativt ensidigt gynna boskapsskötsel och odling. Denna övergång verkar aldrig ha skett smygande eller genom en långsam spridning i Europa. Istället finner vi att denna nyhet, med allt vad det innebar, spreds snabbt och effektivt när den väl fått fotfäste i ett större område. På kartan kan vi följa hur bondenäringen drog fram ryckvis över stora områden i taget, och ofta med flera hundra års mellanrum. Antingen underkastade sig befolkningen i stora landområden bondenäringens ekonomi, eller också så väntade man ytterligare ett visst antal generationer. Det handlade inte bara om att införa boskapsskötsel och odlingar. Det handlade om ett nytt samhällssystem med nya arbetsuppgifter, nya produkter, ett nytt tänkesätt och nya rättigheter och skyldigheter för den enskilde individen. Så det som förändrades var inte bara kosten, utan snart sagt hela strukturen i samhället.

Omkring 4000 f.Kr. infördes boskapsskötsel och odling nära nog samtidigt i hela södra Skandinavien. Hela Danmark, södra Sverige upp till Svealand, och Norges kustområde ända upp till Trondheim omfattades av denna innovationsvåg. En sådan samtidighet hade varit omöjlig om inte folkgrupperna i södra Skandinavien hade haft ett stabilt kommunikationsnät redan före övergången. Inte nog med det. Även de Brittiska öarna verkar ha anammat denna nyhet vid precis

samma tidpunkt. Till Skandinavien kom nyheten från Tyskland och Polen, där bondenäringens ekonomi redan praktiserats i nära 1500 år. För de Brittiska öarnas del kom nyheten från Frankrike. Det innebär att samtidigheten verkar vara en tillfällighet. Bondestenåldern i Europa skulle sedan bestå ända fram till c:a 1800 f.Kr. då bronsåldern började. Den här samtidigheten i Storbritannien och Skandinavien är ett tydligt exempel på att likheter mellan två områden inte alltid måste innebära kontakt, utan det kan finnas en tredje part som är inblandad.

Stridsyx omkring 2800-2500 f. Kr., från Södermanland. Ett av många exempel på mästerligt utförda hantverksarbeten i ett hårt stenmaterial. (Montelius, O. 1917, s.23)

KONTAKTER OCH STATUS

Alltifrån den tid då bondenäringen infördes, kan vi se hur förändringarna griper tag i stora delar av de europeiska samhällena. Om ett område genomgick en stor förändring eller upptog en nyhet, skulle detta snart också vara fallet i andra områden. Från och med denna tid kan vi omöjligt betrakta de europeiska samhällena som isolerade från varandra. Det måste ha förekommit ett kontaktnät som varit vitt förgrenat åt olika håll. Det gör att det också kan vara svårt att reda ut var en viss nyhet först har uppstått, eftersom vissa nyheter kan dyka

upp mer eller mindre samtidigt i vitt skilda områden i Europa. Om vi således finner en stor likhet i hur man tillverkade ett visst redskap i t.ex. både Irland och i Danmark, måste inte det nödvändigtvis innebära att just dessa hantverkare hade kontakt med varandra. Samma hantverksregler gällde för många av Nordeuropas flinthuggare och bronsgjutare m.m., och inom sådana yrkesgrupper tycks nyheterna ha spridits mycket fort i Europa. Många gånger kan det vara svårt att avgöra om en enskild likhet är slumpmässiga, eller om de tyder på direktkontakter, eller om det är en följd av det allmänna kontaktnätet i Europa där kunskaper och traditioner kan ha spridits och cirkulerat omkring.

En annan intressant fråga är vem eller vilka som upprätthöll kontakterna mellan olika folkgrupper. Om vi betraktar dessa forntida människor som bönder, är risken stor att vi betraktar dem som *enkla* bönder. Som en liten jämförelse kan vi ta det medeltida samhället i Sverige. Här finner vi att både konungen och biskoparna i princip kan betraktas som bönder, eftersom deras försörjning i hög grad byggde på det som deras egna gods innehav gav. Att vara bonde innebär egentligen bara att försörjningen främst kommer från den boskap och odling som man själv äger och har kontroll över. Jämförelsen med medeltid kan på många sätt vara nyttig för att få ett bredare perspektiv på de möjligheter som kan finnas i ett forntida samhälle. Inom arkeologin har man med hjälp av en del närliggande ämnen i relativt hög grad klarlagt de generella dragen i de forntida samhällena under både bondestenåldern och bronsåldern. Samhällena bör ha varit klart och distinkt indelat i en fast hierarki, vartill ett flertal olika yrkesgrupper spelat en viktig roll för produktionen av diverse varor. Allt fler specialtillverkade varor behövdes vid sidan av de föremål som tillverkades lokalt och egenhändigt. För en ökad säkerhet i samhället krävdes en militär organisation, en speciell grupp ofta kallad för krigarklassen eller dylikt. Därtill kommer de religiösa ledarna som stått utanför den militära hierarkin. Omfattningen på ledarnas makt och myndighet har dock sannolikt varierat kraftigt från en tid till en annan, och från område till område. En sak är säker, utvecklingen går inte alltid framåt. Den kan också gå upp och ner i vågor.

	<u>Indien</u>	<u>Iran</u>	<u>Romariket</u>	<u>Gallien</u>
Präster	brahmanas	athravan-	flamines	druides
Krigare	ksatriyas	rathaestar-	milites	equites
Herdar & Jordbrukare	vaisyas fsuyant	vastriyo	quirites	plebes

Inom det indoeuropeiska språkområdet i Europa och Asien finner vi en likartad indelning av samhället även om inte själva orden är besläktade med varandra. (Mallory, J.P. 1989., s.131)

Enda chansen för oss att kunna förstå forntiden är att betrakta de förhistoriska människorna som våra jämlingar vad gäller lynne, känslor och karaktärer. Man skulle kunna säga att forntidens människor var precis lika intelligenta och nyfikna som vad vi är idag, men också lika lata som vi. Vad som skiljer oss åt är så gott som enbart vad som för tillfället anses vara modern i stil och smak, de traditioner vi värnar om och den vision vi har av hur verkligheten gestaltar sig, samt det tekniska kunnandet som finns tillgängligt i samhället. Så tycks det ha varit i 200 000 år, utan direkta förändringar i den moderna människans sätt att tänka och vara. De grundläggande strukturerna är desamma. Det är det vi har omkring oss som förändras och hur vi betraktar och bedömer detta, inte människan i sig. Det innebär inte nödvändigtvis att vårt tekniska kunnande inom alla områden är större än deras, bara för att det oftast verkar vara det. Inte heller innebär det att dagens människor är visare eller ens lyckligare än forntidens människor. Tror vi det finns det en risk att vi har underskattat forntidens människor och deras samhälle.

Färdvägarna över land och vatten verkar ha trafikerats relativt livligt i Europa och motverkat en isolering. Kontaktnäten som band samman folkgrupperna kan inte ha upprätthållits av alla i samhället, lika lite som idag. De som ansvarade för och nyttjade dessa kontakter kan ha haft olika uppgifter eller motiv för sina färder. Bland flera troliga förslag finner vi dels krigiska aktiviteter i form av plundring eller försök till ockupation, och dels fredliga aktiviteter i form av aristokratiska möten av profan eller religiös art, men också någon form av handelsförbindelser och kontakter mellan olika yrkesgrupper.

Ibland när man studerar de forntida samhällena verkar tiden ha stått still. Man kan fråga sig *vad* som egentligen kan ha förändrats hos människorna under de senaste 6000 åren. Mycket av det som tycks ha varit självklarheter i deras samhälle finner vi också som grundpelare i vårt samhälle, men under nya och måhända finare namn. Vad skulle forntidsmänniskorna måhända komma fram till för slutsatser om oss, om de fick studera vårt samhälle? Skulle de kanske tycka att vi visserligen hade upprättat ett komplicerat samhällssystem, men att det i sina grunder var primitivt? Vem vet?

MEGALITGRAVAR - MONUMENT I ÖST OCH VÄST

Redan från bondestenålderns första skede finner vi att man började resa stora monument byggda av jord och sten. Vi finner dem både i södra Skandinavien och västerut längs den europeiska atlantkusten,

från Frankrike och Storbritannien ner till Spanien och Portugal. Därmed hade megalitgravarnas (=storstensgravarnas) tid kommit, och denna epok skulle bestå ett par tusen år. Byggnader av såväl stora som små stenblock, vilka många gånger sammanfogats med största precision. Därtill inrymmer de flera speciella detaljer i konstruktionen som berättar om gemensamma tankar och traditioner inom samhällena i norra och västra Europa. Att en sådan företeelse som stora stenmonument dyker upp inom ett så stort område i Europa visar hur starkt sammanflätade samhällena var, oberoende av vilka avstånd som låg emellan dem.

I Danmark inleddes serien av monumentala byggnader med *långhögar*. De tillhör tiden omkring 3900-3600 f.Kr. och de är av ungefär samma typ som i Polen och södra England. Långhögarna är som namnet försöker ange smala rektangulära högar som ibland kunde bli mer än 100 meter långa. Härinne återfinns antingen en enda eller ett mindre antal gravar. I Danmark började man efter en tid att resa stenar vid högens kant. Runt 3600 f.Kr. ersattes den dolda tråkammaren inne i högen av en väl synlig stenkista. *Dösen* hade utvecklats. Därmed hade megalitgravarnas tidsepok kommit till Skandinavien. Dösarna byggdes i ett mycket stort antal i Danmark. Närmare 7000 är kända. Av dessa var det många som aldrig fick den ursprungliga jordhögen. Den traditionen gick långsamt ur tiden. Även i Sverige byggdes megalitgravar längs Västkusten, i Skåne och senare också på Falbygden i Västergötland.

Runt 3350 f.Kr. ändrades formen på konstruktionen kraftigt och kammarens storlek mångdubblades. Till kammaren byggdes en längre gång av sten. *Gånggriftens* tid hade kommit. Antalet gravläggningar ökade till omkring 10-20 personer per grav. Även på de Brittiska öarna och i Frankrike finner vi megalitgravar som många gånger liknar de skandinaviska stenkammargravarna.

Fram till 4000 f.Kr. hade man i det tidiga bondesamhället i Tyskland-Polen utvecklat sina egna monumentala gravformer. De skilde sig klart från traditionerna i Frankrike-Storbritannien. Men efter denna tidpunkt kom de europeiska megalitgravarna i allt högre grad att efterlikna varandra. Under 1000 år (c:a 4000-3000 f.Kr.) skulle kontakterna mellan östra och västra Europa sätta sina tydliga spår, men därefter avbröts förbindelserna helt och hållet. Men det återkommer vi till längre fram. De som gravlades i dessa megalitgravar var inga "vanliga bönder". Ett försök att beräkna befolkningens storleken har visat att kanske bara var 1000:e person fick en sådan begravning - *som mest!* Kanske var det ännu färre som gravlades på detta sätt.

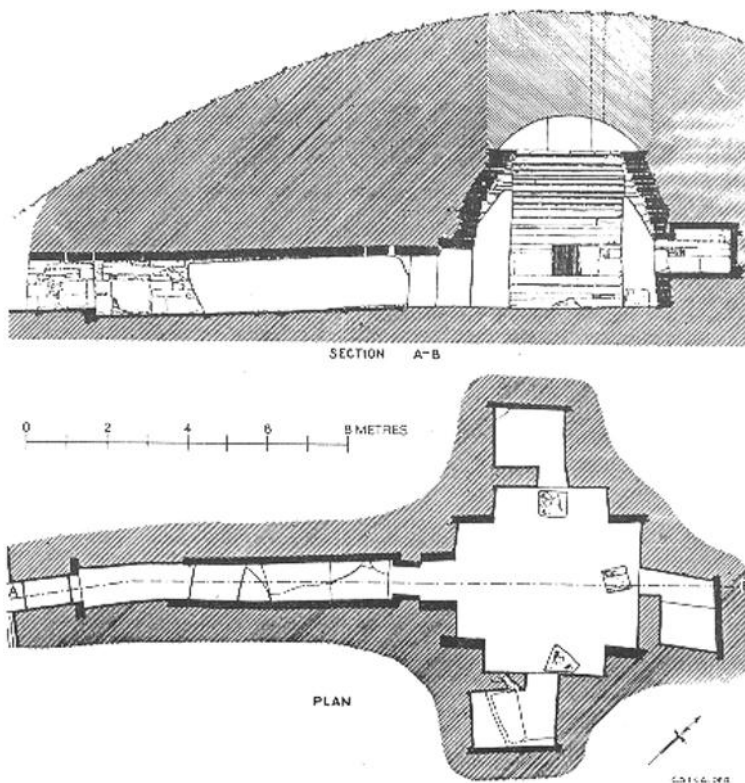
*Dös från Falster i Danmark. Kammarytan är c:a 1,5 x 1,2 m.
(Madsen, A.P. 1868)*

Kontakterna mellan folken längs Europas kuster framträder tydligt. Det är inte bara vissa detaljer i megalitgravarnas konstruktion som plötsligt dyker upp för att därefter snabbt som vinden spridas till de andra områdena, utan också det tekniska kunnandet verkar ha varit detsamma hos alla som byggde megalitgravar. Att bygga i trä kräver sin snickare, och att bygga i sten kräver också sin yrkesman. Ska man transportera stenblock och upprepa monumentala byggnader, gäller det att veta vad man håller på med. Det största stenblocket som är känt i en megalitgrav i Skandinavien, är takblocket på en gånggrift (c:a 3300 f.Kr) som ligger vid Danska vägen i Falköping på Falbygden, Västergötland. Vikten var ursprungligen c:a 26 ton, vilket motsvarar vikten av ett 25-tal personbilar. Häpnadsväckande!

(Kära läsare. Observera vad jag just gjorde mig skyldig till. Jag skrev att det var häpnadsväckande. Om jag hade läst vad jag själv hade skrivit ovan, i kapitlet "En ny väg framåt", hade jag istället sagt att sådana här prestationer som att transportera 25-tons block är väl lätt att förstå och ingenting att grubbla över om man bara har en realistisk bild av forntiden. Det vill säga om vi verkligen förstår deras samhälle och livssituation, och inte dogmatiskt följa den arkeologiska bilden som alltför ofta bara berättar om hur det var som minst. Men jag måste erkänna att jag är en arkeolog, och tyvärr måste jag finna mig i att jag precis som mina kolleger reagerar på det här sättet ibland.)

Nåväl, på Orkneyöarna i norra Skottland finns åtskilliga intressanta fynd från olika tidsperioder vilka tycks vittna om kontakter med Skandinavien. Först och främst kan vi syna storleken på de största enskilda stenblocken. Här på Orkneyöarna finner vi gånggriften *Maes Howe* (omkring 3200 f.Kr.) som har ett stenblock i gången som väger 30 ton. Det största enskilda blocket i megalitgravarna i Storbritannien och Irland finner vi i södra Wales av alla ställen (en plats som skulle vara en självklarhet om vi bara hade en hyfsad bild av det forntida samhället och vad dess medlemmar engagerade sig i), där takblocket på en Dolmen (= dös) väger omkring 40 ton. Idag går denna grav under namnet *Tinkinswood chambered long cairn*. Den kan dateras till

tiden omkring 4000-3500 f.Kr. Flera stora block är kända runt om i västra Europa. Även i Bretagne i NV Frankrike finner vi ett flertal megalitgravar från tiden 4000-2000 f.Kr. där vissa stenblock kan väga upp mot 25-40 ton. I Bretagne finner vi för övrigt det stenblock som har rekordet i Europa vad gäller tunga block från denna tid. Det är det drygt 18 meter långa (höga) stenblocket *Le Grand-Menhir*. Efter bearbetning har den först transporterats flera kilometer och sedan blivit upprest på en plats som i sig är mycket spännande när man diskuterar sjövägar och landmärken. Numera är denna *menhir* om c:a 350 ton (!!) omkullfallen, och sönderslagen i fyra delar. En del vill göra gällande att det är blixten som raserat denna menhir, vilket förefaller rimligt.

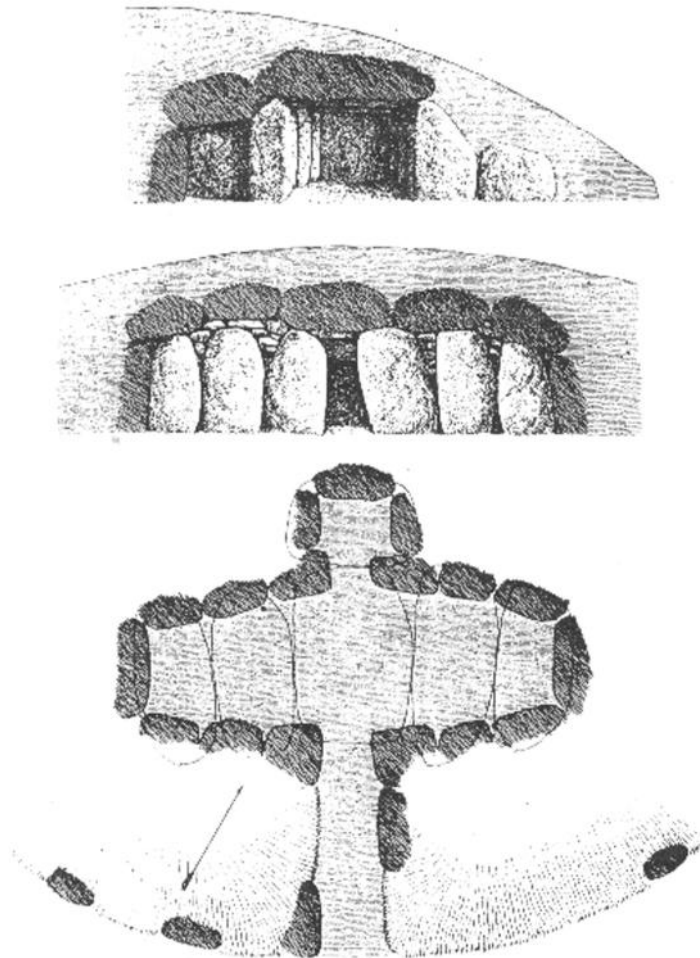

Maes Howe på Orkneyöarna. En av Storbritanniens mest speciella och välbyggda gånggrifter. I genomskärning och sett ovanifrån. Byggd c:a 3200 f.Kr.

Ett viktigt problem som dyker upp när man diskuterar megalitgravarnas konstruktion och utseende, är att det är svårt att få en klar bild av hur de såg ut när de var färdigbyggda. Allt fler resultat inom forskningen vittnar om att stenarna, stora som små, bara var en slags stomme. Inuti och runt omkring denna stomme bör det ha funnits många fler viktiga delar i konstruktionen, vilka byggdes i ett förgängligt material som sällan har lämnat några spår efter sig. Det gör att alla megalitgravar, och kanske många andra typer av fornlämningar, bara är

enkla rester eller tomma skal av det som en gång fanns på platsen. Tomma stenskelett och ingenting annat. Ungefär som en raserad slottsruin. Det som fattas får vi själva försöka fylla i bäst vi kan genom vår egen fantasi till dess kunskapen om dem ökat och vi kan få klara besked om hur de egentligen såg ut och användes.

Gånggrift från norra Jylland, Danmark, c:a 3300 f.Kr. (Madsen.A.P. 1900). Kammarens yta är 7,0 x 2,4 m. Den lilla anslutande bikammaren har endast motsvarigheter i Skottland och Irland.

Dessa jämförelser är endast enkla exempel som visar att viss kunskap rörande såväl byggnadsstil som teknik spreds mellan de berörda yrkesmännen i Europa. Som nämnts ligger de flesta megalitgravarna längs norra och västra Europas kuststräckor. Närheten till kusten är onekligen ett intressant karaktärsdrag. I Danmark formligen kryllar det av megalitgravar. Trots det finns det en klar tendens att de med fördel samlar sig till de kusttrakter som kan ha speciella fördelar om vi tänker oss ett större kontaktnät som sträcker sig utanför Skandinavien. Kanske är detta en mindre överdrift, men denna tendens är ännu tydligare i Sverige där megalitgravarna inte är så många som i Dan-

mark. Om vi bortser från Falbygdens över 200 gånggrifter, som ligger i inlandet, återstår större och mindre kustbundna grupper av megalitgravar längs västkusten i Bohuslän och söderut via Halland och Skåne, och slutligen ett mindre antal på Öland och Gotland. Intressant nog tycks det finnas en avståndsmässig regelbundenhet i gruppernas utbredning längs den svenska kusten, vilket inte alls har att göra med jordens bördighet eller någonting liknande. Halland som är både bördigt och rikt på flintyxor och mycket annat, kan bara visa upp ett fåtal megalitgravar. Om man överdrev dessa tendenser något för att finna vad som är utmärkande för dem skulle man kunna säga att megalitgravarna i Skandinavien är samlade i grupper, och då framför allt vid platser i kustzonen där det fanns goda naturliga hamnar.

Entrén till en gånggrift sett inifrån kammaren, Danmark. (Madsen, A.P. 1868)

Undersöker vi hur utbredningen ser ut i västra Europa finner vi ett likartat mönster. Den äldre gruppen av megalitgravar (c:a 4700-2500 f.Kr) är klart koncentrerade till kustzonen. Även här kan vi finna tydliga exempel på att de ligger gruppvis och utan hänsyn till de bördiga områdena. Både i England och Skottland finner vi många exempel som visar att koncentrationer av megalitgravar inte är beroende av jordens bördighet. De personer som lät bygga megalitgravarna var knappast själva beroende av sådant som jordens eller havets avkastning. Det finns istället anledning att tro att de har haft en likartad ställning i en typ av samhälle som funnits runt om i norra och västra Europa. Dessa individer kan mycket väl ha varit friställda från arbetet inom jordbruket och annan matframställning. En del forskare vill till och med gå så långt att de anar ett strikt religiöst motiv bakom byggmästarnas samhällsroll och deras monument. Sina monument reste de främst på platser som var mycket goda för långväga kommunikation och stadigvarande kontakter. Eftersom de bästa och billigaste vägarna gick över vattnet var det också stora fördelar att bo och verka vid kusten för de personer som upprätthöll kontakterna. Vissa jämförelser

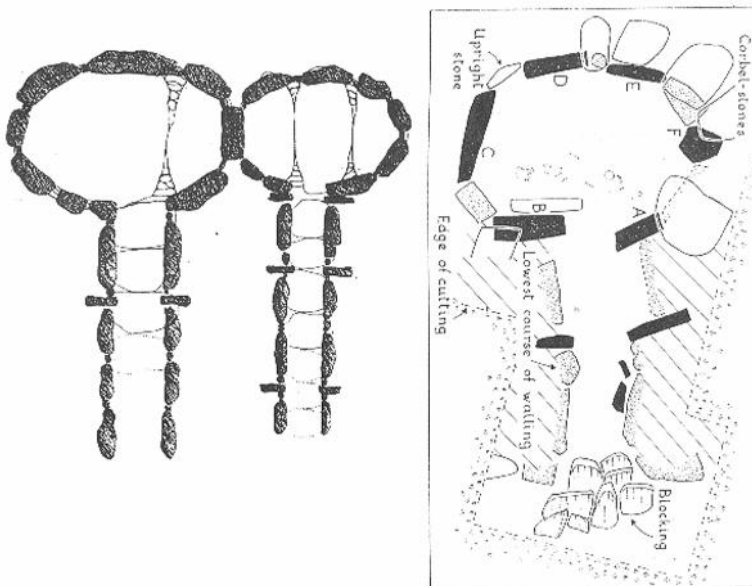
av kostnaderna för transporter i Medelhavet under Romarrikets tid har visat att landvägen var omkring 50 gånger dyrare än vattenvägen. Idag har vi järnvägar och lastbilar, men vad skulle det inte kosta att transportera upp all olja från Arabstaterna till oss med hjälp av tankbilar? Båtar och skepp är fortfarande både relativt snabba och billiga i drift. Så var det också under forntiden, även om man tvingades paddla emellanåt.

Fortfarande har vi inte kommit fram till den egentliga frågan. Som minst måste det ha förekommit en direkt eller indirekt kontakt mellan samhällena i Europa. Men hur var kontakten organiserad mellan de som bodde i Skandinavien och de som bodde i Storbritannien? Åkte dessa människor tvärs över Nordsjön, eller färdades de endast längs Nordsjöns södra kust? Ja, tittar vi närmare på hur megalitgravarna i Europa är konstruerade i detalj, kan vi hoppa omkring relativt fritt på kartan och finna likartade konstruktioner oberoende av avståndet. Trots att man i varje enskild region har utvecklat sina egna grundtyper finns det möjligheter att finna exempel på extrema likheter i konstruktionen i Europa, oberoende av om vi utgår från en grupp dösar och gånggrifter i Bohuslän eller någon annan grupp. Sedan kan vi jämföra dem med samtida megalitgravar i t.ex. Cornwall i England, i Irland, i Frankrike och till och med i Spanien och Portugal. Runt om på olika platser längs atlantkusten och i Skandinavien kan vi finna megalitgravar som är förvånansvärt likartade i konstruktionen. Oftast handlar det dock om enstaka likheter mellan två megalitgravar som är belägna långt från varandra, och sällan om hela områden med megalitgravar vars konstruktion har klara överensstämmelser med något annat område. Som minst är dessa likheter bara en slump och som mest var det samma ingenjörer som var i farten runt om i Europa. Båda dessa alternativ är säkerligen felaktiga. Men hur var det då egentligen?

Granskar vi dessa likheter för att se vad de är värda generellt sett, måste vi först ta bort alla enstaka megalitgravar som oberoende av avstånd har likartade drag. Först då kan vi se de generella mönstren. De megalitgravar i västra Europa som liknar de skandinaviska megalitgravarna mest finner vi inte i södra England eller i norra Frankrike. Men blickar vi rakt västerut - *över Nordsjön* - (här kom det äntligen för första gången!) finner vi mycket snarlika konstruktioner dels i Skottland och delvis också i Irland. Inte i södra Skottland som ligger närmare det rika och bördiga England, utan i norra Skottland. Här ligger de flesta av megalitgravarna i relativt karga områden ute på hedmarkerna. I ärlighetens namn bör dessa områden ha varit betydligt bördigare under forntiden innan ljunghedarna bredde ut sig. Om de skandinaviska megalitgravarna uppvisar likheter med de skotska och irländska, vilka områden har då påverkat stilidealet i Skottland-Irland?

Både i Skottland och Irland kan vi se en tydlig utveckling bland megalitgravarna som i grund och botten följer det engelska och franska stil-idealet. Men det finns också några klara undantag. På Orkneyöarna utvecklades en regional megalitgravstyp som inte återfinns någon annanstans. I varje fall inte i Skottland eller de övriga delarna av Storbritannien. Inte heller finns dess likhet i Frankrike eller längre söderut. Men blickar vi österut, över Nordsjön, finner vi mycket snarlika konstruktioner dels på Falbygden i Västergötland och dels i Jylland och norra Själland. Det är ofrånkomligt att man i Skottland och i södra Skandinavien utvecklat sina regionala megalitgravstyper i en gemensam riktning.

Bland flera viktiga likheter mellan de skotska och de skandinaviska megalitgravarna finner vi förekomsten av *bikammare*. En bikammare är en liten kammare som är ansluten till den egentliga kammaren. Såväl generellt som i detalj kan vi se att man i dessa områden byggt dem på ett sådant sätt att det knappast hade varit möjligt att uppnå denna likhet om de inte hade haft intim kontakt med varandra. I Skandinavien återfinnes bikamrarna främst i Nordjylland och på Själland, men möjligen också på Falbygden i Västergötland. Vad som ytterligare kan styrka en direktkontakt mellan Skottland och södra Skandinavien är förekomsten av *karmstenar*, d.v.s. tvärställda stenar i gången, som återfinns på närmast identiska gånggrifter i de båda områdena. Även *sektionsindelningen*, där kammaren indelats i båsar genom uppställda stenskvivor har direkta paralleller i de båda områdena. Sistnämnda verkar ha varit mycket vanligt på Falbygden.

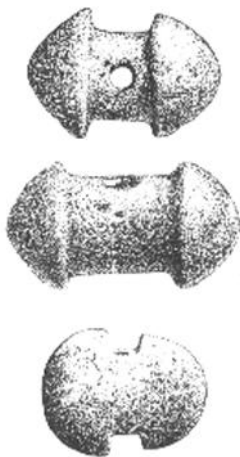
Planritningar av ett par danska gånggrifter (vänster; Madsen, A.P. 1868) och en samtida gånggrift i norra Skottland (höger; Henshall & Wallace 1965). Kamrarna är c:a 3 x 2 meter.

Det finns många likheter som man kan dra fram mellan megalitgravarna i Skottland-Irland och södra Skandinavien, kanske framför allt i Jylland, norra Själland och Falbygden. Att Falbygdens gånggrifter tycks stå förhållandevis nära de skotska kan förefalla förbryllande med tanke på bygdens geografiska läge långt inne i landet. Men granskar vi deras ursprung kanske den här relationen kommer i ett helt annat ljus.

Alla de problem som är förknippade med Falbygdens gånggrifter hör egentligen inte hit, men med tanke på kopplingen till Skottland finns det anledning att snabbt skumma över dem. Själv har jag ägnat mycket tid och möda för att försöka systematisera de faktorer som berör problemen runt Falbygdens gånggrifter för att försöka finna rimliga lösningar. I korthet ser problemen ut på följande sätt. Den formmässiga utvecklingen av megalitgravar i Skandinavien var relativt jämn, och likaså skedde inga dramatiska förändringar i den geografiska utbredningen. I Danmark byggdes de flesta dösarna och ett mindre antal kom också att byggas längs den svenska kusten som vetter mot Danmark. Strax efter övergången till gånggriftstid kommer undantaget. Plötsligt byggdes över 200 gånggrifter snart sagt samtidigt på Falbygden, vilket är 1/5 av alla gånggrifter i hela Skandinavien. Här byggdes så många gånggrifter och så tätt inom ett givet område att det blev ett europeiskt rekord. Något liknande skulle Europa aldrig få uppleva en gång till. Dessutom byggdes gånggrifterna mycket större än någon annanstans i Skandinavien, och byggmästarna hade sinne för flera nya detaljer i stenkonstruktionen än på andra ställen. Alla arkeologer har i alla tider sagt: Märkligt!! (inklusive jag själv), men detta uttryck visar bara att den forntidsbild man själv skapat är felaktig och har stora brister. Egentligen verkar det inte vara så märkligt, om man bara har facit i hand. Ett facit eller rättare sagt en teori som har visat sig vara mycket användbar - om jag får säga det själv - därför att den också kan förklara många andra problem, lyckades jag utveckla i samarbete med astronom fil.dr Göran Henriksson. Lösningen är relativt enkel och kan som sagt också förklara många andra märkligheter vid denna tid. Samtidigt som startsignalen gick för byggandet av dessa väldiga stenmonument på Falbygden inträffade en total solförmörkelse (om morgonen den 1 sep 3299 f.Kr.) över det område i Danmark där omkring 200 gånggrifter övergavs och lades öde vid just denna tidpunkt. Tidpunkten och utbredningen för detta himmelska skådespel har astronom Göran Henriksson nyligen räknat ut, och överensstämmelsen med de arkeologiska iakttagelserna är mycket intressant. Vad vi tillsammans har räknat ut utifrån en mängd faktorer, är att främst de fåtal personer i samhället som lät bygga megalitgravar i södra och mellersta Jylland bör ha givit sig iväg från sina hemtrakter och flyttat långt från kustzonen upp till Falbygden. Så många "ledare" hade nog aldrig tidigare blivit sammanförda till en enda bygd. Måhända ska de enormt stora stenblocken liksom gånggrifternas storlek på Falbygden ses som ett resultat av konkurrens

eller ett slags skrytbyggen. Att Falbygden's gånggrifter mycket väl kan ha ett jylländskt ursprung ökar intresset för att såväl de nordjylländska gånggrifterna som de på Falbygden kan uppvisa konstruktionsmässig släktskap med de skotska.

Utifrån bl.a. dessa konstruktionsmässiga likheter verkar det uppenbart att det måste ha förekommit direktkontakter mellan de personer i samhället i Skottland och södra Skandinavien vilka byggde megalitgravarna. Men om dessa kontakter verkligen var så etablerade, borde det också ha gett återverkningar inom andra områden av samhället. Vad som skulle kunna tala emot en direktkontakt över Nordsjön är att alla andra typer av föremål, som keramik och yxor, visserligen liknar varandra eftersom de utgår från ett allmänt europeiskt stilideal, men man har aldrig t.ex. funnit några skandinaviska flintyxor eller bärnstenspärlor från denna tid i Storbritannien. Inte heller finner vi några brittiska föremål i Skandinavien. Detta är egendomligt. Om denna kontakt verkligen satt sina spår bland megalitgravarna borde i synnerhet de vackert formade bärnstenspärlorna av skandinavisk typ också återfinnas i de skotska megalitgravarna, eftersom de är så vanliga i de skandinaviska gånggrifterna. Men ingalunda. I Skottland finns ingen bärnsten alls från denna tid, det kommer först 1500 år senare (c:a 1800 f.Kr.). De mindre och kanske mer personliga föremålen lyser med sin frånvaro medan de större monumentala byggnaderna gång på gång uppvisar likheter och samband. Det gäller inte bara megalitgravarna utan det här är ett fenomen som går igen vid ett flertal tillfällen även under andra tidsperioder.

Bärnstenspärlor från gånggriftstid, södra Skandinavien. (Montelius, O. 1917.)

10-RUMMARE MED AVLOPP

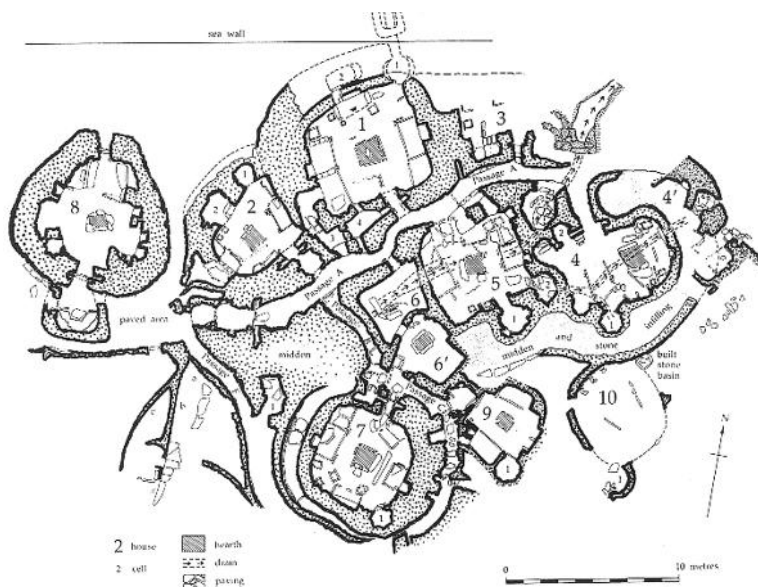
Precis som Falbygden är ett Eldorado för arkeologer, är också Orkneyöarna det. Vid den västra kusten på Orkneyöarnas huvudö byggdes omkring 3100 f.Kr. ett mellanting mellan en megalitgrav och ett hus. En par liknande stenbyggnader men mindre omfattande, finns också på två andra ställen på Orkneyöarna, samt på Shetlandsöarna längre norrut. Dessa är delvis något äldre. Rörande den här tiden är det idag ett allmänt vetenskapligt problem att kunna skilja hus från gravar, och vi återkommer snart till lösningen för dessa anläggningar på Orkneyöarna. De hus som hittills har påträffats i norra Europa brukar efter en genomgående analys ytterst sällan tolkas som vanliga bostäder. En del anläggningar som först tolkats som hus har efterhand ofta omtolkats som gravar, dödshus, tempel eller dylikt. Svårigheterna grundar sig på att man visserligen kan finna rester efter rejäla hus, men också efter gravläggningar som ibland skett direkt under golvet, eller stora offer av olika slag. Vad är det primära i sådana anläggningar? Huset, gravläggningen eller offren? Inget vet riktigt ännu. Vad har husen haft för funktion? Är de bostadshus, dödshus eller samlingsrum för vissa speciella ändamål? Eller är de helt enkelt ett slags tempel?

Skara Brae, Orkneyöarna. Ett av de 10 rummen vilka alla har närmast identisk inredning. Vid sidorna finns bäddar, mitt på golvet finner vi härden, och mitt emot ingången de säregna hyllorna. (Foto: förf)

Bland de byggnader som berörs av denna debatt finner vi en av de mest intressanta fornlämningarna i norra Europa - *Skara Brae*. Bakom

detta namn döljer sig ett boställe för några fiskarfamiljer som levde under stenåldern. Bostället består av tio tätt sammanbyggda rum. Väggarna är kallmurade av flata stenar. Små låga dörrar och några fönstergluggar finns, liksom hyllor och en del andra detaljer i inredningen. De som bodde här c:a 3100-2600 f.Kr. måste ha haft en relativt god standard. Dessutom hade de bara ungefär ett stenkast ner till båtarna i viken intill. Allt detta om man får tro den gängse arkeologiska tolkningen.

Planritning över Skara Brae, Orkneyöarna. De 10 rummen, dess inredning, och dränerings- eller avloppssystemet (se "drain"; markeras med pilar mellan parallella streck, rum 4-6). (Clarke,D.V. & Childe,V.G. 1983,s.19)

Visst är Skara Brae ingenting annat än enkla boställen för några fiskarfamiljer - som minst!!! Men dessa enkla fiskare visste nog inte hur extrema de var när de anlade *en avloppsledning* under husen. Något sådant infördes inte till något annat hus i hela Storbritannien förrän vi kommer fram till romarnas ankomst drygt 3000 år senare. Vad skulle väl dessa fiskare med avloppsledning till? De skotska och bohuslänska fiskarna i historisk tid hade inte avlopp i sina hus förrän långt in i modern tid. Dessa frågor inspirerar till ännu fler frågor. Om de som bodde här hade avlopp, hur hade då alla andra fiskare det hemma hos sig? Hade de också avlopp? Men här dyker andra intressanta omständigheter upp. Det finns nämligen inga andra fiskarboställen. I varje fall ingenting som med den vildaste fantasi kan jämföras med Skara Brae. Med andra ord kan det inte heller ha funnits några andra fiskarfamiljer. De enda fiskarfamiljerna som fanns i hela Skottland och norra England vid denna tid var just de familjer som bodde på Skara Brae, och vid några få liknande platser på Orkneyöarna och

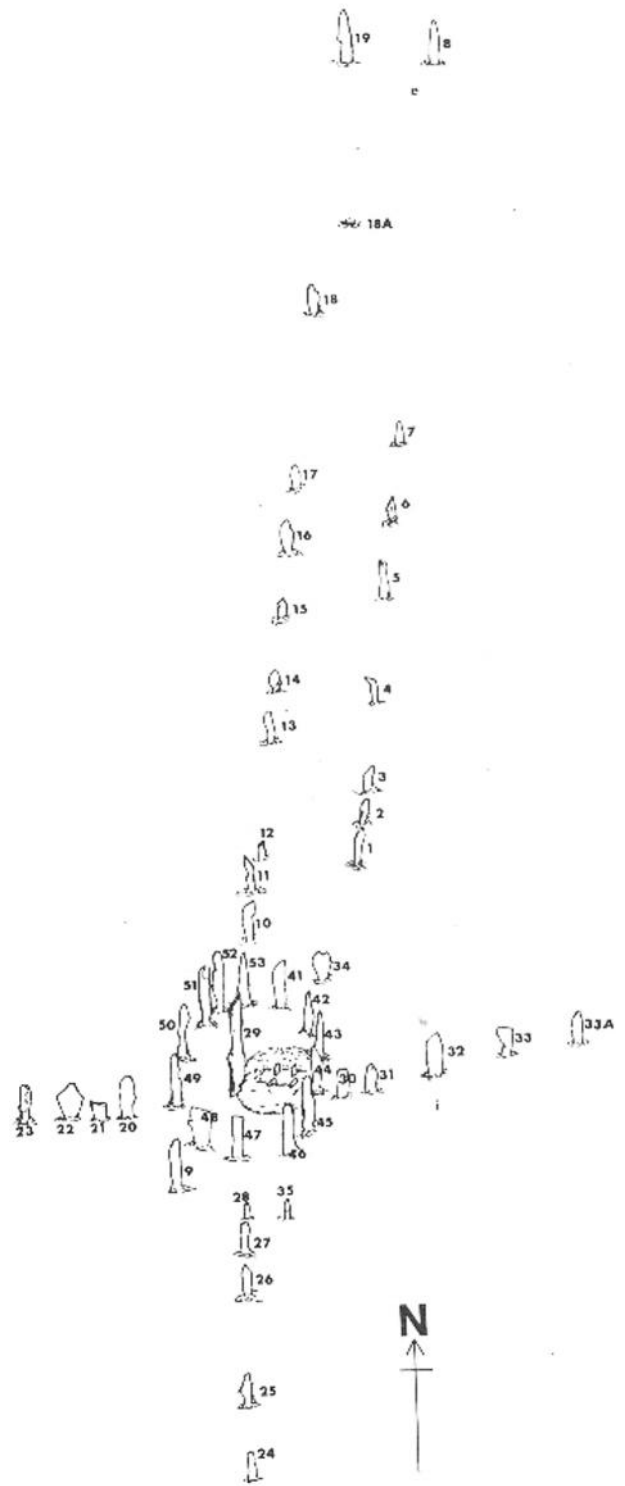
Shetlandsöarna. "Beviset" för att de var de enda fiskarna i Skottland är enkelt. Om det hade funnits låt oss säga tusen fiskarfamiljer längs de skotska kusterna, då hade det också byggts runt 100 Skara-Brae:er lite överallt längs de skotska kusterna. Av dessa hade många varit kända idag. Men några fler anläggningar av liknande slag än de jag redan nämnt är inte kända. Det finns bara en enda anläggning som Skara Brae, och det är just Skara Brae. En enda, och inga fler. Eller nästan inga fler. I varje fall finns det inga fler i Storbritannien eller ens i norra eller västra Europa. På Malta däremot, mitt i Medelhavet mellan Italien och Afrika, kan vi finna nästan exakta kopior både vad gäller storlek, form, proportion, byggnadsteknik och inredning. Att de är samtida med Skara Brae kanske jag inte behöver tala om. Här nere på Malta finns ett större antal av dem. Utifrån resultaten av utgrävningarna är tolkningen klar. De är tempel. Om vi skulle omvärdera Skara Brae och tolka det som ett tempel, faller alla bitarna på sin plats och ingenting tycks framstå som något problem längre. Men i så fall måste vi också acceptera att det förekom en viss kontakt mellan folken i norra Skottland och de mellersta delarna av Medelhavet. Som minst var dylika resor fullkomligt omöjliga vid denna tid men som mest fanns det en regelbunden trafik mellan de båda öarna trots avståndet om över 500 mil sjövägen. Tempel från denna tid har också påträffats i Skandinavien, men de har då en helt annan form och byggnadsstil. Företeelsen finns, men utformningen är helt annorlunda.

Nu återstår den roligaste frågan av alla i detta kapitel. Varför blev just Orkneyöarna den plats i norra Storbritannien där ett flertal mycket intressanta fornlämningarna kom att byggas? På endast några få rader vill jag göra mitt bästa för att försöka ge ett preliminärt svar på denna svåra fråga.

Öar i allmänhet har många gånger fått en speciell betydelse inom de forntida mytologiska och religiösa föreställningarna i Europa. I varje fall om vi utgår från de bevarade fragmenten som finns kvar idag, vilka ger en relativt samstämmig bild av den religiösa verksamhet som fanns i Europa före kristendomens införande. Gudar och hjältar föddes och trivdes gärna på öar. Exemplet är många.

Öar är också ett intressant tema vad gäller vissa av de större fornlämningarnas placering. Ett av de absolut äldsta megalitiska monumenten och samtidigt en av de största i Frankrike, byggdes c:a 4700 f.Kr. just på en liten ö utanför Bretagnes kust. Även de bohuslänska megalitgravarna ligger med förkärlek långt ute i dåtidens skärgård, och en del byggdes på riktigt små öar. En av de mäktigaste och mest säregna monumentet i Storbritannien är *Callanish Stone Circle*, som ligger så långt ut i havet man kan komma åt nordväst. Detta storslagna monument ligger isolerat ute på ögruppen Yttre Hebriderna, så långt bort från sina megalitiska syskon som det bara är möjligt. Denna storslagna anläggning är unik i sitt slag, och den kan ses som en korsning av dels

sydengelska stenrader och dels megalitgravar från östra Skottland. Eftersom Callanish Stone Circle verkar ha varit en mycket betydelsefull mötesplats för vissa speciella personer i samhället, är det sannolikt att ett flertal av de märkliga fornlämningarna på Orkneyöarna också kan ha varit det. Men till skillnad från det isolerade monumentet vid Callanish i nordvästra Skottland, slutar inte stråket av intressanta fornlämningarna på Orkneyöarna i nordöst utan först en bra bit ut i Nordsjön, på Shetlandsöarna. Här finns också speciella monument som framhäver ögruppens betydelse. Kulturellt sett hör Shetlandsöarna nära ihop med de övriga delarna av Skottland, och inte med Skandinavien. Men som nämnts ovan finns undantag bland fornlämningarna vilka eventuellt vittnar om direktkontakter. Om inte Shetlandsöarna var slutstationen på dåtidens resor, återstår endast en tolkning, nämligen att Orkneyöarna var ett slags centrum för viktiga farleder som dels gick söderut till Irland, England och Frankrike och måhända Medelhavet, och dels österut tvärs över Nordsjön. En tilltalande tanke när man försöker förstå de forntida lämningarna i norra Skottland, men ingalunda bevisad.

Den monumentala anläggningen vid Callanish på Hebriderna, Skottland 130 meter lång. c:a 2600 f.Kr. (Ponting & Ponting 1984,s.28f)

MÅNGTUSENÅRIGA LUSSEBULLAR

Slående likheter finns det gott om mellan olika fornlämningar från skilda platser i Europa under megalitgravarnas tidsepok. Ytterligare en mycket intressant likhet finner vi mellan en till synes vanlig gånggrift i Bokenäs socken i mellersta Bohuslän (Riksantikvarieämbetets fornlämning nr 43 i nämnda socken) och den världsberömda gång-

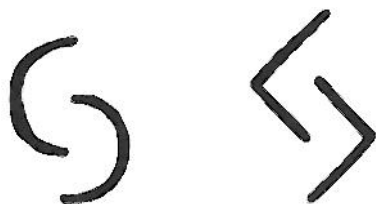
griften *New Grange* i Irland. Båda är byggda c:a 3300-3200 f.Kr., men det som fångar vårt intresse är gravarnas yttre form. *New Grange* har byggts i en stil som är vanlig i Irland. En mycket lång gång leder fram till en liten kammare som har tre små anslutande rum på ett sådant sätt att gång och kammare bildar ett kors sett ovanifrån. Utanför gången finns en slags halvcirkulär förgård. Mitt i förgården ligger tre stora stenar på tvären gentemot gångens riktning. Den mellersta av dem är vackert dekorerad i ett mönster jag snart återkommer till. Detta tretal vad gäller antalet anslutande rum till kammaren liksom de utanförliggande stenblocken är ett antal som också finns hos många av gånggrifterna i Bohuslän och Skåne, där antalet takblock på kammaren vanligen tycks ha varit just tre. Däremot är de svenska kamrarna aldrig formade som ett kors utan som ett "T". Några enskilda gånggrifter i Skandinavien har mer eller mindre tydliga förgårdar och en av dem är just Bokenäs-gånggriften. Den är ensam i sitt slag vad gäller förgårdens utformning. Här ligger nämligen en större sten på tvären, på precis samma sätt som i *New Grange*. Inga inristade mönster finns på denna sten. Men vem vet, kanske har den varit bemålad. Måne en tillfällig likhet att stenblocket ligger på samma sätt som vid *New Grange*, men det är just summan av alla dessa "tillfälligheter" som tycks bilda ett mönster som kan tyda på vittomfattande direktkontakter och hur traditioner och seder spridits runt om i Europa vid denna tid. Den bohuslänska gånggriften täcktes åter över efter utgrävningen på 1880-talet. Idag syns inte så mycket ovan markytan men grävrapporten innehåller väl så många detaljuppgifter som vittnar om ett mästerligt byggnadsarbete.

Den dekorerade stenen strax framför entrén till gånggriften New Grange, Irland. (Brennan, M. 1983, s. 193)

Mönstret jag skulle återkomma till är ristningen på stenen framför *New Granges* gångöppning vilken avbildar två och tre spiraler som hänger samman. Detta motiv med dubbel- eller trippelspiraler kan spåras söderut genom Europa ner till de första bönderna i centrala Europa vid Donaus dalgång flera tusen år tidigare. På de brittiska öarna är mönstret mest känt genom stenen vid *New Grange* och en annan sten som kommer från en samtida megalitgrav på Orkneyöarna. Att Orkneyöarna dyker upp gång på gång på detta sätt är inget

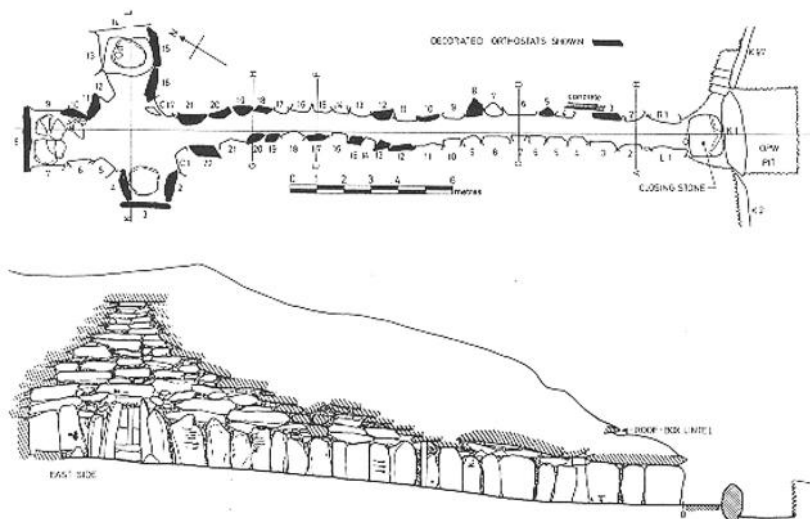
ovanligt. Öarna norr om det skotska fastlandet har helt klart varit betydelsefulla under så gott som hela forntiden.

Den runa som återgav bokstaven J, c:a 200-800 e.Kr.

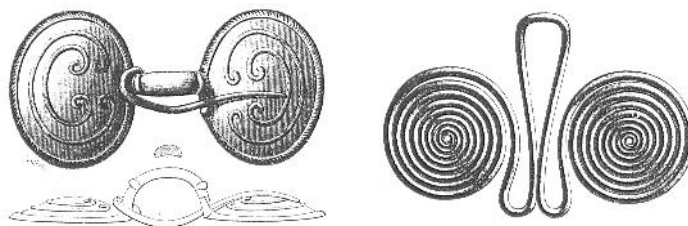
Dubbelspiralen försvann aldrig utan har gått i arv genom hela forntiden ända fram till vår egen tid. Det är samma mönster som vi fortfarande har kvar idag och avbildar på våra lussekatter. Nu börjar de riktigt intressanta likheterna. Lussekatter gör vi till Lucia den 13 december. Men under medeltiden hade vi den julianska kalendern istället för den gregorianska och då inföll Lucia exakt på dagen för vintersolståndet, det dygn på året då dagen är kortast och natten är längst. Vintersolståndet är också kopplat till New Granges 18 meter långa gång. Den är konstruerad på ett sådant sätt att den bara släpper in solens strålar ända fram till kammaren under några få minuter strax efter soluppgången. Men det sker inte när som helst på året utan endast under några få dagar vid vintersolståndet. En enastående byggnadsprecision. Ytterligare ett intressant sammanträffande finner vi i Skandinavien i den äldre runraden från tiden c:a 200-800 e.Kr. Den runa som återger ljudet för bokstaven J ser ut som en grovhuggen dubbelspiral, och lär även ha haft betydelsen "år, och god äring" (jämför t.ex. med begynnelsebokstaven i tyskans Jahre). Tecknets stora ålder och betydelse framskyntar också genom att det var den enda av de 24 runorna som inte var uppbyggd av raka linjer. Denna runa var den enda som kunde återges med kraftigt böjda linjer. I södra Skandinavien kan vi i övrigt finna relativt många belegg för dubbelspiralen och liknande mönster från början av bronsålderns period II (c:a 1500 f.Kr.) till järnålderns senare del, och vidare in i modern tid genom våra egna lussekatter. Med andra ord tycks denna symbol ha varit ett gemensamt arv i norra Europa, och då haft en betydelse som varit förknippad med det fullbordade året eller kanske snarare det kommande året, vilket bör ha räknats från vintersolståndet.

En annan intressant gånggrift är den byggnadstekniskt sett finaste på Orkneyöarna - *Maes Howe*. Även den har en lång gång som endast släpper in solljuset ända fram till kammaren under någon dag vid vintersolståndet, precis som vid New Grange. Men medan New Grange släpper in morgonens tidiga solstrålar, släpper Maes Howe endast in kvällens sista solstrålar.

Gånggriften New Grange, Irland. Planritning och i genomskärning. Byggt c:a 3250 f.Kr. (O'Kelly, M. 1982, s.22)

Mönstret med dubbelspiralen är dock så vanligt i Europa under främst bronsåldern att det verkar vara svårt att spåra hur och när detta mönster kom till Skandinavien. Vi finner det t.ex. långt söderut i Grekland och på Malta, men också norrut lite varstans i Europa under bondestenåldern och bronsåldern. Som en liten parentes kan dock nämnas att det i Skandinavien finns en särskild typ av spännena av brons från yngre bronsåldern som har just dubbelspiralen som sitt typiska motiv. (Spännena användes sannolikt för att fästa ihop manteln.) Av allt att döma tillverkades dessa c:a 900-700 f.Kr. (period V) i västra Götaland och då troligen på Falbygden i Västergötland. Den uppmärksamma läsaren minns måhända att det också fanns en koppling mellan Orkneyöarna och Falbygden vad gäller gånggrifterna från tiden strax före 3000 f.Kr.

Spänne av brons med dubbelspiralen som dekor, samt upprullad bronsspiral. Bronsåldern, period V, c:a 900-700 f.Kr. södra Sverige (Montelius, O. 1917)

Likheten i det gemensamma mönster på stenblocken, bronsspännena och runan för bokstaven J visar prov på ett tema som tycks ha förblivit opåverkat av tid och rum. Men ursprunget till dessa avbilder vet vi

ingenting om. Kanske fanns det en stark tradition att baka lussebullar till vintersolståndet redan då, och att det var den dolda meningen bakom dessa bullar som avbildades lite varstans under forntiden. Om denna gissning innehåller en liten gnutta av sanning, kommer vi förmodligen aldrig att kunna spåra och förstå den fulla innebörden i mönstret med dubbelspiralen och hur det spridits och använts under minst 7000 år (!) i Europa.

IMPORTERADE HÅL FRÅN ENGELSKA KANALEN

Bondestenålderns mellersta tidsperiod (c:a 3000-2400 f.Kr.) kännetecknas av två stora och omfattande kulturkomplex i Europa. I väster finner vi *Klockbägarkulturen*, och i öster *de Snörkeramiska kulturerna*, också kallad *stridsyxekulturen*. Gränsen mellan dem gick tvärs genom norra Europa som en slags dåtida järnridå. Vi finner den tvärs över Nordsjön, ner genom mellersta Nederländerna och söderut mellan Tyskland och Frankrike ner till Alporna. Klockbägarkulturen dök upp redan omkring 3300 f.Kr. Den spred sig snabbt ut över västra Europa under de kommande århundradena, och dess kulturella ideal kom att bestå mer eller mindre oförändrat i ett par tusen år. I slutet hade denna kultur blivit en del av den europeiska bronsålderskulturen, där de ursprungliga traditionerna hade upplösts eller förändrats. Traditionen att bygga megalitgravarna, som är betydligt äldre än klockbägarkulturen, kom på vissa platser att leva kvar och utvecklas vidare i Västeuropa. Med andra ord rådde en mycket starkt konservatism i västra Europa, för allt det som klockbägarkultur stod för, men också för det som fanns före den.

De snörkeramiska kulturerna (de berörda kulturerna i Skandinavien kallas vanligen stridsyxekulturen) skiljer sig på flera punkter från klockbägarkulturen. Kulturellt sett var det berörda området i nordöstra Europa mer splittrat redan från början, och ingenstans levde traditionen runt megalitgravarna kvar. Den kulturella skillnaden gentemot de föregående kulturerna är skarp och definitiv. Trots det verkar kulturen ha ett ursprung som ligger klockbägarkulturen mycket nära, även om utvecklingen gick åt ett helt annat håll.

Sedan stridsyxekulturen hade brett ut sig över hela nordöstra Europa, (från Skandinavien i norr ner mot Donau i söder, och in över den ryska stäppen i öster, så gott som samtidigt c:a 2900 f.Kr.) skulle de olika delområdena gå allt mer isär kulturellt sett. Samhällsstrukturen och "handeln" kan däremot ha varit uppbyggd på ett liknande sätt som inom klockbägarkulturen. Det är också möjligt, för att inte säga

sannolikt, att de båda kulturkomplexen styrdes av personer som talade ett mer eller mindre identiskt språk; ett språk som stod nära det äldsta indoeuropeiska språket. I väster och söder skulle man påverkas allt mer av Klockbägarkulturens expansion och närvaro. I Danmark och Tyskland syns det tydligt. Även i Sverige kan vi spåra en viss påverkan. Ingenting kopierades rakt av. Istället nöjde man sig med att bli inspirerad av det som kännetecknade klockbägarkulturen. Redan denna inspiration kunde vara nog så kraftig ibland, vilket märks kanske speciellt i västra Götaland, och då från c:a 2700 f.Kr. Till slut brast barriären mellan öst och väst och man skulle kunna säga att den västeuropeiska kulturen en dag stod i farstun och sopade bort alla gamla ideal. För Skandinaviens del inträdde denna nya tidsepok c:a 2400 f.Kr.

Under tidsperioden c:a 3000-2400 f.Kr. är skillnaden mellan det östra och det västra blocket mycket markant och gränsen syns tydligt i norra och till viss del också södra Europa. Av flera olika anledningar är det osannolikt att det förekom några betydande kontakter tvärs över Nordsjön vid denna tid, oavsett om dylika kontakter förekom tidigare eller därefter. Tvärtom torde denna tid vara den enda säkra då några kontakter av vikt *inte* kan ha funnits. I varje fall inte av fredlig art. Men vem vet, en dag kanske vi bör ifrågasätta även detta.

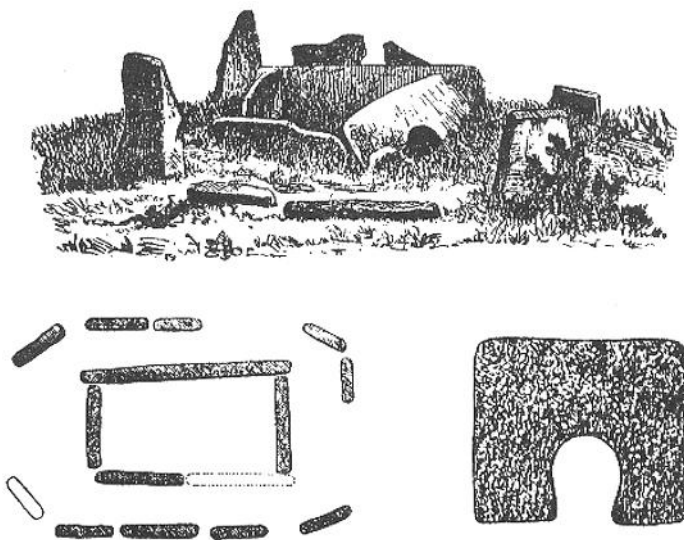
Redan omkring 2700 f.Kr. upptog den jylländska stridsyxekulturen en del seder och traditioner från väster, snarast från trakterna runt Engelska kanalen. Det som avslöjar dessa kontakter finner vi främst i norra Jylland där man började bygga stenkammargravar igen, och de byggdes alltid i enlighet med det senaste stilidealet i Västeuropa. Just i Nordjylland ser ut att vara det centrum varifrån allt det nya skulle komma att spridas från 2400 f.Kr. och framåt. Det var härifrån man såg hur en ny kultur föddes i hela södra Skandinavien. På fackspråk heter den nya tiden Senneolitikum, men lite mer populärt kallas den ibland för hällkisttid. Hällkistor - den yngre gruppen av stora stenkammargravar - samt dolkar och skärar av flinta, var några viktiga nyheter som präglade kulturen. Allt detta nya kom som ett stort paket på posten. Ett enormt kulturpaket men nya regler för samhället och med nya ideal. Det var aldrig fråga om att införa en nyhet i taget, utan allting kom på en och samma gång. Gamla traditioner och föremålsformer försvann eller omformades efter den nya tidens behov och önskemålen. Att hela paketet kom långt väster ifrån, är odiskutabelt. Vill vi försöka precisera var avsändarna kan ha suttit, ger oss hällkistorna de viktigaste ledtrådar.

ANM.: Det kan här vara på sin plats med en liten anmärkning. Benämningen *megalitgravar* används i västra Europa för snart sagt alla typer av stenkammargravar, och de byggdes c:a 4700-2000 f.Kr. I Skandinavien används benämningen endast för de två äldre typerna, dösar och gånggrifter, vilka tillhör tiden c:a 3600-2900 f.Kr. När

stenkammargravarna åter igen dyker upp i Skandinavien i ett större antal, främst under tiden 2400-1500 f.Kr., kallas dessa kort och gott för hällkistor. Hällkistor var också kollektivgravar, för några få eller för ända upp mot hundra gravläggningar, precis som de flesta typerna av stenkammargravar.

I Sverige kan vi i en bred zon från Bohuslän och Halland i väster, och in över Dalsland och Västergötland i öster, finna en säregen variant av dessa hällkistor. En del av dem är indelade i två eller t.o.m. tre rum, och skiljeväggarna är vanligen försedda med ett runt hål - ett *gavelhål*. Dessa gavelhål är också kända från platser längre österut, ända till Indien. Men de sistnämnda är dock betydligt yngre än de som vårt kapitel handlar om här. Om vi istället söker efter samtida hällkistor med gavelhål, finner vi allt som vi kan önska oss i trakterna vid Engelska kanalen, och då i synnerhet på den franska sidan. Inte att undra på att de flesta forskare som sysslat med detta har antagit att hela det nya paketet kom från norra Frankrike. Denna försändelse med ett nytt kulturkomplex gick inte från hand till hand tills det till slut nådde fram till södra Skandinavien, utan det gick direkt till norra Jylland, och i synnerhet kanske till västra Götaland.

Denna kontakt mellan västra Götaland och norra Frankrike verkar för tillfället vara det bästa exemplet på långväga kontakter mellan Skandinavien och andra delar av Europa under bondestenåldern. De personer som berördes direkt av förändringarna och som upprätthöll kontakterna var knappast fler än en mindre del av befolkningen, ett speciellt urval i samhället. Lite mer fantasifullt uttryckt skulle man kunna säga att det är ett prov på den dåtida aristokratins makt och inflytande.

Hällkista med gavelhål i Lommelanda sn i Bohuslän. Vy, plan och gavelhålssten. c:a 2400 f.Kr. (Montelius, O. 1905)

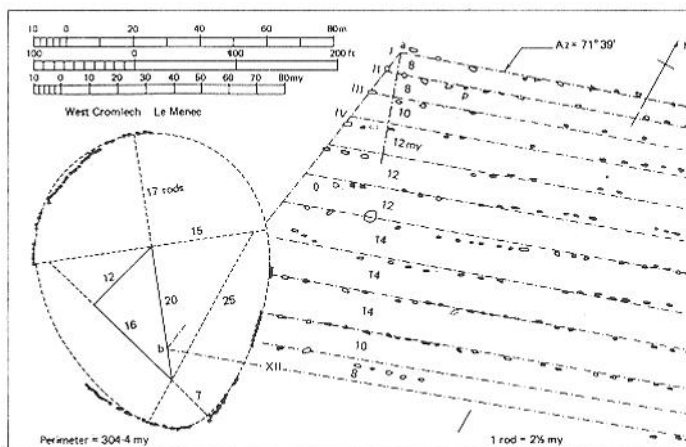
Drygt 3000 år senare skulle märkligt nog någonting liknande hända, fast åt andra hållet. En man känd under namnet Gånge-Rolf, bördig från en av de mäktigaste familjerna i Norge under 800-talets slut, lyckades tillsammans med sina vikingar plåga den nordfranska kusten så till den milda grad att den franske kejsaren beslöt att ge honom hela Normandie i förläning för att få slut på härjningstågen. Därmed upphörde i stort sett dessa härjningar. Export av aristokratiskt blod finner vi många exempel på i de historiska krönikorna.

KLOT OCH KVADRATER

Dåtidens aristokrater, eller vad vi nu ska kalla dem för, ägnade sig inte enbart åt monumentala gravar, lyxföremål och långväga kontakter. Tar vi en tur till Carnac i södra Bretagne, i NV Frankrike, finner vi uppställda rader med stenar. Dessa stenrader kan vara över en kilometer långa och mer än ett 10-tal stenrader kan löpa parallellt med varandra. Inte nog med det. Vid slutet av dessa rader finner vi ibland resta stenar som ovanifrån sett avbildar symmetriska ovaler och ellipser. Alltsammans återger ett enormt byggnadsverk vars fulla innebörd och användning ingen förstår idag. Däremot känner man till att de är uppbyggda efter vissa viktiga geometriska principer, som den pytagoreiska triangeln och kvadratroten ur 5. Den förstnämnda är viktig för att kunna arbeta med triangelmätningar där det finns räta vinklar och heltal, medan den sistnämnda kan ses som nyckel till *Gyllene snittet*, den geometriska proportion som anses vara den främsta proportionen av alla. Dess unika karaktärsdrag är total balans och harmoni.

Alla dessa stenrader och de system som är förankrade till dem tycks ha blivit byggda omkring 3000-2500 f.Kr. Geometrin i systemen är så pass genomtänkt och utvecklad att detta inte kan ha varit någonting nytt för de berörda byggmästarna. Den geometriska kunskapen måste ha utvecklats långt tidigare. Kanske har det skett undan för undan under mycket lång tid, utan att man för den skull haft någon anledning eller några behov av att manifesteras sin kunskap. Den geometriska precisionen som vi finner i vissa föremål och monument i Europa ska inte ses som några fåfänga försök hos forntidsmänniskorna att försöka visa framtiden vad de kunde inom geometrin. Tvärtom kan vi mena att kunskapen fanns runt om i Europa och att det endast är genom enstaka byggnadstyper och föremål som denna kunskap kan anas eller påvisas. Det vi finner idag är sannolik endast några spillror av en omfattande kunskap. Ursprungligen bör kunskapen dock ha förekommit runt om i Europa även om den praktiska användningen verkar ha begränsats till vissa byggnadstyper och föremålstyper.

För att kunna genomföra dessa otroliga uppmätningar av ibland kilometerlånga avstånd, behövde man en exakt längdenhet. Beräkningar har visat att man runt omkring i västra Europa ofta tycks ha använt ett längdmått om 0,829 meter. Inom forskningen går längdenheten under benämningen *megalithic yard*, och den förefaller ibland ha använts parallellt med en längre enhet som kallas *megalithic rod* vilken var exakt 2,5 gånger så lång. Eftersom dessa längdmått många gånger på ett mycket enkelt sätt kan förklara viktiga avstånd och sträckor hos de monumentala anläggningarna i Frankrike, skulle man kunna förvänta sig att dylik geometri också dök upp på andra platser i Europa. Så är också fallet. I södra England och i Skottland finner vi t.ex. stenradssystem av olika typer vilka är upprättade på ett strikt geometriskt sätt och där längdenheten megalithic yard kan förklara alla centrala avstånd. De preliminära dateringarna pekar relativt enstämmigt antingen på bondestenåldern eller på bronsåldern. Från tiden strax före övergången från stenålder till bronsålder omkring 2000 f.Kr. är också de mest imponerande enheterna i byggnadsverket *Stonehenge* i södra England. Stonehenge har inte byggts vid ett och samma tillfälle, utan det har byggts på vid flera tillfällen under tiden c:a 3100-1500 f.Kr. Många av detaljerna i konstruktionerna har haft en astronomisk funktion eller en geometrisk innebörd.

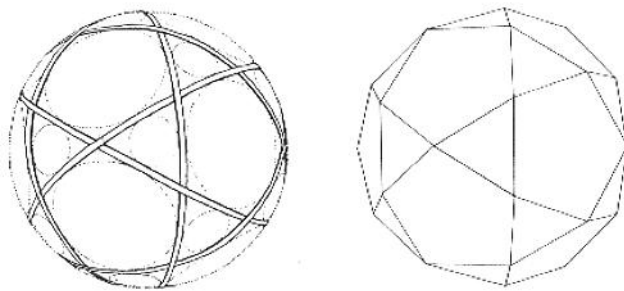

Genom längdenheten Megalithic Yard kan de monumentala stenraderna och stencirklarna i Carnac i Bretagne, NV Frankrike, förklaras. Den geometriska lösningen visar prov på mycket högt geometriskt kunnande. (Heggie, D.C. 1981, s.50, efter uppmätning och analys av A. Thom)

Även runt om i västra Sverige finns det några platser där vi finner mer eller mindre komplicerade stenrader som eventuellt kan vara från bronsåldern. Vid en del av dessa har arkeoastronom Göran Henriksen utfört preliminära beräkningar och dateringar. Tillsammans med en del arkeologiska iakttagelser och indikationer, pekar de hän mot bronsåldern. Framöver kommer vi förmodligen att få klarare besked

om hur det egentligen ligger till med de aktuella platserna i Bohuslän, Halland och på Falbygden. Än är det dock lite för tidigt att jämföra dem med de västeuropeiska stenradssystemen. Likheter finns det relativt gott om i konstruktionerna. De saknas inte. Frågan är om de berättar samma historia, och om de har gemensamma rötter.

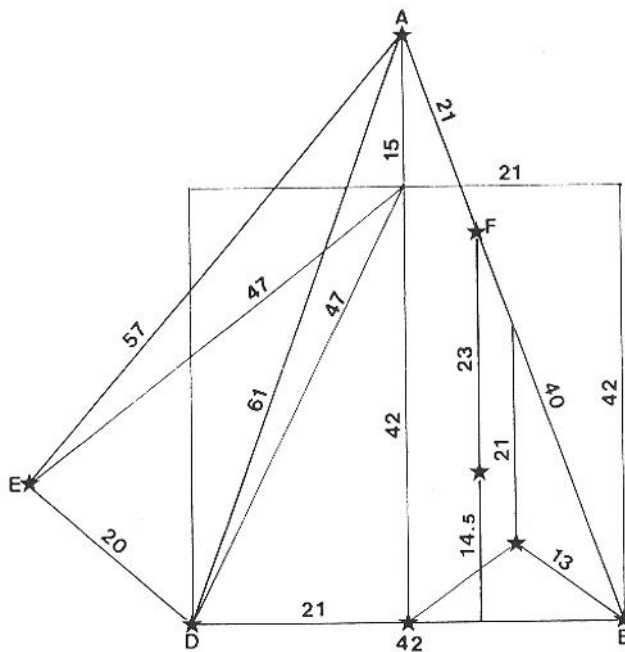
Spår som kan vittna om avancerade geometriska och astronomiska beräkningar under forntiden börjar dyka upp i rapporter lite varstans i norra Europa. Ännu vet vi inte var detta ska sluta. På Falbygden i Västergötland finner vi ett av de äldsta geometriska beläggen och ett av de mest avancerade i Europa. Här har gånggrifterna placerats ut i landskapet i enlighet med gigantiska geometriska system. Dateringen är c:a 3300 f.Kr. Sträckorna i systemen är ibland över en kilometer långa. Figurerna de bildar visar bl.a. upp principen för Gyllene Snittet, den som sagt kanske främsta geometriska proportionen av alla. Och detta sker på ett sådant sätt att mönstret framstår som en slags bruksanvisning i geometri. Men här används någon annan längdenhet än megalithic Yard & Rod.

Principskiss för ett av de geometriskt formade stenkloten från Skottland (c:a 3000-2000 f.Kr.). (Crithlow,K. 1979. s.146)

Om stenradssystemen i Bretagne har ett slags rekord i monumentalitet, och gånggrifterna på Falbygden ett rekord i genialitet, har Skottland ett alldeles eget och mycket speciellt rekord. Endast här finns det en koncentration av stenklot, i storlek något mindre än en tennisboll, vars former döljer den tredimensionella världens hemligheter. Platon kunde inte ha gjort det bättre själv när han 2000 år senare beskrev dessa former. Hans geometriska beskrivningar kan knappast sägas vara mer informativa än vad dessa klot är. Snarast tvärtom. De skotska kloten är indelade i fält och upphöjda partier, och drar man linjer mellan dessa fält har man också funnit den rätta tolkningen. Då framträder olika matematiska lösningarna för avancerade symmetriska tredimensionella kroppar. Här i Skottland har man ställt frågor som: Kan man bilda ett klot genom att fästa ihop ett visst antal symmetriska femhörningar sida vid sida intill varandra, och hur många behövs det i så fall? Svaret finner vi bland de skotska stenkloten, liksom en

mängd andra geometriska lösningar. Kloten började tillverkas c:a 3000-2800 f.Kr. och de framskyntar i det arkeologiska materialet under drygt tusen år. Eventuellt har de tillverkats ända fram till c:a 1100 f.Kr. Man måste fråga sig om dessa klot kan ha använts till någonting annat än till strikt geometrisk undervisning. Innebär det att en av Europas viktigaste geometriska skolor var placerad i östra Skottland under bondestenåldern, eller innebär det att man bara på denna plast valde en alternativ form av pedagogiska instrument för sin geometriska undervisning? Eller finns det någon annan förklaring till deras existens? Säg vad man vill om forntidsmänniskorna, men nog ägnade de sig åt en mängd avancerade saker som många arkeologer aldrig hade räknat med.

Geometrisk principlösning för gånggrifterna i Falköping, Falbygden. Systemet som är byggt c:a 3300 f.Kr. återger gyllene snittet. Stjärnorna anger gånggrifternas placering, sträckorna anges i längdenheten "ML" à 17,85 meter. (efter Blomqvist, L. 1991, s.41)

För att försöka återgå till Nordsjön, får vi släppa frågorna rörande varifrån denna kunskap kom, vad som medfört att den geometriska och astronomiska kunskapen utvecklades, och vilka i samhället som ansvarade för den. Det enda som berör oss här är att såväl den skandinaviska kunskapen som den kunskap vi finner i västra Europa, i likhet med "lusebullen", tycks komma från Donaus dalgång från tiden omkring 5500 f.Kr. Den fråga som gäller för oss är istället varför man över huvud taget har gjort sådana här klot, och varför alla utom några få påträffats i Skottland av alla platser i Europa! Intressant nog är stenkloten för en gångs skull inte koncentrerade till Orkneyöarna, utan till trakterna runt Aberdeen i en sydligare del av östra Skottland

Här har merparten av de närmare 400 kända stenkloten återfunnits. Nästan alla är c:a 7 cm i diameter, d.v.s. nära nog 1/12 av längdenheten megalithic yard. En mindre del av dem är dessutom dekorerade, och det mönster vi då påträffar är alltid samma former som för lussebullarna. Att de inte var vapen liksom att de tillhörde den forna aristokratin anser de flesta forskare vara en självklarhet. Men varför just i Skottland? Kanske användes de som sagt till någon form av geometriskt undervisning hos druidernas föregångare eller hos liknande grupper i samhället. Kanske har dylika klot tillverkats i ett förgängligt material på andra platser i Europa.

Vad som är allra mest intressant för oss är att ett av dessa skotska klot kommer från en avlägsen plats. Långt, långt österut - *på andra sidan Nordsjön!* Den återfanns i Aure socken i trakterna av Trondheim i Norge. Rimligen tillhör den tidsperioden 2400-1500 f.Kr., en tid då kontakterna västerut åter igen kan beläggas. Näst efter megalitgravarna, är detta klot det första klara belägget för att kontakter tvärs över norra Nordsjön verkligen ägde rum. Alla andra indikationer som pekar på direktkontakter med västra Europa kan lika gärna vara en följd av en farled längs Nordsjöns sydligaste kuster och farvatten. Är vi kritiska finns dock risken att detta klot förts över Nordsjön till Norge av vikingarna ett par årtusenden senare. Vikingarna nöjde sig inte med att enbart kolonisera delar av Skottland och göra vissa områden skattskyldiga under den norske kungen. Ibland kom också de forna lämningarna att plundras och påverkas av deras framfart. Genom en serie runristningar inne i gånggriften Maes Howe på Orkneyöarna vet vi att några nordbor bröt sig in i graven "och plundrade den" (enligt vad runorna vill berätta) i mitten av 1100-talet. Vi kan aldrig bortse från möjligheten att stenklotet följt med någon nordbo österut hem igen vid denna tid.

SKEPPEN ÄR LASTADE

I och med att vi håller på att närma oss bronsåldern (c:a 1800-500 f.Kr.) i sökandet efter spår som vittnar om kontakter över norra Nordsjön, måste vi börja med hållristningarna. Men i det här kapitlet kommer endast det allra vanligaste motivet i västra Sverige att beröras. Inget motiv är så vanligt som skeppet. De avbildas snart sagt på alla de platser där hållristningar är kända. Ibland är de enkelt utformade och utan lodräta linjer som tycks avbilda bemanningen, och ibland har de en riktigt avancerad form och med full bemanning. En sak är säker, det som avbildades var absolut inga enkla stockbåtar.

En uppfattning som verkar vara relativt vanlig, är att stockbåtarna var den allmänna båttypen fram till bronsåldern då den delvis ersattes av

något större båtar, och att det var först under vikingatid som man lärde sig att bygga mer sjödugliga skepp som kunde klara t.ex. Nordsjön. Med andra ord hävdar en del att sådana färder som vikingarna gjorde över Nordsjön, var omöjliga dessförinnan. Detta påstående är oerhört viktigt för vår fråga om kontakter tvärs över Nordsjön före vikingarnas era. Med den frågan står och faller hela resonemanget. Men nu har vi lärt oss något. Vårt ursprungliga påstående, att det som minst inte existerade några sådana resor, håller allt mer på att omformas till att det som minst inte kan ha inträffat så ofta. Om eller kanske snarare när dessa resor kan påvisas, måste vi förutsätta att det också fanns rejäla och sjödugliga skepp - som minst. Om dessa skepp inte existerade, kan inte heller någon trafik ha förekommit tvärs över Nordsjön.

Är då slutsatserna rörande skeppens långsamma utveckling från stockbåtarna riktiga? Ja, som minst kan de vara riktiga. Men dessa slutsatser bygger på relativt glesa och diffusa uppgifter, i den mån det över huvud taget existerar några fynd att dra slutsatser av. Därför kan hållristningarnas skepp vara av stort värde. Inför dessa avbilder i berghällarna kan vi ställa oss nya frågor. De farkoster som oftast har blivit avbildade verkar inte vara några små båtar utan de kan uppfattas som större skepp. Innebär det att man i Europa verkligen konstruerade större skepp under bronsåldern? Och om man gjorde det, när började man i så fall att bygga stora skepp? Redan under bondestenålderns äldsta skede eller kanske ännu tidigare? Och var de skepp som tydligen fanns bara avsedda för transporter längs lugna farvatten vid kusten, eller var de dessutom anpassade för vatten som norra Nordsjön? Till att börja med förefaller det osannolikt att skeppet uppfanns samtidigt som man började komponera och framställa hållristningar. Senast från tiden runt 3000 f.Kr. finns det belägg för att man ägnat sig åt djuphavsfiske i Bohuslän, och det sker knappast från en urholkad stockbåt. Stockbåtarnas existens kan vi inte ifrågasätta, de finns där. Men stockbåtarna behöver absolut inte ha varit den enda kända båttypen. De kan mycket väl ha varit ett viktigt komplement i mer lugna vatten under mycket lång tid. Men om man rör sig i en öppen skärgård och färdas ut på havet, måste man räkna med att det fanns tillgång till mer sjödugliga båtar eller skepp. En möjlighet är skinnklädda kanoter av varierande storlek, ungefär som eskimåernas kanoter. Men de tycks inte räcka som förklaring på alla de transporter som rimligen bör ha ägt rum i Europa. Vi kan se att öar som Gotland, och Samsö i Danmark, hade stadiga förbindelser med fastlandet, liksom Irland, Orkneyöarna och Shetlandsöarna om vi ser till västra Europa. Hit ut har bl.a. boskap förts och dylika resor måste rimligen ha skett med bättre båtar än stockkanoter och sannolikt också med bättre farkoster än skinnklädda båtar.

Om det således finns klara arkeologiska indikationer på att det måste ha funnits relativt stora skepp som varit fullt sjödugliga, leder det oss automatiskt fram till nästa fråga. Hade man båtar eller skepp enbart

för att fiska och för att frakta folk och få till t.ex. Gotland, eller användes de till andra ändamål också?

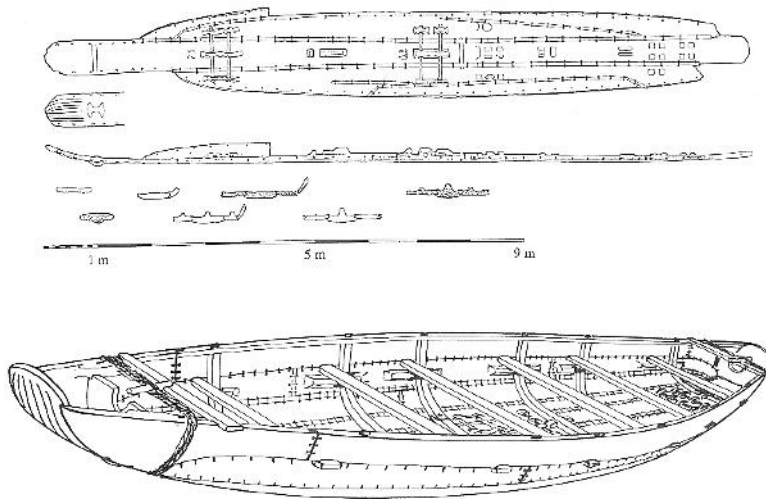
Det vi vet är att vissa hällristningar utformats på ett svårtolkat sätt. En del bilder har blivit tolkade som skepp som dras eller blir transporterade på kälkar eller dylikt. Det kan tyckas vara en långsökt tolkning, och det skulle jag gärna hålla med om, om det inte vore för att just sådana traditioner fanns i norra Europa under tidig medeltid. Här finner vi klara belägg på att "heliga himmelsbåtar", sol- eller månbåtar, drogs på vagnar eller kälkar vid vissa speciella tillfällen. I likhet med den långlivade lussebullen, finner vi här en tradition som bibehållits i flera tusen år. Dessutom finns det fynd av vagnar i miniatyr från bronsåldern vilka har till uppgift att dra en gyllene solskiva eller en kittel. I vissa kulturer hade man den uppfattningen att solen färdades med en himmelsbåt, och omvänt har en del skepp bland hällristningarna tolkats som symboler för solen. Ibland har dessa slutsatser dragits på relativt lösa grunder, men arkeoastronom Göran Henriksson har i det närmaste lyckats bevisa att i varje fall vissa speciellt utformade skepp måste symbolisera solen. Hans rapport väntas inom kort.

Men även om skeppen kunde användas som religiösa attribut, återstår frågan vad de verkliga skeppen primärt användes till i vardagslag. Den storlek på skeppen som antyds av hällristningarna visar att de inte bara kan ha använts inom fisket. I så fall skulle dessa skepp ha varit fiskebåtar, stora nog för att rymma hela tjocka slakten och mer därtill på en gång. Inte heller kan de gärna ses som skepp för vanlig persontrafik över Östersjön eller Kattegatt. Vad jag kan se, utifrån detta resonemang, återstår endast två alternativ. Det ena är att de användes för att förflytta större antal med stridbara män. Vapen från denna tid finns det gott om, och studier har visat att man också använde dem ordentligt. Även för en armé är det betydligt jobbigare att ta sig fram landvägen än vattenvägen. Åtskilliga gånger lär vi oss av historien att människan regelbundet har utvecklat tekniken i första hand till nya viktiga redskap inom det militära, och först därefter har man använt den nya kunskapen till mer civil användning. Exempel finns också under bronsåldern. Källkritiskt måste vi tänka på ordspråket: inga regler utan undantag. Att skeppen i första hand tillhörde en flotta med strikt militära funktioner är blott ett förslag bland flera tänkbara.

Ett annat intressant alternativ är handel, och en hypotetisk handelsflotta. Skeppen kan alltså i första hand ha varit handelsskepp. Frågan är bara vad man handlat med. En sak är säker. En stor mängd koppar, tenn och guld, och kanske en betydande mängd salt, importerades till bl.a. Skandinavien under 1300 år. Allt det och mer därtill lyckades våra förfäder få hit upp. Men vad gav de i utbyte? Att en del kan ha blivit rövat från diverse plundringståg söderut, får vi kanske utgå ifrån. Men resten? Vad lämnade man i utbyte? Det bör ha rört sig om förhållandevis stora mängder handelsvaror som gått söderut. Hur

mycket bör inte t.ex. 1 kg brons ha varit värt? Förmodligen mer än vad vi kanske anar.

Med denna enkla genomgång ville jag bara peka på möjligheten att skeppen kan ha varit lastade såväl med beväpnade män som med handelsvaror. I så fall är det kanske lättare att förstå det som sagorna kan berätta. Men till dessa historier kommer vi först längre fram i denna bok.

Båten eller skeppet från Yorkshire, norra England, c:a 1700 f.Kr. Ritningar på de kvarvarande delarna (överst; Rausing, G. 1984) och det enklaste förslaget på rekonstruktion (nederst; Wright et al 1989, s.51 efter modell på National Maritim Museum, London). (OBS! Sedan denna bok trycktes har nya C14-dateringar gjorts på det ovannämnda skeppet, vilket omdaterar den till c:a 2030 BC, det vill säga drygt 300 år äldre än vad som tidigare antagits.)

Flera forskare har diskuterat vad för slags farkoster hällristningarnas skepp egentligen avbildar. En av dem som har gjort den mest gedigna genomgången är Gustaf Halldin som har gjort jämförelser med skepp från snart sagt hela jorden. Hans slutsats är att stockbåtarna, som ibland är över 10 meter långa, användes fram till stenålderns slut (vilket är fel eftersom de användes långt in i järnåldern), då man utvecklade en avancerad flotte. I ett tankeexperiment lät han binda ihop flera fyrkantshuggna stockar till en flotte som visade sig ha en lastvikt på 4 ton. För att få den att efterlikna hällristningarnas skepp lät han bygga på en övervåning, påminnande om ett vanligt köksbord med låga ben. Därtill höjde han upp stävarna i rent dekorationssyfte. Även nu fick han fram en modell som hade en faktisk lastvikt på 4 ton, vilket bör räcka mer än väl för transporter med tunga varor. Den sistnämnda modellen har den fördelen att den låter vågorna gå rakt över det undre däck och härigenom har man kraftigt minskat sjögången.

Denna modell av en forntida flotte verkar dock vara mer avpassad för att flyta med strömmar än för att bli framförd med hjälp av paddlar. Som ett tillägg nämner han att man kan bygga upp borden runt om undervåningen för att öka lastvikten, men då ökar också sjögången betydligt. Han tycks vara ensam om sin idé hur skeppen utvecklats i Skandinavien. Ingenting stödjer modellerna i hans tankeexperiment. Förutom dessa modeller har han många intressanta funderingar kring skeppens utformning och användning. Bland annat diskuterar han huruvida eventuella kontakter kan ha förekommit mellan norra Europa och Medelhavet *före* romarrikets tid, men det är han ingalunda ensam om.

En mer allmän tanke angående skeppens utformning finner vi hos t.ex. Gad Rausing och Sören Nancke-Krogh. De pekar på de fynd som faktiskt finns, dels ett litet fragment från Norge, och dels några relativt välbevarade båtar från England. De är alla från bronsåldern och minst lika intressanta som den mer kända Hjortspringsbåten som gjorde sin sista resa i södra Danmark c:a 300-150 f.Kr. Det norska fyndet på ön Giske mellan Bergen och Trondheim är från omkring 1500 f.Kr. och är endast en litet fragment av en klinkbyggd båt! Den förhållandevis minimala storleken på de två trästyckena har ingen betydelse. Tekniken i sig visar att man vid denna tidpunkt byggt ordentliga båtar - och inga enkla flottor - med planhuggna plankor på sidorna, vilka fästs ihop sedan de överlappat varandra. Det här är samma teknik som vi finner i den betydligt yngre Hjortspringsbåten som hade en plan bottenplanka, vartill man fäst två planhuggna plankor på vardera sidan av båten. Det finns alltså anledning att avskriva alla Halldins modeller och funderingar på att en flotte skulle vara lösningen på problemen.

Också de tre engelska båtarna eller skeppen från Yorkshire har denna konstruktion. De är rejäla skepp som långt uppe i norra England blivit kvar till vår tid. De är från c:a 1700 f.Kr.(!) och har en förhållandevis avancerad konstruktion med flera märkliga detaljer och lösningar, som bör ha tagit relativt lång tid att utveckla. Ett av skeppen var ursprungligen omkring 15 meter lång och med sådana skepp bör man ha kunnat klara av att färdas över Nordsjön utan problem. Hur gammal denna konstruktion egentligen var då dessa skepp byggdes, vet ingen. Kanske var det en konstruktion som bara var några hundra år gammal, kanske var den flera tusen år. Ingenting hindrar att sådana här avancerade skepp fanns redan från bondestenålderns början, eller rent av tidigare. Det viktigaste här är att vi kan konstatera att möjligheten att färdas tvärs över Nordsjön fanns senast från c:a 1700 f.Kr. Ingenting hindrar att dylika skepp fanns runt om i hela Europa längs kusterna. Tvärtom förefaller det troligt. Frågorna från tidigare resonemang, nämligen vilka i samhället som låtit utveckla dem, vilka som nyttjade dem, och vad de i första hand användes till, blir högaktuella när vi faktiskt kan peka på några avancerade skepp.

Som kuriosa kan det nämnas att stenarna i Stonehenge har fogar mellan de överliggande och de resta stenblocken vilka jämförts med hur man kan göra låsningar i träkonstruktioner. När detta monument byggdes använde man sig uppenbarligen av samma teknik som användes inom samtidens sätt att bygga båtar och vagnar samt andra mer avancerade konstruktioner i trä.

Angående frågan om hur pass långa dessa skepp kunde vara finns det en annan källa att ösa ur. Framför allt på Gotland finner vi drygt 300 skeppssättningar från en yngre del av bronsåldern, ungefär från tiden c:a 1000-600 f.Kr. Konstruktionen är enkel. Här har man ställt upp två böjda stenrader som löper samman i ändarna, varvid en skeppsform bildats. Vanligen är skeppssättningarna c:a 4-12 meter långa, men det saknas ingalunda exempel på längre skepp. Ett närmare 10-tal skepp är så långa som 40-55 meter. Kan dessa verkligen avbilda riktiga skepp? Även om storleken verkar vara förbluffande om det gäller verkliga skepp, finns det inga direkta argument som talar emot möjligheten att det faktiskt kan ha funnits skepp i den storleken under bronsåldern på Gotland. Å andra sidan finns det inga argument som talar för deras existens heller, om vi bortser från vissa skepp bland hållristningarna. Det står var och en fritt att bilda sig en uppfattning om hur stora skeppen kunde bli som mest under bronsåldern. Men om dylika gigantiska skepp fanns på Gotland, bör de ha funnits även på andra sidan om det svenska fastlandet - i Nordsjön!

Det kan passa bra att avrunda det här kapitlet genom att i all korthet berätta att man i Danmark påträffat en grav, sannolikt från yngre bronsålder, som innehöll bortåt 100 små miniatyrskepp. De är tillverkade av mycket tunt guldbleck, och med spant av tunna bronsband. Ytterligare ett miniatyrskepp i guld har påträffats, men inte i Skandinavien utan på Irland. Åter igen indikationer som pekar på långväga kontakter, men inga bevis.

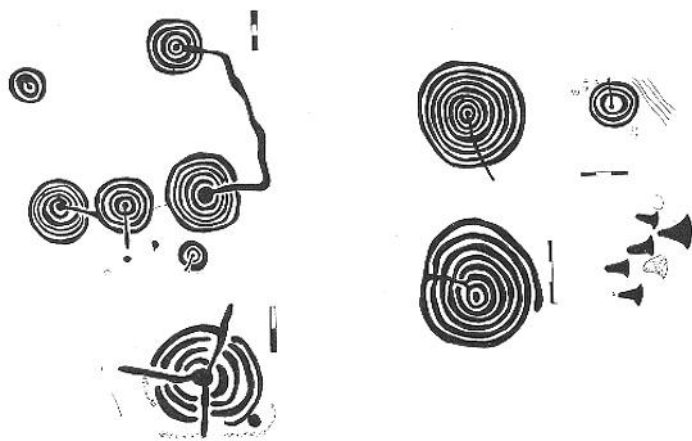
MOTIV: GROPP OCH RING

Hållristningarna kan ge oss ännu fler spår som tyder på kontakter över Nordsjön. Men vi ska nu lämna dubbelspiralerna eftersom det inte går att påvisa någon övertygande samtidighet mellan områdena på vardera sidan om Nordsjön. Inte heller ska jag beröra alla de motiv och scener som verkar vara hämtade direkt ur den västeuropeiska mytologin. Vill man läsa mer om de märkliga likheter och samstämmigheter som finns mellan hållristningarnas bilder gentemot mytologins alla guda- och hjältehistorier i Storbritannien och Frankrike under årtusendet före Kristi födelse, kan jag bara hänvisa till Marianne Gör-

mans studier. Hennes arbete återfinns i referenslistan längst bak i denna bok.

Istället ska vi rikta vår uppmärksamhet mot en speciell typ av hällristningar. I västra Europa återfinnes de allra flesta ristningarna på megalitgravarnas stenblock, som en slags dekoration inne i kammaren eller gången. Så är inte fallet i Skandinavien. Här finns inte en enda känd hällristning inne i megalitgravarna, vilka kan dateras till deras primära användningstid. Omvänt är hällristningar som ristats på naturliga bergsytor ute i naturen vanliga i Skandinavien medan de saknas så gott som helt i västra Europa. De absolut flesta av hällristningarna i Skandinavien finner vi i Bohuslän. Denna tradition att rista in figurer och motiv i hälleberget tycks ha varit livaktig främst under bronsåldern, och ingenting konkret stödjer tanken att de kan vara äldre. Därmed finns ingen koppling till västra Europas betydligt äldre megalitiska hällristningar, som upphörde innan denna tradition började i Skandinavien. De två ristningskomplexen åtskiljs i såväl tid som rum. Inte heller är motiven desamma. Men det finns ett undantag, och dessa återfinns i Skottland och norra England, d.v.s. på andra sidan Nordsjön!

Här i norra Storbritannien hittar vi hällristningar på hälleberget liksom i Skandinavien. Men de ligger långt från megalitgravarna, och de har helt andra motiv än det som annars är vanligt i västra Europa. Mycket riktigt har de också daterats till en helt annan tidsperiod, runt äldre bronsåldern. Därmed är frågan öppen. Är det så att traditionen att skapa hällristningar i Skottland kommer direkt från Bohuslän eller någon annan del av södra Skandinavien?

Hällristningar av typen Cup-and-Rings från två olika platser i norra Storbritannien. De är omkring 3 - 7 dm i diameter. (Beckensall, S. 1986)

Granskar vi de skotska mönstren och bilderna finner vi att nästan alla följer samma tema. Generellt sett består motivet av en grop som omringas av en serie cirklar av olika storlekar, ungefär som vågorna runt en sten som man slänger i vattnet. Från gropen i mitten går det ofta en rak linje tvärs igenom alla ringarna och vidare rakt ut en bit från den yttersta cirkeln. Inte att undra på att dessa ristningar har fått benämningen *Cup-and-Rings* (= grop och ringar).

I Bohuslän och resten av Skandinavien är variationen på hällebergets ristningar oändligt mycket större. Här finner vi djur och människor, skepp med bemanning och styråror, vagnar med hjul och dragdjur, vapen och sköldar, plöjningsscener och vilda djur, och mycket annat, men inga Cup-and-Rings. I varje fall inte så många. De är extremt sällsynta, och jag har endast lyckats finna en enda ristning som tycks återge "riktiga" Cup-and-Rings på ett skotsk sätt. Den platsen finner vi inte insprängd bland en massa andra figurer någonstans i Bohuslän, utan relativt isolerat på en avlägsen plats längst ut på Kålland i Väneren. Inte så långt härifrån återfanns nyligen ett unikt fynd som omfattade ett 15-tal bronssköldar från c:a 700-talet f.Kr. Sköldarnas form påminner i hög grad om Cup-and-Rings, och sådana sköldar kan också vara avbildade på andra hällristningar runt om i landet. Det är först med dessa andra sköldristningar, som vi kan hitta bättre överensstämmelser med enstaka skotska ristningar.

De fåtaliga markanta likheterna som faktiskt finns mellan skandinaviska ristningar och Cup-and-Rings från norra Storbritannien är synnerligen retfulla. Det är svårt att tro att likheterna bara är en slumpmässig företeelse, men samtidigt finns det alldeles för stora olikheter i övrigt för att kunna påstå att traditionen förts över Nordsjön åt ena eller andra hållet.

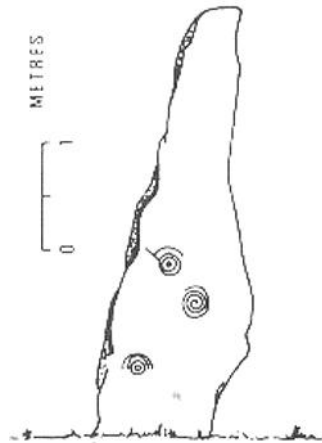
Försöker vi granska dessa likheter så långt det går, finner vi att de skotska groparna inte alltid är omringade av cirklar. Groparna kan också påträffas helt enskilt eller i små grupper på en häll. I Sverige kallar vi sådana isolerade eller grupper av enskilda gropar för *skålgropar* eller *älvkvarnar* som de också kallas. Ett enklare motiv finns inte. En stor prick eller punkt, och ingenting annat. Men även en prick kan ha sina egenskaper. De skotska groparna är relativt stora. En diameter på en decimeter är inget ovanligt. I Sverige däremot, där detta motiv är mycket vanligt för att inte säga extremt vanligt, är de bara runt ett par centimeter i diameter. Månne är västra Götaland det enda undantaget från detta. Här kan man finna skålgropar som i likhet med de skotska är upp mot en decimeter i diameter. En löjlig liten iakttagelse måhända, men det är kanske genom dem vi en dag får svaret på huruvida denna sedvänja förts över Nordsjön eller inte.

Återgår vi till Cup-and-Rings och gör en sista jämförelse, bör vi ta fram den mest säregna varianten i Sverige. En hällristning i Ekenberg i

Norrköping, Östergötland, avbildar diverse figurer i anslutning till en skeppsristning. Här finner vi en skålgrop som är omgiven av sex cirklar (= Cup-and-Rings), och på ena sidan finns ett svärd med spetsen emot den yttersta cirkeln. Vid sidan finns ytterligare några skålgropar i vissa givna positioner. Allt detta återger på ett förbluffande korrekt sätt det man kunde se på himlavalvet medan det var helt mörkt under den totala solförmörkelsen den 3 mars 1596 f.Kr. Cirklarna motsvarar den förmörkade solen, svärdet avbildar en komet som var synlig vid just detta tillfälle, och de fyra fritt liggande skålgroparna återger de exakta positionerna för de planeter som syntes. Lösningen och den astronomiska jämförelsen som är framräknad av Göran Henriksson, är lika enkel som genial. Ännu mer intressant blir det med tanke på att denna solförmörkelse också drog fram över norra England och södra Skottland. Det är också i precis denna zon som Cup-and-Rings återfinns. Utifrån de arkeologiska omständigheterna finner Göran Henriksson det sannolikt att i varje fall de Cup-and-Rings som har en linje från mitten, ungefär som svärdet, mycket väl kan avbilda samma sak som den nämnda ristningen i Östergötland. I så fall vet vi exakt vilket år som denna tradition började i norra Storbritannien. Att man använde sig av likartade symboler för att återge detta himmelsfenomen, innebär att man på något sätt måste ha haft kontakt med varandra. Antingen kan detta ha skett direkt över Nordsjön, eller också så fanns det ett väl utvecklat system av allmänna symboler som var gemensamma i norra Europa och som användes i dylika fall. Det enda vi vet är att motiven är likadana på vardera sidan om Nordsjön, att de tycks avbilda samma sak och att de är samtida.

Desto mer intressant blir det med tanke på att man både i Storbritannien och Sverige kan återfinna några fornlämningar med mönstret Cup-and-Rings. En av de mest kända fornlämningarna uppe i norra England har blivit känd under namnet *Long Meg and her Daughters*. Redan själva formen på fornlämningen kan ge associationer till Cup-and-Rings. Visserligen finns bara en stor cirkel av resta stenar här, men en bit utanför cirkeln står en nära 4 meter hög sten. Det intressanta börjar först när man iakttar att om man upprättar en linje från cirkelns mittpunkt via denna sten, har man fått en riktning mot horisonten som exakt motsvaras av solnedgången vid vintersolståndet, årets kortaste dag. Därtill har denna sten några inristningar som visar såväl Cup-and-Rings som den formmässigt närbesläktade spiralen. Fler platser finns i denna del av Storbritannien där solnedgången vid midvintern kan sammankopplas med forntida företeelser som stencirklar, resta stenar, spiraler och Cup-and-Rings. Fornlämningar och astronomi hör ihop på ett intimt sätt. I Sverige verkar det bara finnas en enda motsvarighet till detta, och det är de två resta stenarna *Hagbards galge* i Halland. Stenblocken är över 4 meter höga och står bara några meter ifrån varandra. Den ena av dem har en spiral som går runt ett sextal varv, och en preliminär beräkning av Göran Henriksson antyder att deras position har en astronomisk funktion vilken här-

stammar från bronsåldern. Vi kan således återfinna ett flertal exempel på ett likartat formspråk i Sverige och i norra Storbritannien. Utifrån detta är det minst sagt underligt att ingenting av detta formspråk finns nere på kontinenten. Denna frånvaro vittnar måhända om att kontakten mellan Storbritannien och västra Götaland *inte* gick via kontinenten, utan direkt över Nordsjön. Hur många indikationer behöver vi innan vi på allvar kan börja tro på att det existerade direkta kontakter tvärs över Nordsjön?

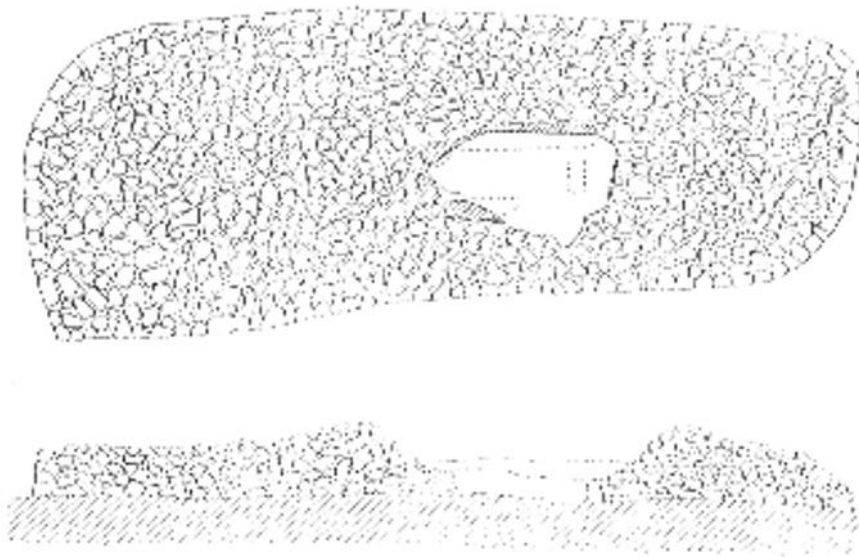
*Den resta stenen "Long Meg", norra England.
(Burl, A. 1976)*

LÅNGDRAGNA RÖSEN

De typiska gravarna i Skandinavien av monumental art under äldre bronsålder, är högar av jord och torv i de sydligare områdena samt rösen längre norrut som i Bohuslän och Västergötland. Men de långt flesta tycks ha blivit resta endast bara under period II-III; c:a 1500-1100 f.Kr. Traditionen att bygga högar och rösen kommer liksom så mycket annat söderifrån. Precis samma sak sker i Storbritannien. Högarna finner vi främst i England, medan rösen ligger i Skottland. Denna skillnad i material - jord kontra stenblock - har av vissa förklarats som att det var viss brist på sten i de båda regionernas sydligare delar, medan det kan ha varit ont om lämplig jord och torv i de nordligare delarna och på platser som Bohuslän. Det viktiga tycks inte i första hand ha varit materialet utan att den monumentala graven fick den runda formen, sett ovanifrån, och den bulliga profilen, samt den väl tilltagna storleken. Ibland är de upp mot 40 meter i diameter eller t.o.m. mer. Ett normalstort röse innehåller stenblock som tillsammans gott och väl väger 500 ton! Och detta för en enda begravning. Därmed är det inte sagt att gravläggningen var högens eller rösets enda funktion. Som ett väl synligt monument kan det ha haft andra praktiska och/eller sociala funktioner. Hur som helst finner vi åter att det

finns en klar likhet mellan vissa fornlämningar i Skottland och mellersta Götaland.

Varje hög och varje röse byggdes som sagt för en enda eller högst några få personer. Det finns många undersökningar som framhäver att de gravlagda måste ha haft en betydande makt och rikedom, vilket medfört att de flesta anser att högarna och rösen byggdes till ära för dåtidens aristokrati. I all sin enkelhet ser de skotska och t.ex. de bohuslänska rösen likadana ut. De har ungefär samma variation vad gäller storleken, de har samma proportioner, och storleken på de valda stenblocken är identiska. Denna likhet blir inte sämre när den skärskådas ytterligare. I såväl Skottland som i t.ex. Bohuslän och på Gotland har de yttersta partierna vid kanten ofta blivit noggrant kallmurade. Åter igen en detalj som pekar på indirekta eller direkta kontakter. Intressant nog finns det en speciell egenhet bland dessa rösen. Det är inte alla rösen som har en rund form. Ett mindre antal är avlånga och deras längd kan vara bort mot tio gånger större än bredden. Till skillnad från de runda rösen kallas dessa för långrösen. Även långrösen byggdes för att inhysa en enda gravläggning. Märkligast av allt är att denna gravtyp framför allt återfinns i Skottland och i Bohuslän.

*Bohuslänskt långröse, 11 meter långt, c:a 1500-1100 f.Kr.
(Hallström, G. 1917, s.49)*

Frågan återstår: Varför dyker dessa avvikande gravformer upp just vid varsin sida av Nordsjön? Är detta månen en klar indikation på kontakter mellan aristokratin på vardera sidan om Nordsjön, eller är det åter igen endast en tillfällighet? Som minst ska dessa likheter bara ses som tillfälligheter.

Ett enda röse kan innehålla stenblock motsvarande åtskilliga hundra ton. Att det finns runt 2000 rösen i Bohuslän kan låta mycket, men om vi slår ut det på 500 år och hypotetiskt räknar med att föräldrarna i genomsnitt var 30 år då deras barn föddes (= generationsväxling om 30 år), samt utgår från att 3/4 av rösen är byggda för män och 1/4 för kvinnor, erhåller vi det *maximala* antalet "familjer". Utifrån denna beräkning får vi en befolkning om maximalt 90 "familjer".

Att Bohuslän måste ha haft en mycket större befolkning finns det åtskilligt som vittnar om. Dessa "90 familjer" bör istället i runda tal motsvara låt säga ett 50-tal aristokratiska familjer. En motsvarande beräkning ger oss ett 10-tal "aristokratiska familjer" i Dalsland, ett 20-tal i Värmland, ett 80-tal i Västergötland, ett 40-tal i Halland och drygt 100-talet i Småland.

DE BRÄNDA HÖGARNAS EPOK

Den kanske allra mest intressanta kopplingen mellan Skottland och södra Skandinavien finner vi när vi kommer fram till bronsålderns slut. I Mälardalen och ner mot Östergötland finns det förhållandevis många fornlämningar som går under benämningen *skärvstenshögar*. I östra Sverige, och då främst i Uppland, finns flera tusen. Som namnet försöker berätta är skärvstenshögarna stora högar som innehåller skörbränd sten. De är ofta oregelbundet formade, för att inte säga slumpmässigt formade, och de innehåller också sot och kol. Kort och gott tycks de söndersprängda stenarna vara en restprodukt som blivit över sedan man eldat intensivt på stenarna. Det finns flera förslag på varför denna tradition har uppstått, för att efter några hundra år ha försvunnit helt och hållet. En vanlig förklaring är att de är rester efter kokning. Enligt denna teori har man eldat direkt på stenarna eller in till dem, varefter de upphettade stenarna lagts i ett vattenbad vilket medfört att vattnet har börjat koka. Till slut har stenarna sprängts sönder då de upphettats för mycket eller för många gånger. Dateringarna på dessa skärvstenshögar är tämligen väl samlade till perioden 1000-500 f.Kr. Ingen kan ge någon rimlig förklaring på den plötsliga uppkomsten av skärvstenshögar, lika lite som man kan förklara varför de upphörde. Först kanske vi behöver förstå vad man kokade och varför. Det vet man inte heller.

Eftersom det inte tycks finnas någon arkeolog som sysslar med dessa frågor, och som samtidigt på allvar tänker sig möjligheten av en farled över Nordsjön vid denna tid, leder det fram till att det inte heller tycks finnas någon som försöker söka efter svaren västerut.

Det var där borta i väster, på Orkneyöarna, som jag hamnade i maj 1990. Jag hade kört söderut från Kirkwall så långt det gick för att besöka en av de mest välbehållna megalitgravarna ögruppen kan uppvisa. Den går under det fantasieggande namnet *Tomb of the Eagles* (Örnarnas grav), efter fynden av örnben som låg tillsammans med de gravlagda. Från gården där vägen tar slut får man gå den återstående sträckan. Halvvägs kan man stanna till och titta på en utgrävd *Burnt mound* (= bränd hög). På ditvägen hade jag bara den väntande megalitgravsten i huvudet, men på tillbakavägen stannade jag till en stund vid den brända högen. Precis som i de svenska motsvarigheterna innehöll den skörbränd sten, sot och kol. Men strax intill högen hade man funnit diverse andra saker som definitivt inte var restprodukter. Mitt i alltihop fanns en kvadratisk grop med stensatta sidor, som gott och väl rymde tusen liter. Till gropen fanns en anordning för insläpp av vatten. Detta var ingenting annat än en raffinerad anläggning för massiv kokning av vatten. Men *vad* hade man kokat i vattnet? Det var det ingen som visste. Bara att man måste ha kokat en förfärlig massa vatten under den tid anläggningen var i drift. Ett halvår senare var jag tillbaka igen på samma ställe, men denna gång i sällskap med TV-producenten Dag Stålsjö som genast började spekulera i om det kanske var rester efter en bastu. Bastu? Ja, vem vet? Min första reaktion på denna tolkning var att skratta rakt ut. Men vid närmare eftertanke kanske vi inte kan avfärda denna möjlighet. Den grekiske historieskriivaren Herodotos skrev om människor långt uppe i norr som badade bastu. Hans berättelse är samtida med de yngsta delarna av skärvestenshögar. Bastubadandet har stundom inte bara varit till för att slappna av och njuta av den goda värmen, utan har också varit en viktig samlingsplats för olika grupper i samhället. Om vi för ett ögonblick vänder oss till de romerska sedvänjorna, kan vi se att badandet var någonting fint, och ibland nära förknippat med den personliga reningen inför gudarna. Kunde denna sedvänja också ha varit rådande i norra Europa? Uppe i Skottland finns det ett mycket stort antal av dessa Burnt Mounds, precis som i Uppland.

Även om de långt flesta av skärvestenshögar i Sverige har påträffats i trakterna av Mälardalen, innebär inte det att de aldrig har funnits någon annanstans. Det har påvisats att dessa högar ligger i ett speciellt geologiskt område där den allmänt förekommande bergarten har en annorlunda struktur. Med andra ord kan traditionen ha förekommit snart sagt var som helst, men att stenarna inte på långt när sprängts sönder i lika hög omfattning på andra ställen. Intressant nog har några enstaka skärvestenshögar påträffats på olika håll i landet, bl.a. på Kållandsö i Väneren. Ännu fler är förmodligen att vänta på andra håll.

Frågan återstår: Vad skulle man koka, om det nu inte var den varma ångan som var de viktiga? Och varför kokade man så mycket, och under en så pass begränsad tid? Slutligen, varför skedde det nästan precis samtidigt i Skottland och i södra Skandinavien? Och varför skedde

det ingen annanstans i Europa? Är detta måne ett klart belegg för kontakter över Nordsjön?

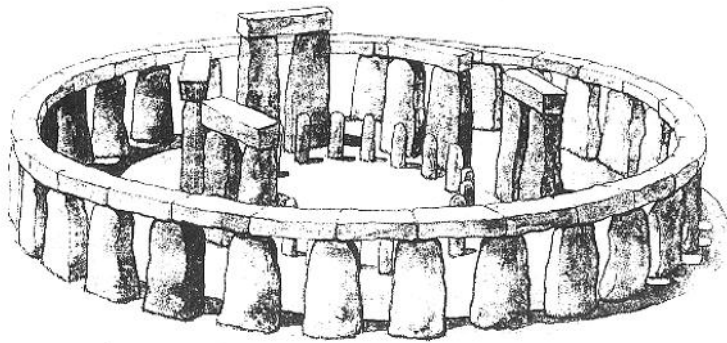
Bland alla förslag på deras funktion, bör det nämnas att den kanske mest sannolika förklaringen finns i en skotsk beskrivning från 1700-talet, som berättar att man fortfarande långt ut på öarna kokade sitt kött på ett sätt som för tanken till dessa Burnt Mounds. Experiment har visat att vattnet kan koka upp på ett par minuter sedan man har lagt i stenarna. Själva kokningen tar 20 minuter per pund (= 0,45 kg), och till den framräknade koktiden ska man alltid lägga till 20 minuter. Men denna förklaring behöver inte nödvändigtvis utesluta de andra.

STENCIRKLARNAS VÄG ÖVER NORDSJÖN

Kan man tänka sig en mer förnäm stencirkel än *Stonehenge* i södra England. Nej, knappast. Trots det är inte Stonehenge någon isolerad företeelse. Det finns många andra stencirklar som är såväl äldre som yngre, även om de inte är lika monumentala och långt ifrån lika kända. De äldsta stencirklarna vi känner till byggdes runt omkring vissa megalitgravar. Det skedde på ett likartat sätt från omkring 3500 f.Kr. både i västra Europa och i Skandinavien. På ett visst avstånd från varandra har de resta stenarna ställts upp i en cirkel runt om kammaren. I väst kan vi se hur stencirkeln kom att bli alltmer dominerande och självständig. När megalitgravarna gick ur tiden återstod endast stencirklarna som kom att byggas ännu en tid. I öst var utvecklingen den omvända. Stencirklarna försvann innan megalitgravarna hade gått ur tiden. Ringen med glest uppställda stenblock blev det huvudsakliga temat på de monumentala konstruktionerna i väst. Ibland finns det tillägg i denna konstruktion, och det är här som Stonehenge framträder som en lyxvariant. Deras funktion och innebörd har diskuterats flitigt, och minst ett flertal av de större av dem har en klar astronomisk funktion, men flera andra funktioner som t.ex. av rituell art verkar också sannolika. Runt om i Storbritannien och Irland byggdes åtskilliga Stone Circles (= stencirklar), ända fram till omkring 1100 f.Kr., då traditionen avbröts och avslutades för gott.

Här skulle historien om stencirklarna ha varit slut om det inte vore för utvecklingen i Skandinavien. I Sverige finner vi domarringar runt om i Götaland och Svealand. De är konstruerade på samma sätt som de enklaste stencirklarna i Storbritannien. En krets med resta stenar som vanligen består av 5, 7 eller 9 stenblock. De långt flesta finner vi ett stråk från Bohuslän, via Västergötland till Småland. Trots den egenartade konstruktionen och likheten med stencirklarna västerut, har de flesta av dem utgrävda domarringarna visat att de är gravplat-

ser. I ringen eller strax utanför påträffas en eller t.o.m. ett par kreme-
ringar samt de dödas gravgåvor. Motsvarande begravningar i anslut-
ning till stencirklarna finns ofta även i Storbritannien, men där verkar
de vara mera sporadiska. Bara för att stencirklarna och domarringar-
na inhyst gravläggningar innebär inte det att deras primära funktion
har klarlagts. De är gravar, eller kanske snarare gravplatser. I Storbri-
tannien finns det i regel all anledning att anta att gravläggningarna är
sekundära och att platsen använts till något ceremoniellt i första hand.
Stencirklarnas form och kanske mycket annat i konstruktionen bär på
ett budskap som vi inte förstår. Domarringarnas stora period, järnåldern,
var en tid då flera olika gravtyper kunde anläggas och uppträda
sida vid sida på ett säreget sätt. Ett varierat gravspråk i sten och form.
Enda rimliga förklaringen är att form, material, storlek och kanske
mycket annat hade en viktig innebörd som är okänd för oss idag. Ett
symbolspråk för de döda.

*Stonehenge vid byggnadsfas IIIb c:a 2000 f.Kr., Södra England.
(Mohen, J-P. 1989, s.131)*

En del forskare har försökt precisera dateringen på domarringarna
och härigenom har man kommit fram till att de flesta domarringarna i
Götaland bör ha byggts under folkvandringstid (c:a 400-550 e.Kr.),
men då eventuellt med undantag av Bohuslän där det finns flera av-
vikande domarringar som kan vara upp mot tusen år äldre. Det som
särskiljer dessa, är dels att de ibland är betydligt mycket större och
har fler stenar än normalt, och dels att de kan ha en sten placerad
mitt i ringen. Båda dessa drag gör att de i ännu mycket högre grad
påminner om stencirklarna i Storbritannien och Irland. En del är
nästan kopior av föregångarna i väster trots avståndet tvärs över
Nordsjön.

Kanske är just denna likhet mellan de bohuslänska domarringarna och
stencirklarna på andra sidan av Nordsjön ett av de mer slående exem-
plen på kontakter tvärs över Nordsjön före anglosaxarnas era samt
vikingatiden. Helt säkert måste traditionen att bygga domarringar ha
införts senast under 400-talet e.Kr. Just 400-talet var en tid då vi vet

att kontakter fanns mellan södra England och södra Danmark. Under 450-talet påbörjades den ockupation av England som utgick från trakterna runt södra Danmark. I hur hög grad detta kan ha påverkat gravritualerna i Sverige är ännu inte klarlagt, men det bör nog inte underskattas.

HESTER OCH ROMARNAS SKRÄCK

När man åker omkring i Skottland finns allehanda lustiga ortnamn på vägs skyltarna. Ortnamn på urgammal gaeliska, på skandinaviska, och på engelska. Här kan det också förekomma att man åker förbi en vägs skylt där det står att läsa *Hester*. Normalt kanske man inte funderar på vad som kan ligga bakom detta ortnamn. För mig var det ett problem varför man i Skottland kan återfinna ett ortnamn som också är vanligt i trakterna runt Älvsborgs län och Jönköpings län. Här återkommer ändelsen *-hester* eller enbart *Hestra* på flera platser. I Sverige har man antagit att de härstammar från århundradena omkring 500 e.Kr., d.v.s. den högaktuella tiden några hundra år före vikingatiden. Om nu både skottar och götar uppkallade vissa gårdar eller gods på samma sätt borde det finnas en gemensam förklaring. Språkvetenskap och ortnamnsforskning är inte min starka sida, men trots det kan det vara svårt att sluta fundera.

Om vi lämnar Sverige och flyttar oss över till Storbritannien, kan vi finna detta ortnamn även söder om Skottland, inne på det territorium som låg under romerskt styre c:a 43-410 e.Kr. Här är de lättare att hitta på kartan men de stavas lite annorlunda: *Chester*. Det nutida uttalet på engelska kan mycket väl vara det ursprungliga. Enligt de kända ljud- och språklagarna som styr ett språk, är det inte oväntat att det sedan kan bli "Hester" om det tas upp i ett skandinaviskt språk.

Det engelska ortnamnet Chester är hämtat direkt från latinets *castra* vilket betyder militärläger. I England får ortnamnet en naturlig förklaring, eftersom de förtäljer var delar av militärlägren fanns. Men hur ska detta ortnamn förklaras i Sverige? Var det männe hemvändande romerska legosoldater som införde dessa ortnamn till Götaland redan under 300- och 400-talet eller tidigare? Legosoldater som kanske till och med hade tjänstgjort i England. Även om germanerna under lång tid var romarnas skräck, liksom skottarna, hade romarna absolut ingenting emot att använda dem som legosoldater eller till och med som högt uppsatta livvakter. Med sig hem hade dessa soldater inte bara livet i behåll i bästa fall, utan stundom också guld och andra kostbara varor som främmande sedvänjor.

Som så många gånger tidigare måste vi också ta hänsyn till källkritiken. En annan och mindre dramatisk möjlighet till likheten i detta ortnamn är att det kanske helt enkelt infördes till Skottland av nordiska kolonisateurer under vikingatid eller tidig medeltid. Problemet runt detta ortnamn kanske inte ens är intressant för vår fråga om förbindelser över Nordsjön. Men det vet man ju inte förrän man har fört frågan vidare och försökt få ett svar på den.

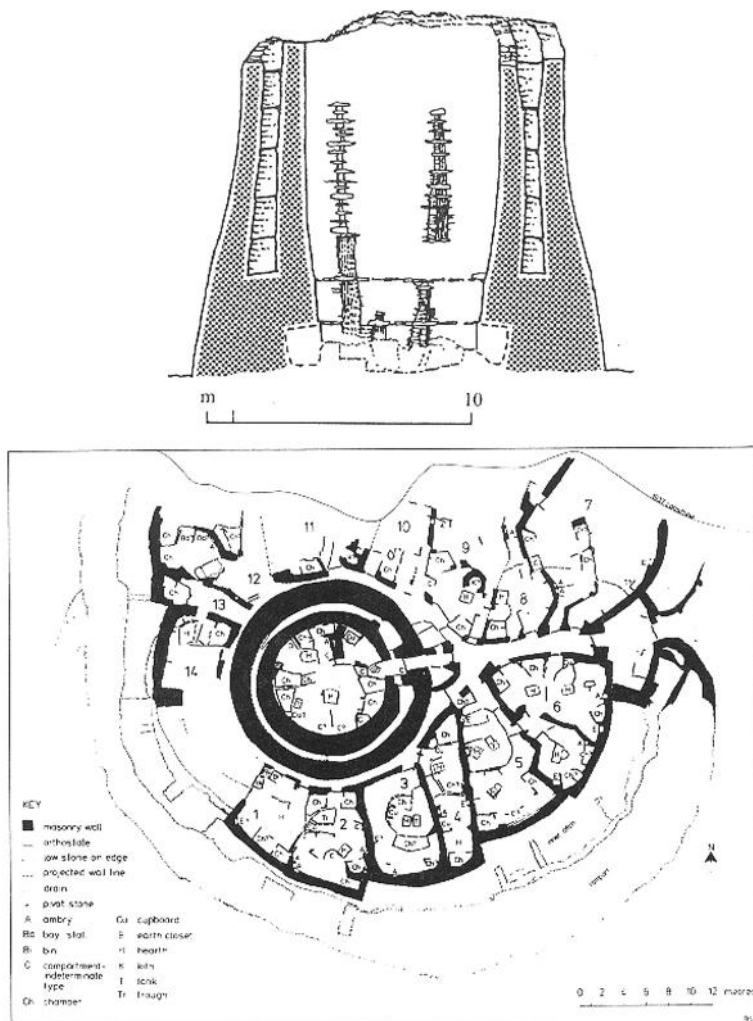
PÅ DUN OCH TUN

Om det föregående kapitlet inte gav så mycket kött på benen vad gäller eventuella kontakter tvärs över Nordsjön, så kommer i varje fall detta kapitel att kittla fantasin desto mer. Uppe i norra Skottland finns det gott om starka stenbyggda fästen som vanligen kallas *Broch*. Det är ett norskt ord som betyder borg. En mindre variant av desamma kallas *Dun*, vilket är ett gaeliskt ord som betyder befästning. Dessa har en mycket egenartad konstruktion, full med speciella detaljer som kan ha varit viktiga rent militärt och försvarsmässigt. Om vi här begränsar oss till några kalla fakta rörande storleken, finner vi att dessa runda torn vanligen är 9-12 meter i diameter, och att i varje fall en del av dem har varit upp mot 10-15 meter höga. Många av dem är så pass raserade att deras ursprungliga höjd förblir gissningar. Runt om en del av tornen finns murar och vallgravar som ytterligare förstärker teorin om att de är försvarsanläggningar av något slag.

Både Brochs och Duns byggdes i större antal i nordöstra Skottland, och på Orkneyöarna och Shetlandsöarna. Men också på Skye och Hebriderna i NV Skottland finns ett större antal av dem. Enbart på Orkneyöarna har man registrerat upp mot ett 80-tal fästningar av detta slag, medan Shetlandsöarna har haft upp mot ett hundratal. Imponerande!

Den väsentliga frågan för oss är följande: Varför byggdes alla dessa fästningar? Trots att denna fråga har gjort många forskare gråhåriga, är den fortfarande inte besvarad. Och inte heller har jag några möjligheter att ens närma mig lösningen på problemet i denna bok. Men det finns vissa mycket intressanta indikationer. Redan omkring 600 f.Kr. verkar det som om man började bygga enkla föregångare till dessa fortifikationer. Först relativt enkla och sedan allt mer komplicerade. Deras storhetstid börjar c:a 200-100 f.Kr. och de tycks alla ha varit i bruk under ett par hundra år. Även om vi inte känner till orsaken till deras uppkomst och utveckling, vet vi istället relativt väl när och varför de ödelades. Undersökningar visar enstämmigt att de flesta tycks ha blivit nedbrända och ödelagda antingen c:a 100 e.Kr. eller c:a 200

e.Kr., vilket till fullo överensstämmer med de stora romerska härtågen mot Skottland åren 81-84, och 208-211.

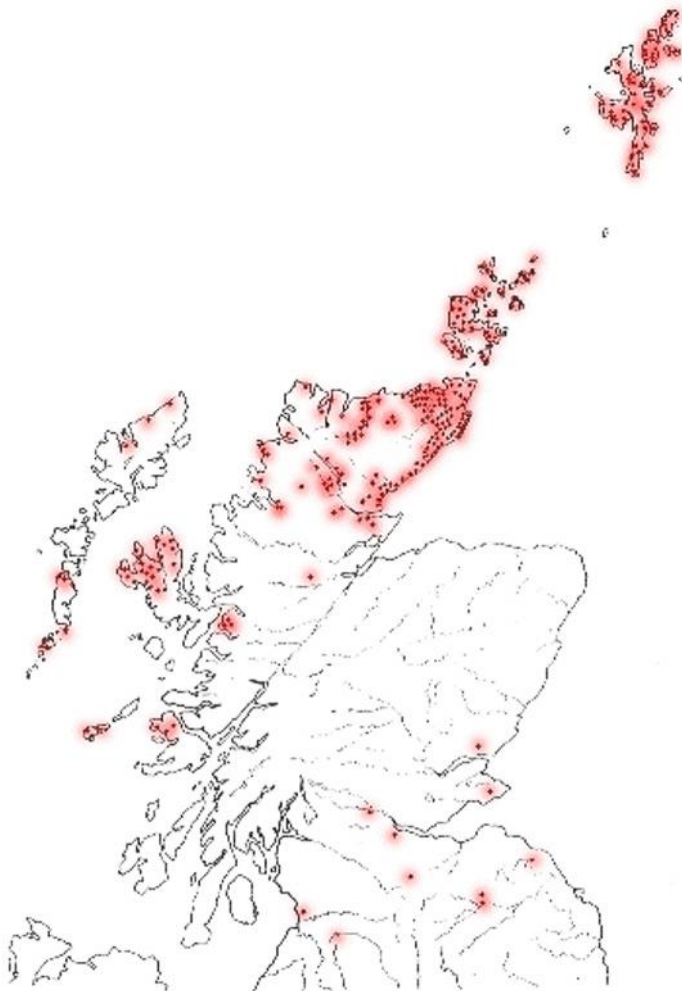
Broch and Dun. Tvärsnitt genom ett 13 meter högt torn (överst; Ritchie, J.N.G. 1988:28), och en planritning över det mer avancerade fästet "Broch of Gurness" på Orkneyöarna, som har vallar och vallgravar (nederst; Armit, I. 1990:29)

Hur man än försökt resonera är deras uppkomst höljt i dunkel. Orsaken kan inte sökas i romarnas första ankomst och angrepp, eftersom dessa fästningar byggdes långt innan Julius Caesar gjorde sitt första försök att ockupera Storbritannien år 55-54 f.Kr. En annan förklaring är att utgå från den belgiska ockupationen av sydöstra England omkring år 100 f.Kr. Men den kommer något för sent för borgarnas tillkomsttid och dessutom är det inte särskilt troligt att detta angrepp gav eko ända upp till nordligaste Skottland. Det märkliga med dessa fästningar är att de inte ligger i de mer bördiga och rika områdena i södra Skottland, utan snarare tvärtom. De är koncentrerade till områ-

dena längst ute bland öarna. Nu måste man dock hålla i minnet att både Orkneyöarna och Shetlandsöarna är bördiga områden, men i de andra bördiga områdena i Skottland saknas de nästan helt. Blickar vi tillbaka för att se varifrån kunskapen att bygga borgar kommer, finner vi att detta liksom det mesta i övrigt kommer söderifrån. Under tiden 1000-500 f.Kr. sprider sig traditionen att bygga *Hill-forts* (i Sverige kallas de fornborgar) runt om i Europa och nådde även södra England. När nyheten sedan kom till Skottland, byggde man i regel inte långa vallar och murar för att ingärda stora områden. Man gjorde tvärtom istället. Man byggde mängder med små starka befästningar i framför allt sten. Hill-forts kan ha använts som ett skydd där man kunde förskansa sig vid behov. De skotska fästningarna verkar däremot ha varit bebodda för jämnan. I varje fall tror en del forskare det. Det finns en möjlighet att dessa fornborgar och torn ska ses som ett resultat av en stigande upprustning, och att det bara avspeglar de stigande kraven inom såväl interna som utåtriktade strider och plundringståg. I så fall kan dessa fästningar och torn ses som en slags manifestation av den makt som en klan eller en mäktig familj innehade, eller en större hövding eller ledare. Men i så fall skulle man kanske förvänta sig att man uppe i Skottland byggde på samma sätt som nere i England, och inte att man på flera olika sätt hade behov av att förändra och utveckla befästningen till någonting helt nytt. Därtill borde man kunna förvänta sig att fornborgarnas och tornens antal och utbredning i varje fall på ett ungefär överensstämde med befolkningens utbredning. Som de nu ligger är det endast de yttersta områdena i norr som är försvarade. Sammanfattningsvis innebär det att man i Skottland behövde en egen variant på dessa befästningar och de behövdes i synnerhet i det nordligaste området.

Den tanke jag nu vill föra fram är säkert inte ny. Någonstans bland alla funderingar, som är tryckta eller otryckta, och som rör dessa fästningars funktion kan man säkert finna det som jag vill återge nedan. Vi ska börja med en liten språkstudie. I många av de indoeuropeiska språkens ordförråd - den språkfamilj som idag talas i så gott som hela Europa och delar av västra Asien - finner vi likartade benämningar som också vittnar om en likartad social indelning av samhället. Detta styrks av otaliga exempel i de tidigaste krönikorna och historiska skildringarna. Här finner vi en klar indelning som avgränsar ett prästerskap, krigare och bönder från varandra. Vad de olika grupperna representerar och står för kan variera en aning, men i stort sett kan vi utgå från att detta återspeglar samhället i norra Europa de senaste årtusendena. Utifrån denna modell av samhället förefaller det logiskt att fästningarna inte kan ha tillhört prästerskapet eller bönderna i första hand, utan krigarna. Dessa krigare bör ha byggt dem för att försvarat sig mot en gemensam fiende. Av flera skäl kan de inte ha byggts för eventuella överfall från en granne. Mot detta talar det mesta, såväl praktiskt som teoretiskt. Studerar vi borgarnas utbredning i nordvästra Skottland verkar det som om det fruktade hotet har kommit från

söder, och då närmast från Irland eller västra England, men de kan också ha kommit från nordost. För Orkneyöarna och Shetlandsöarna däremot finns ingen tänkbar fiende på nära avstånd i söder, eftersom hela östra Skottland lär ha legat under pikternas välde. Om man fruktade de briter som bodde i norra England bör borgarna ha byggts i södra Skottland istället. Likaså om vi tänker oss möjligheten av omfattande inbördes strider i Skottland, borde det i så fall ha resulterat i likartade befästningar på båda sidorna. Om vi ska lyckas finna en tänkbar fiende som kan ha varit fruktad på Orkneyöarna och Shetlandsöarna måste vi nog vända blicken åt ett helt annat håll. Dessa öar kan knappast ha varit utsatta för någon fruktad fiende såvida vi inte blickar rakt österut och närmar oss Norge och övriga delar av Skandinavien - på andra sidan Nordsjön!

Utbredningen av Duns och Brochs. De flesta ligger långt uppe i norrost samt på Skye i nordväst. (Jackson, A. 1984)

Var det måhända på grund av en farled tvärs över Nordsjön som skottarna till slut började bygga dessa fästningar för att kunna försvara sig? Och var det kanske vid denna tid som man införde traditionen att bygga domarringar i Bohuslän? Tanken kittlar, men som så många gånger tidigare går ingenting att bevisa - ännu.

Utifrån det faktum att Dun användes som benämning på dessa fästningar, kan man bli frestad att fundera på en del ortnamn i Sverige. I Bohuslän, inte långt ifrån den plats där Stellan Johansson har sin guidningsbåt "Nolhåtten" i Hamburgsund, ligger Slottet. Platsen har fått sitt namn efter en borg som är känd från en stor del av medeltiden och fram till år 1531. Befästningen som var byggd helt och hållet av trä låg uppe på ett högt berg inne i en av vikarna vid Hamburgsund. Berget har branta sidor och högst uppe på toppen finner vi en relativt liten plan yta. När den allra första borgen anlades här uppe, vet ingen. Kanske under tidig medeltid, kanske långt tidigare. Ingenting hindrar att det fanns en borg häruppe långt innan de skrivna dokumenten omnämner den för första gången. Men som sagt, ingen vet. Vad vi däremot vet är att många spännande händelser har utspelats här, och då både av fredlig och krigisk art. Flera gånger har högättade eller rent av kungliga personer varit med i händelsernas centrum. Måhända var denna plats viktig redan så tidigt som på 500-talet då konung Rodulf i Ranrike (= Bohuslän) begav sig ner till den berömda storkonungen Theodorik den store som residerade nere i Italien.

Vad som därtill är en smula intressant med denna plats är det *gamla* namnet - *Tun*. Språkligt sett är ordet identiskt med det gaeliska Dun, men betydelsen och innebörden av orden kan avvika något från varandra. Ordens och ortnamnens likhet innebär inte att namnet måste ha kommit från de brittiska öarna till Skandinavien eller tvärtom, även om möjligheten finns. Såväl gaeliskan i Skottland som svenskan i Skandinavien, är två parallella grenar i det indoeuropeiska språkträdet. För ett visst antal tusen år sedan var språken så gott som identiska med varandra. Sedan dess har en del ord förändrats förhållandevis mycket, medan andra i stort sett inte förändrats alls. I södra Sverige kan vi finna fler Tun- eller Tuna-platser som har haft en hög social status. Ett flertal av dem finner vi t.ex. i trakterna av Mälardalen. De exempel jag vill ta upp här kommer båda från västra Götaland och det är de två ortnamnen *Västra Tunhem* och *Östra Tunhem* i Västergötland. Ursprungligen hette dessa platser bara Tun-hem, och denna typ av ortnamn kan på ett ungefär dateras till århundradena omkring 500 e.Kr. Västra Tunhem ligger omedelbart väster om Hunneberg, ett av de stora platåbergen med rakt stupande sidor runt om. Platsen ligger inte så långt från Väneren. De både platåbergen Halleberg och Hunneberg som ligger intill varandra är förträffliga platser för den som söker ett par naturligt skapade fornborgar, även om deras yta är mångdubbelt större än normala fornborgar. Men häruppe finns det faktiskt rester efter dylika stensatta försvarsanläggningar

vilket visar att de också användes som fornborgar. Går vi sedan till Östra Tunhem på Falbygden finner vi någonting liknande. Östra Tunhem ligger omedelbart norr om Mösseberg, ett annat av Västergötlands plataberg. Trakten runt Ö.Tunhem kan uppvisa mycket rika fynd från hela järnåldern och in i medeltiden. Bara några kilometer från sockengränsen ligger Skaraborgs läns största fornborg, vilken också är en av de största i landet. Den ligger på en utskjutande del av Mösseberg och omkretsen är c:a 1200 meter. Idag syns så gott som bara en meterhög stenvall som löper runt om fornborgen. Trots det kan man på ett ungefär rekonstruera hur den en gång såg ut, och då finner vi såväl dubbla palissader av stockar, flera höga vakttorn och en komplicerad anordning vid själva ingången för att försvåra all passage. En beräkning har visat att muren måste ha krävt en militärstyrka om allra minst 300 man för att kunna bli försvarad. Trehundra man - som minst! Frågan återstår dock hur många väpnade män som inrymdes här egentligen. Fornborgen hör förmodligen samman med de synnerligen rika gårdar och gods som vid denna tid bör ha legat i trakterna av Ö.Tunhem.

I likhet med de flesta andra fornborgarna i Sverige bör den tillhöra tiden omkring 200-500 e.Kr. Det innebär att försvarsanläggningar av detta slag är något yngre i Skandinavien än i Skottland. Dessutom är de svenska fornborgarna byggda på ett helt annat sätt, vilka konstruktionsmässigt istället står de engelska Hillforts och dess centraleuropeiska föregångare relativt nära. Någon motsvarighet till de skotska tornen och befästningarna finns inte i Skandinavien. Den är typisk för Skottland.

Dessa tre exempel visar att detta ortnamn Tun eller Tuna i Skandinavien kan ha haft en innebörd som syftar till en stark befästning. Trots likheterna med den skotska benämningen Dun behöver ordet som sagt inte ha förts hit över Nordsjön. Flera tänkbara förklaringar finns. Som tidigast kom ordet till Skandinavien söder ifrån många tusen år tidigare.

Tittar man efter på svenska kartor kan man ibland finna en hel del ortnamn som i hög grad påminner om vanliga gaeliska ortnamn. För att ta ett avlägset exempel från Skandinavien, kan vi titta närmare på trakterna runt Oviksfjällen i Jämtland, strax väster om Storsjön och jordbruksbygden. Här finner vi ett mycket stort och avlångt berg som kallas Drommen. Det är ett fjäll kort och gott, med branta sidor runt om. I gaeliskan finner vi ordet *druim* som har betydelsen ås, eller förhöjning. En bättre beskrivning finns inte på detta berg. I en dalgång ett par mil härifrån ligger en plats vid namn Glen, vilket kan jämföras med det gaeliska ordet *Gleann* som betyder trång dalgång. Här i trakterna finns fler exempel på "gaeliska" ortnamn bevarade. Frågan är om dessa jämförelser mellan jämtländska ortnamn och det gaeliska språket, som alltjämt talas på de brittiska öarna, verkligen är så orim-

liga som de först kan verka. Förr i tiden hade jämtarna nära kontakt med folken på andra sidan fjällmassiven, d.v.s. i Trøndelag vid Trondheim i Norge. I detta perspektiv är det inte så långt från dessa ortnamn till det norsk-skotska stenklotet från trakten av Trondheim, som omnämns ovan. Finns det måhända en koppling dem emellan?

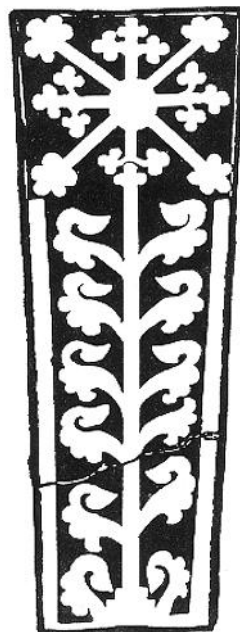
Om man rent teoretiskt skulle utgå från att många av våra svårtolkade ortnamn var betydligt äldre än vad vi ofta antar, finns ibland möjligheten att tolka deras innebörd på ett helt annat sätt än vad som anses vara det korrekta. Men dylika diskussioner finns det tyvärr inte tillräckligt med utrymme för här. De får sparas till ett annat tillfälle.

LILJORNA VÄXER ÖVER NORDSJÖN

När vi kommer fram till 400-talet och tiden för den anglosaxiska ockupationen av stora delar av England, ökar indikationerna och beleggen för omfattande kontakter mellan områdena på ömse sidor om Nordsjön. Ännu tydligare blir det från 700-talets slut och under de kommande århundradena, d.v.s. under vikingatiden. Här kan vi många gånger följa utvecklingen relativt detaljerat vad gäller farlederna och dess betydelse för de båda områdena. Kontakten tvärs över Nordsjön fanns i allra högsta grad och den skulle bestå. Farlederna nyttjades och trafiken kom aldrig att sina. Även om såväl kontakterna som farlederna är kända från denna tid, kan det ändå förekomma att man påträffar föremål eller annat som föder nya frågor. Sådant som ger perspektiv på de frågor man egentligen arbetar med. Det som det här kapitlet handlar om är bara ett exempel på alla dessa små detaljer i den stora helheten, vilka kanske förmår att berätta mer än vad man tror.

Ibland skymtar man någonting speciellt i ögonvrån och backar tillbaka för att se om man verkligen såg det man trodde att man såg. Det skedde mig i sydvästra England, vid gränsen till Wales, då jag gick över en kyrkogård. Det jag trodde mig se var ingen gengångare, men väl en slags lämning efter en person som varit död i runt 800 år. Här strax intill kyrkan fanns en gravsten som hade precis samma storlek, form, och inristning som den typ av liggande gravstenar i Västergötland som kallas *liljestenar*. De tillhör 1200-talet i stort sett, och det är ännu många olösta problem runt dem; varför man gjorde dessa, för vem och varifrån traditionen kom. Att de utfördes åt ett rikare skikt i samhället torde dock stå utom allt tvivel. Likaså vet man att det finns ett mindre antal likartade hällar från andra platser i norra Europa, mer eller mindre långt från Västergötland.

*Liljesten från Grolanda på Falbygden,
Västergötland. (Högberg, F. 1960, s.123).*

Efter denna händelse skulle det dröja länge innan jag fann någonting liknande. Det skedde först uppe vid Kilmartin i västra Skottland, långt ute vid havet. Här genade jag åter över en kyrkogård för att komma fram till några intressanta rösen och megalitgravar. Innan jag kom till andra änden, hade jag stannat upp för att se efter om det jag såg i ögonvrån verkligen var det jag trodde. Bättre kunde det inte bli. Här fanns en hel serie med liggande gravstenar. Inte bara liljestenar, utan här fanns dessutom *stavkorshällar* från 1100-talet, vilket var den typ varifrån liljestenarna utvecklades. Med andra ord hade jag hela serien framför mig. Precis så bra som det bara kunde vara vid ett fåtal kyrkor i Västergötland. En dag ska jag sätta mig ner - om jag får tid - och påbörja en undersökning över varför denna kyrka i Skottland kan uppvisa "västgötska" gravstenar över en aristokratisk familj, på ett sätt som indikerar en oavbruten följd i kanske 200 år. Eller är det västgötarna som har kopierat skotska gravstenar från någon speciell klan? Kanske finns svaret någonstans bland de kvarvarande skrivena dokumenten från denna tid. Detta problem påminner i hög grad om de tidigare problemen som stötts och blötts. Rätt var det är återfinns tydliga likheter som vittnar om direkta eller indirekta kontakter över Nordsjön. Sedan jag började fundera på dessa likheter har jag funnit ännu fler liljestenar i England. Inte minst i klostret Lindisfarne och kanske framför allt i Minster of York där biskoparna därstädes gravlades just under liljestenar på 1200-talet. Om rika och mäktiga västgötar fick en likartad gravkista som biskopen av York under 1200-talet kan de väl knappast ha klagat. Liljestenarnas gemensamma budskap under 1100- och 1200-talet över Nordsjön förenar aristokrater och prelater väster och öster om Nordsjön. Är manne detta ett sentida exempel på det som megalitgravarna vill berätta? Eller de bragder och äventyr som långrösen gömmer? Eller de märkliga öden som skärvestenshögar gömmer?

Stenar, hur tråkiga de än kan se ut, men det finns inga mer underhållande historieberättare. Trots det ska vi lämna stenarnas berättelser nu och istället lyssna på vad sagor och krönikor kan förtälja. Till detta avsnitt har jag också sparat några av de vittnesuppgifter som vi ibland kan få av redskap, vapen och smycken.

SAMMANFATTNING

Trots den intensiva verksamheten som kom igång runt år 800 i och med att vikingatiden började, är det idag relativt lite i skog och mark som bär vittne om dessa händelser. Om det inte hade varit för de skrivna berättelserna, hade kanske ingen idag trott att man under vikingatid begav sig iväg ut över de öppna farvattnen på det sätt som skedde. Vad hade då enstaka likheter bland gravarna varit värda? Hur hade man då tolkat enstaka fynd och ortnamn som var likartade på vardera sidan om Nordsjön?

SAGORNA BERÄTTAR

Nu ska vi i hög grad släppa det arkeologiska fältet och ägna oss åt vad krönikor, sagor och enstaka ord kan berätta. Först genom dessa dokument framskymtar bilder och händelser av vad som verkligen kan ha hänt på Nordsjön långt före det att vikingarna begav sig ut på det öppna havet. Om vi bara sätter en viss tilltro till dessa historier kommer vi att kunna förstå likheterna mellan "alla stenarna" i det förra kapitlet på ett nytt och annorlunda sätt. Likheterna på ömse sidor om Nordsjön var ingen slump. Stenarna är dock det enda vi har som på ett konkret sätt kan förmedla vad som faktiskt kan dölja sig bakom krönikornas och sagornas skildringar av färder över Nordsjön. Men förutom allt det som de forntida byggnaderna och monumenten kan berätta ska vi här också fördjupa oss en aning i de föremål som kan fylla ut den bild som sagorna och krönikorna vill förmedla.

YMERS FOLK KOMMO ÖVER HAVET ...

Allting har en begynnelse. Så också sagorna som ibland börjar med att berätta om världens uppkomst. Ett exempel är detta:

"Täcket av Rimfrost smälte i värmen och föll ner i levande droppar som tog mänsklig gestalt. På detta sätt skapades den väldige Ymer, alla rimtursars fader. Medan Ymer ännu låg och sov, sprang svetten fram över hela hans kropp. Under hans vänstra armhåla växte en man och en kvinna fram. Hans högra fot avlade en son med den vänstra. Från honom härstammade en talrik avkomma av hiskliga jättar som snart uppfyllde världen. Det fortsatte att droppa från rimfrostatäcket. Av dropparna föddes kon Audhumbla och Ymer diade henne."

Så står att läsa inledningsvis i Snorres Edda om den första guden och om hans första skapelser. Av skildringens karaktär framgår det relativt tydligt att det inte var någon modern eller ens sentida saga då den skrevs ner för första gången på 1200-talet, utan en berättelse som sannolikt hade urgamla rötter då den till slut sattes på pränt. Under hur många generationer som denna berättelse dessförinnan hade gått från mun till mun är det ingen som vet, men det är ingalunda omöjligt att den härstammar från bronsåldern eller rent av från bondestenåldern.

Som så många gånger annars hade dessa små funderingar om Ymer avstannat efter detta citat, om det inte hade gått att snevla lite grann

åt sidorna. Det är ett välkänt faktum att så gott som samtliga språk i Europa, samt en del språk i Asien och i Indien (vilket redan nämnts ett par gånger) är nära besläktade med varandra. Vanligen antar man - mycket förenklat - att det var ett enda urspråk, det indoeuropeiska språket, som spreds ut över hela Europa och att olika områden sedan utvecklade och förändrade språket på sitt eget sätt. Knäckfrågan är när och hur det har gått till, och som så många gånger annars finns det flera teorier. För Skandinaviens del tycks det finnas tre huvudalternativ när det indoeuropeiska språket infördes:

- 1.) c:a 4000 f.Kr. - i samband med övergången till bondestenåldern.
- 2.) c:a 3000 f.Kr. - i kulturskiftet från megalitgravar till stridsyxekultur.
- 3.) c:a 1100 f.Kr. - i samband med den kulturella förändring som sker i mitten av bronsåldern.

Detta är bara huvudalternativen, och i princip kan det ha skett i stort sett när som helst under tiden 4000-1100 f.Kr. Dock finns det flera indikationer som pekar på alternativ 1 eller 2, och egentligen är det ingenting som stödjer alternativ 3.

Vad som intresserar oss här är en "indoeuropeisk" tvillinggud som dyker upp i olika skapelseberättelser. Ordet för tvilling hette ungefär Yemos på urspråket, och det bör ha varit det ursprungliga namnet för guden Ymer. Med andra ord kan Ymer ha varit namnet på ett gudomligt tvillingpar. I så fall bör någon berättelse om Ymer ha förekommit allt sedan språket infördes till Skandinavien. I det arkeologiska materialet finns ett flertal roliga exempel på tvåtal och tvillingar, allt sedan bondestenålderns början och framåt, men ännu finns ingenting som bevisligen går att sammanföra med Ymer. Men vem vet vad den framtida forskningen kan komma fram till. Nu tänkte jag vända blicken åt ett annat håll som kanske kan berätta mer om Ymer och framför allt om Nordsjöns betydelse som farled under forntiden.

I de forna irländska krönikorna finner vi allehanda berättelser. De handlar dock mest om det kristna missionsarbetets framgångar från 400-talet och framåt. Men här ingår också en hel del profana uppgifter och berättelser, om kungar och krig och mycket annat. Det som fångar vårt intresse är de första missionärerna och munkarna som kom till Irland, p.g.a. att de gjorde någonting mycket ovanligt. Dels skrev de ner de muntliga berättelserna som gjorde anspråk på att återge Irlands hela historia trots att det handlade om en hednisk period, och dels skrevs de ner på det inhemska språket d.v.s. på gaeliska. I stort sett verkar munkarna ha skrivit ner allting ordagrant, händelse för händelse, precis så som krönikorna och sångerna berättades för dem. Dessa tidiga förespråkare för den kristna tron visade den inhemska befolkningen och deras historia en respekt som vi inte är alltför vana med. Härigenom ökar trovärdigheten i berättelserna radikalt.

Inte nog med det. Den historia som de skrev ner saknar nästan helt fabler och övermänskliga dåd, och ger istället intrycket av att vara en torr och tråkig men någorlunda korrekt och saklig skildring av vad som hänt på Irland före munkarnas ankomst. Nåja, krönikorna innehåller knappast bara sanningar, och inte lär allt av betydelse finnas med i skildringarna. Mestadels räknar krönikorna upp ordningsföljden på regenterna, hur länge de regerade, och vilka de var släkt med. Ju tråkigare skildringen blir, desto trovärdigare verkar den vara. Vem kan ha haft intresse av att ljuga ihop dessa historier. Ingen som jag kan tänka mig. Varken munkarna eller irländarna kan ha haft ett sådant intresse vad jag kan se. Dessutom, som pricken över i:et, finns det en del enkla uppgifter som går att kontrollera rent arkeologiskt, och hör och häpna - de stämmer! Och detta trots att de berör tidsperioder upp till ett par tusen år före munkarnas ankomst.

Dessa många gånger urtråkiga skildringar är en ren guldgruva om man läser dem mellan raderna. Men nu ska vi i första hand titta närmare på vad det faktiskt står att läsa om de viktigaste urtida händelserna på Irland.

Krönikans första episoder lär handla om händelser redan från omkring 2500 f.Kr.(!), men det är först från 1500 f.Kr. som krönikan blir sammanhängande såväl kronologiskt som innehållsmässigt. Före 1500 f.Kr. finns endast kortfattade skildringar av de viktigaste händelserna. Dessa är många gånger svåra att såväl förstå som att datera närmare även om krönikorna själva innehåller kronologiska uppgifter även för dem.

Under Partholons regeringstid eller under den tid då den efterföljande dynastin regerade (c:a 2100-1800 f.Kr.?) inträffade följande:

Tri chet fer a lin in tsloig
anic a hiathaib Eموir
do roscarat sund iarsain
is ro slechta re seachtmain

Eller om vi tar det på svenska:

Trehundra män var antalet i skaran
som kom från Emors land
de spred ut sig
och vart nedhuggna på en vecka

Denna strof ingår i en längre berättelse som framför allt handlar om ett annat slag där Partholon slog Cichol Gricenchoss' styrka om 800 man. Det lär ha skett vid Inber Domnand, en plats som ligger strax norr om Dublin i östra Irland. Om denne Cichol sägs följande om vi läser vidare:

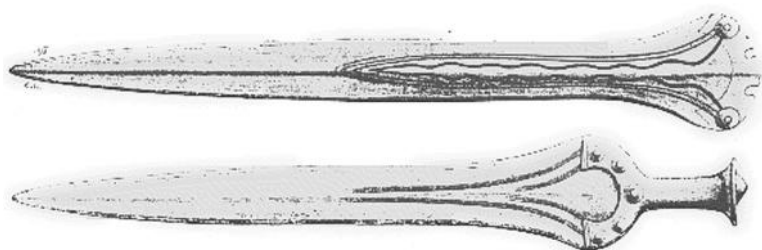

Cichul mac Guill gairm go nem,
mac Gairb, meic Tuathmair tendtigh,
meic Gumoir dar muir anair,
on ainmnigter Fomoraig.

Eller:

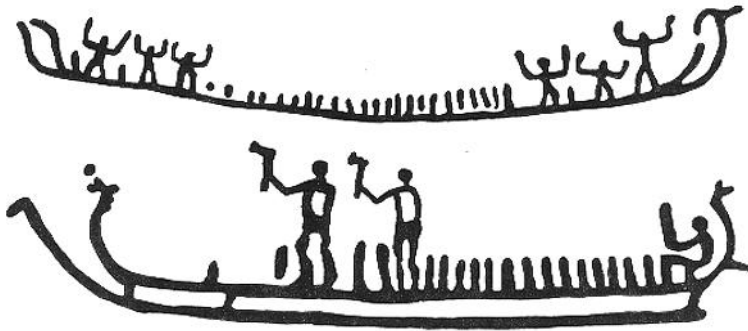
Cichol, son till Goll den onske-hånande,
son till Garb, son till den förtärande Tuathmar,
son till Gumor över havet från öst,
från vem Fomorians är namngiven.

Här får vi adressen. De sägs ha härstammat från Gumor som bodde på andra sidan havet i öster. Hela skildringen har en rad magiska förtecken, och här kan man säkerligen utläsa en hel del mellan raderna. Är månne denna Gumor helt enkelt identisk med Ymer? Om vi läser vidare om vad som finns berättat om den kommande dynastin, som var Nemeds ättlingar, får vi ytterligare några ledtrådar.

Svärd från bronsåldern.

Under Nemeds regeringstid angreps Irland åtskilliga gånger av folket Fomorian, och flera stora slag blev utkämpade. Där föll bl.a. Fomorians två konungar, Gand och Sengand. Men som hämnd för detta ökade bara deras anfall och till slut hade de upprättat en stor bas för sin flotta uppe i nordvästra Irland. Basen fick namnet Tur Conaind och den var uppkallad efter en av de två nya konungarna vid namn Conaind. Härifrån ledde de sina angrepp och anfall. Under en kortare tid lyckades de ta kontroll över hela Irland. Krönikorna berättar helt kort att de pressade mycket skatt ur folket. Till slut samlade irländarna en här på 30.000 man till lands och lika många till sjöss och angrep dem under ledning av Nemeds sonsöner. Fomorians båda kungar föll i slaget tillika med de flesta som deltog i striden oberoende av vilken sida de kämpade på. Trots sin samlade styrka förlorade irländarna och det sägs att endast 30 av deras härförare överlevde. Av dem flydde de flesta inom kort från Irland.

Skepp med bemanning, hållristningar från Bottna sn i Bohuslän (efter Fredsjö, Å. 1975).

Knappt 200 år senare (c:a 1525 f.Kr.?) återkom en del av härförarnas ättlingar med sin samlade styrka. Först kom den folkgrupp och den härstyrka som gått till historien under namnet Fir Bolg, och de återerövrade snabbt Irland från Fomorian. Fir Bolg regerade endast 37 år över Irland och vad som hände därefter ska vi snart se i nästa kapitel.

Även om antalen skepp och stridbara män har ett klart skimmer över sig att vara symboler för en talmagi som vi idag inte förstår, kan vi läsa om stora slag och i varje fall om möjligheten att ett främmande folk som Fomorian skulle ha kunnat ta kontrollen över hela Irland under en relativt lång tid. Det förefaller svårt att tänka sig att de kom från Skottland. Därifrån kan knappast ett sådant anfall ha utgått. Istället bör vi söka efter en annan plats längre österut där det kan ha funnits många fler stridbara män och som skulle ha kunnat utföra någonting liknande. Det bästa och kanske enda alternativet tycks vara Skandinavien.

I nästa kapitel ska vi se vad som hände med några av de 30 härförarna och vad som blev av folket Fomorian.

EN EXILREGERING I SKANDINAVIEN

Det märkliga är att bland de 30 flyende härförarna var det en som flydde till norra Alba, vilket var irländarnas namn på Skottland, medan en annan begav sig ännu längre bort. Hans namn var I bath, son till Bethach. Han och hans följe begav sig till en plats som ännu inte blivit återfunnen och identifierad på kartan. Enligt krönikan begav de sig till en plats som låg bortom norra Skottland. I så fall finns bara två vettiga alternativ; Orkneyöarna och Shetlandsöarna, eller Skandinavien på andra sidan Nordsjön! Utifrån vad vi vet idag

finns det anledning att tro att Orkneyöarna och Shetlandsöarna bör ha blivit räknade till Alba. Eller var det måhända just dessa ögrupper som avsågs med begreppet norra Alba dit en annan av härförarna begav sig? I så fall måste alla platser som ligger öster om Alba ligga på andra sidan Nordsjön. Om denna märkliga plats dit Ibath begav sig som låg långt österut, kan vi tyvärr endast läsa följande:

"Bethach, son till Iarbonel Fatha som var son till Nemed. Hans ättlingar for till de norra öarna i världen, till nordöstra delen av Stora Lochlann, för att lära sig druidism, hedendom och magisk kunskap så att de blev mästare i varje konst, och de var senare kallade Tuatha De Danann. Och de kom till Irland i slutet av det två hundra trettionde året efter det att de lämnade Irland."

"Därefter kom Tuatha De Danann till Irland. På detta sätt kom de. De erövrade mark i norra Alba, vid Dobar och Urdoabar, och de var där i sju år. Nuada var deras konung. De kom till Irland på sina skepp på en måndag i månaden maj."

Utifrån deras resebeskrivning tycks varken Orkneyöarna eller Shetlandsöarna passa som deras slutmål österut. Det enda tänkbara alternativet efter krönikans egen beskrivning verkar vara den västra delen av Skandinavien. Finns det då någonting som skulle kunna styrka att Ibath och hans folk verkligen levde i exil i Skandinavien? Inte direkt. Då skulle det ha varit för enkelt, och deras närvaro skulle sannolikt ha varit känd sedan länge. Men indirekt finner vi en hel del intressanta fynd och omständigheter i södra Skandinavien vilka kan dateras till den tid då de enligt krönikorna levde i exil (c:a 1715-1485 f.Kr.?).

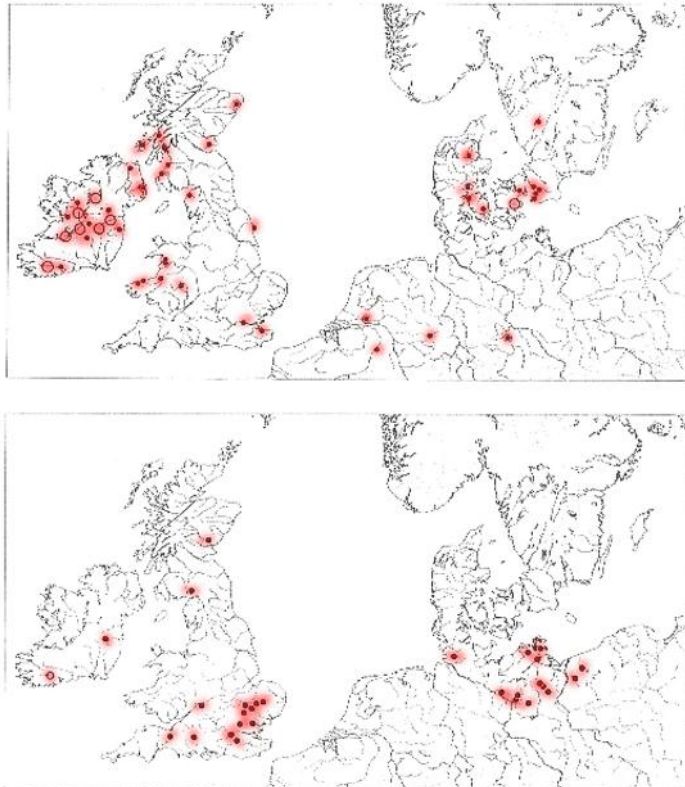
Jag valde förut att spara lite grann av det arkeologiska materialet. Nu är det dags att duka upp några av de sista godbitarna i den arkeologiska påsen, men först en liten inledning. Under bronsålderns första period (c:a 1800-1500 f.Kr.) kom en helt ny verksamhet igång, metallhanteringen. Koppa var visserligen känt och nyttjat i begränsad utsträckning under bondestenåldern första årtusende. Det användes till vapen och smycken, men det var aldrig fråga om några större mängder. Under den senare delen av bondestenåldern (runt 3000-1800 f.Kr.) var koppa extremt sällsynt i hela Skandinavien. Med bronsålderns början ändrades situationen raskt. Till en början finner vi en hel del importerade föremål av brons som främst kom från sydligare delar av Europa. Kontakterna söderut var ofta de viktigaste. Inom kort kom den inhemska produktionen av föremål igång på allvar. Bland de importerade föremålen finner vi också för första gången konkreta belegg för import av föremål väster ifrån. Tidigare kan vi bara se en import av traditioner väster ifrån, som t.ex. idéer runt megalitgravarna c:a 3600-3000 f.Kr., samt byggandet av hällkistor med gavelhål, tillverkningen av flintdolkar och mycket annat som infördes c:a 2400 f.Kr.

En "lunulae" eller halskrage av guld, av irländsk modell men påträffad i Danmark. (Butler, J.J. 1963)

Vid övergången till bronsålder hamnade som sagt en del främmande föremål i skandinavisk jord. I Danmark har tre halskragar av rent guld påträffats, på Själland och på Fyn, samt ytterligare ett par i norra Tyskland. Det är ingen tvekan om var såväl idén som guldet kommer ifrån. De kommer från Irland! Trots det har de tillverkats i trakterna av Danmark. Detta har medfört att forskare diskuterat om handel med Irland kan ha bedrivits vid denna tid, eller om idén och guldet förts hit via mellanhänder i Frankrike och Tyskland. De skandinaviska halskragarna är inget isolerat fynd som vittnar om västliga förbindelser. Från just denna tidsperiod finns också ett flertal yxor och dolkar av brons som är tillverkade i England och på Irland.

Ett viktigt fynd i sammanhanget är Pile-depån från Skåne, som innehöll 12 yxor, 5 dolkar och en del andra föremål. Flera av dessa föremål har tillverkats i centrala Europa men en av yxorna kommer definitivt väster ifrån, närmare bestämt från Storbritannien eller Irland. Yxor av detta slag var definitivt inga vanliga arbetsyxor. Deras storlek, vikt och form vittnar om att de var lyxföremål som betingat ett högt värde, och deras förekomst återspeglar personer med en hög ställning i samhället. De här importerade föremålen är starkt koncentrerade till Danmark och Skåne, även om en del fynd gjorts i nordligare delar av Götaland samt Svealand. Eventuellt skulle utbredningen kunna indikera att de förts hit längs en rutt som följt den sydligaste delen av Nordsjön och via Engelska kanalen. Att handeln med metaller var relativt omfattande i Europa framgår allt tydligare genom olika analyser. Guld, koppar och tenn utvanns och spreds. På senare tid har man i ökad omfattning lyckats analyserat de naturliga föroreningarna som finns i metallerna. Härigenom kan man någorlunda väl spåra varifrån metallerna i fråga kommer. På så sätt kan man i Skottland, precis som i Skandinavien få klara belägg för den omfattande importen av metaller från trakter söder ifrån i första hand. Även om dessa analyser kommer att bli ännu bättre i framtiden, är det än så länge framför allt genom katalogisering av olika typer och deras utbredning som spridningen av metaller visar sig bäst. Här kan vi se hur vissa föremålstyper har en spridning i norra Europa som närmast för tanken till direktkontakter tvärs över södra Nordsjön.

Utbredningen av en viss typ av flata irländska bronsyxor (överst), och en annan typ av ihåliga holkpyxor av brons (underst), c:a 1600 f.Kr. respektive 1000 f.Kr. (Butler, J.J. 1963, s.266,268)

Så mycket längre än så här kommer vi inte om vi helt strikt följer det arkeologiska materialet. Ända sättet att komma framåt är genom frågor och funderingar. Om nu dessa föremål förts hit genom handelsförbindelser, vad har då vi gett i utbyte? Och om vi har gett dem en mängd värdefulla saker i utbyte utan att detta syns i det arkeologiska materialet, hur länge hade då denna handel pågått? Vilka farleder användes, och vilka varor var i omlopp?

Frågor och åter frågor, men inga svar. Men om det nu kanske inte var handel som förde hit dessa föremål till sydligaste Skandinavien, vad kan det då ha varit? Ett alternativ är plundringståg och sjöröveri, eller en direkt inflyttning av ett visst antal irländare hit till Skandinavien. Jag sa inte att dessa föremål kom hit med Irbath och hans följe, bara att detta är en av många möjligheter.

Om vi finner föremål från Frankrike, England och Irland här i Skandinavien, från tiden c:a 2400-1500 f.Kr. och framåt, bör vi också söka efter skandinaviska föremål på andra sidan Nordsjön. Och de finns, men de är långt ifrån vanliga. Här finner vi endast några diffusa spår. I bl.a. en liten skrift av Michael Pitts återges en karta över de Brittiska öarna som visar utbredningen av 37 yxor och dolkar som är

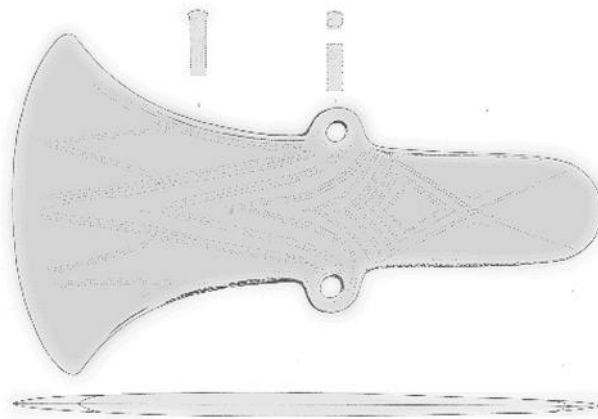
tillverkade av skandinavisk flinta. Alla dessa föremål utom en enda av dem har påträffats i tre skilda regioner; SO England (24 st), mellersta England (7 st), och södra Wales (5 st). Det återstående föremålet kommer från västra Irland! Utbredningen talar starkt för en farled längs Nordsjöns södra kust, och inte tvärs över norra Nordsjön. En granskning av dessa föremål skulle kunna medföra en precisering av dateringen, men till vidare kan de endast dateras till tiden c:a 2400-1500 f.Kr. Dock är det av flera skäl sannolikt att föremålen tillhör en senare del av denna period. Bland annat med tanke på att dansk-svensk bärnsten börjar dyka upp i södra England runt 2000-1500 f.Kr. Med andra ord är det möjligt att denna handel är någorlunda samtida med de irländska berättelserna om Ibath.

För att återgå till guld- och bronsföremålen som härstammar från Storbritannien och Irland, kan det vara aktuellt att fråga oss vart Ibath och hans följe egentligen hamnade någonstans, om vi nu fortsätter att sätta vår tillit till vad krönikorna har att berätta. Det enda vi har att utgå ifrån är att de hamnade i Lochlann eller Lochlonn, och att de kallade sig för Tuatha De Danann när de kom tillbaka till Irland.

Lochlann återfinns också vid ett flertal andra tillfällen i de skrivna krönikorna. Lochlann är gaeliska och betyder ungefär Sjölandet. Vi kan lugnt och sakligt konstatera att namnet Lochlann användes av de irländska munkarna på 800-talet för att ange vikingarnas hemort. Vikingarna var helt enkelt Lochlänningar, och de kom från Lochlann. Eftersom de irländska munkarna använde sig av samma namn för att ange Ibaths flyktort som för vikingarnas hemort, skulle det eventuellt kunna innebära att man inte brydde sig så mycket om att vara exakt när det gällde angivelser av platser längre bort. Lochlann stod måhända som ett begrepp för allt land som låg bortom havet, och bortom Nordsjön. Men det är inte omöjligt att detta namn var det gängse namnet för just Skandinavien.

Här kommer vi inte så mycket längre. Lochlann är och förblir ett okänt område i norra Europa. Det kan istället vara dags att övergå till exilgruppens namn - Tuatha De Danann. Även detta är gaeliska och anses betyda Gudinnan Dananns folk. Med tanke på att detta gudanamn endast kan återfinnas i deras namn samt att de for till Lochlann för att lära sig magisk kunskap, finns det anledning att misstänka att de upptagit detta namn i Lochlann. Om detta är riktigt bör vi i första hand söka efter en plats där detta namn kan ha funnits. Men, hur gör man då? Visserligen finns det ortnamn i Skandinavien som mycket väl kan ha rötter ända ner i bondestenåldern, men hur många ortnamn har inte försvunnit helt och hållet sedan de bytts ut vid olika tidsperioder? Därtill måste vi räkna med att vissa urgamla ortnamn har förändrats mer eller mindre kraftigt. Med dessa svårigheter i åtanke, måste vi inse att vi angriper en närmast omöjlig uppgift: Att finna en

tänkbar plats där gudinnan Danann varit betydelsefull under äldre bronsålder. Men skam den som ger sig.

*Dekorerad bronsyxha av irisk typ, återfunnen på nordöstra Jylland.
(Butler, J.J. 1963)*

Först och främst kan vi jämföra namnet Tuatha De Danann med folknamnet daner, som givit namn åt Danmark. Men hur och när, och varför danerna fick sitt namn är fortfarande dunkelt och en öppen fråga. I de danska krönikorna finns det ingen antydning om att de uppkallats efter en gudinna. Tvärtom inleder den medeltida skribenten Saxo sin historiska berättelse med att förtälja att Dan och Angel var söner till Humble, och det var från denne Dan som alla daner härstammade. Även om trovärdigheten i detta påstående kan ifrågasättas, finner vi ingen ledtråd som kan knyta an till Tuatha De Danann.

Ordet Danann kan hypotetiskt härledas till många olika begrepp. Forn-engelskans "denn" betyder lya för vilda djur, och dene betyder slättland eller dalgång. Flera närbesläktade ord inom indoeuropeiskan betyder tand, tunga, stängd plats (= borg), o.s.v., men här finns också en del verb, som att springa, att flöda, att föra oväsen, och att dö. Utifrån dessa betydelser kan vi finna många exempel på olika tillämpningar. Dan och Don återfinns i ett relativt stort antal flodnamn. Störst av alla är Donau, men många fler finns längre österut. Även västerut finner vi flera exempel, som de två floderna vid namn Don och Dee vilka rinner ut vid Aberdeen i Skottland. Om namnet Danann eventuellt skulle syfta på någon stor och betydelsefull flod eller dalgång, finns flera alternativ i Norge och västra Sverige, inte minst Göta älv.

Ett annat tänkbart alternativ finner vi i ortnamnet Tanum i mellersta Bohuslän. Vid en första anblick tycks jämförelsen halta ordentligt, men om vi ser efter lite närmare kanske inte denna möjlighet är så tokig i varje fall. Ortnamnet Tanum, eller Tan-hem, bör ha bildats

runt århundradena omkring 500 e.Kr., men det kan vara något äldre. Dock kan det knappast vara från tiden 1500 f.Kr. I varje fall inte ändelsen -hem. Frågan är om eventuellt prefixet Tan- kan vara äldre, och i så fall hur mycket äldre.

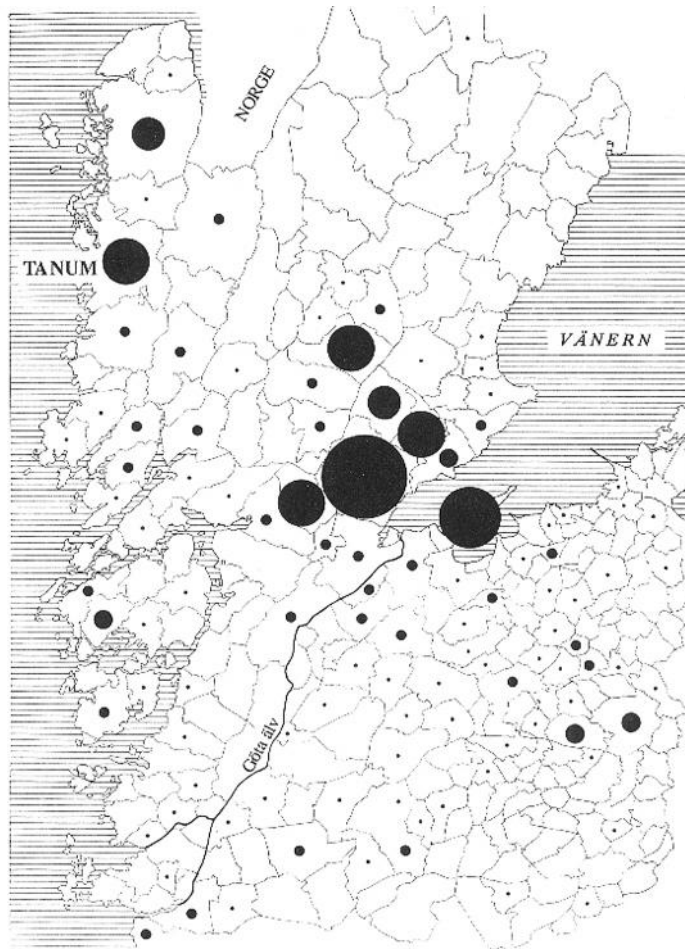
Tanums socken är en plats som förbryllar en smula om vi ser till det arkeologiska materialet. Det var inte en plats vilken som helst. För bohuslänska förhållanden är området relativt rikt under bondestenålderns början och mitt (c:a 4000-2400 f.Kr.), och vi kan se inslag av en del sällsynta och sannolikt prestigefyllda föremål. Tanum var i viss mån en framträdande bygd. Men vid övergången till hällkisttid (c:a 2400 f.Kr.) inträffade en stor förändring i hela västra Sverige, och områdets betydelse ökade enormt. Därom vittnar över 240 föremål (!) som är från tidsperioden 2400-1500 f.Kr., vilka är väl spridda från periodens början till dess slut. Av dessa är sannolikt över 170 st importerade från Själland eller norra Jylland. Med andra ord är det inga enkla redskap, utan redskap som vittnar om en i varje fall någorlunda hög dignitet.

Koncentrationen av föremål talar sitt tydliga språk. Få platser i västra Götaland kan uppvisa en sådan mängd. När vi sedan flyttar oss fram till bronsåldern, utmärker sig inte Tanum på samma sätt längre om vi granskar bronsföremålen och antalet rösen. Trakten är visserligen rik men den är inte utmärkande på samma sätt längre. Vad som åter igen sätter Tanums socken och grannsocknen Kville i centrum är hällristningarna. Här finns runt 2/3 av alla bohuslänska hällristningar, och således utgör de Europas största koncentration av hällristningar. Merparten av dem har daterats till tiden runt yngre bronsålder (omkring 1100-500 f.Kr.). De åskådliggör en mängd olika motiv, som skepp, lurblåsare, män i fågeldräkt, dansörer, brudpar, vagnar, ryttare, plöjning, jakt, fiske, ormar, spjutbärare, bågskyttar, fotsulor, och självfallet ett stort antal skålgropar.

Att Tanum har varit ett viktigt centrum av något slag, allra senast från 2400 f.Kr. och som minst fram till omkring 500 f.Kr., förefaller stå utom allt tvivel. Frågan är hur pass viktigt centrum det var, och för vilka i samhället det var viktigt. Som sagt är Tanum ett av de rikaste områdena vi känner till i västra Götaland (avser här Bohuslän, Dalsland, Halland och Västergötland). Det gör att platsen bör ha haft en betydande position även skandinaviskt sett. Men vad är det då som Tanum har och som inte andra orter har. Ja, inte kan Tanum ha fått sin enorma betydelse genom jordbruket eller fisket. Visserligen är lerjordarna bördiga och mjölkorna feta, men det är de också på många andra håll i västra Götaland. De ryckvis återkommande sillperioder kan ha haft en viss inverkan, då sillen går till i enorma mängder och milt uttryckt mångfaldigar fångsten. Men dessa perioder är endast omkring 50-100 år långa som mest, och dessutom förutsätter det att

sillen kunde ha varit en viktig handelsvara som gick att exportera. Nej, svaret på vår fråga får vi söka på annat håll.

Det relativa antalet föremål från tiden 2400-1500 f.Kr. i västra Götaland. Avser dolkar och skäror av flinta, och enkla skafthålsyxor. (efter Blomqvist, L. 1990a, 1990b)

Den enda förklaringen jag har funnit är att Tanum efter dåtidens geografi låg extremt centralt och hade strategiska fördelar. Härifrån kan man följa vattenleder in i landet upp till Vänern och Värmland, eller via Dalsland till södra delen av Vänern. Den sistnämnda sträckan är mycket intressant i sammanhanget eftersom just de socknar man måste passera förbi kan uppvisa förhållandevis stora mängder föremål av samma slag som i Tanum från tiden 2400-1500 f.Kr. Detta skulle absolut inte ha varit förväntat om inte denna färdväg utnyttjats rent strategiskt eller ekonomiskt. Utifrån detta perspektiv är det möjligt att det funnits en viktig och central hamnplats i Tanum. Om man vill, skulle man förslagsvis kunna betrakta den enorma mängden hällristningar som ett slags klotter i väntan på att skeppen skulle ge sig iväg igen, eller någonting liknande. Ett visst stöd för denna tanke får man

vid en närmare granskning av hällristningarna i östra Sverige, från Skåne till Mälardalen. Enligt en obekräftad uppgift lär viktigare områden med hällristningar ligga vid kusten och ungefär en "dagsresa" från varandra.

Ett mer sentida klotter finner vi på en ö strax utanför Hamburgsund i Bohuslän. Där finner vi inristade bomärken, initialer och årtal som spänner från 1500-talet och fram till 1800-talet. De som stod för dessa sentida hällristningar, var inte kocken eller skeppskarlarna, utan kaptenerna själva som sannolikt ville föreviga sitt besök på platsen i väntan på god vind.

Nu är kapitlet slut. Sammanfattningsvis tycks det inte gå att finna någon trolig destination på Ibaths flyktort, men det kanske inte var att vänta heller. Krönikornas uppgifter kan varken dementeras eller bekräftas. Än så länge är det upp till var och en att tro på dem eller inte.

FÄDER FRÅN ÖST, MÖDRAR FRÅN VÄST

En del av oss tänker sig gärna att våra förfäder har bott i Sverige i lugn och ro ända från istiden och fram till vikingatidens början, utan problem med grannar eller främmande folkgrupper och utan att upprätthålla kontakter med främmande platser. Tittar vi lite närmare på hur historiens gång har varit i länder där den skrivna historien är äldre än vår, finner vi omedelbart att något som skulle kunna betecknas som "rena" människoraser omöjligen kan finnas någonstans i Europa. Ironiskt nog, när man vet vad som skett i Europa under mitten av 1900-talet, verkar det tyska folket vara ett av de allra mest uppblandade folken i Europa. Hit har folkgrupper kommit från alla håll, och det har skett under snart sagt alla tidsperioder. Att räkna upp dem alla och beskriva dess följdverkningar skulle nästan kunna fylla ett eget kapitel.

Samma sak gäller en avkrok, geografiskt sett, som Storbritannien och Irland. I de irländska krönikorna finner vi flera erövringar och ännu fler försök till erövringar av främmande folk som kom utifrån. Och rörande de engelska förhållandena känner vi förhållandevis väl till vad som har hänt alltsedan århundradet före Kr.f. Då börjar den skrivna historien för Englands del och det börjar i sedvanlig ordning med krig, folkförflyttningar och oroligheter.

Julius Caesar meddelar att södra England erövrades av belgare ungefär 50 år innan han själv gick till anfall mot Britannien år 55-54 f.Kr. Han misslyckades, men en av hans efterträdare under den romerska lagerkransen, utsträckte den romerska gränsen ända upp till södra

Skottland. Efter det att Romarriket rasat samman, var det dags på nytt på 450-talet då germanerna Hengist och Horsa och deras styrkor från södra Skandinavien och norra Tyskland lyckades erövra delar av England. På 800-talet drabbades England av nästa erövringsvåg. Denna gång från Danmark, Norge och Sverige. De inbördes striderna om makten rasade mer eller mindre oavbrutet ända fram till år 1066 då England istället erövrades från fransk mark. Den här gången erövrades England av Wilhelm Bastarden, fursten av Normandie, med norskt blått blod i ådrorna. Han var född utanför äktenskapet och ändrade sitt namn till Wilhelm Erövraren efter det lyckade fälttåget över Engelska kanalen.

Fem fullbordade militära erövringar av södra England under en tidsrymd av endast 1200 år. Det är inget dåligt facit. Hur många erövringar eller försök till erövringar inträffade då inte före belgarnas anfall omkring 100 f.Kr.? Det kan ge oss en tankeställare om hur de forntida samhällena såg ut och hur de fungerade. Berättelser om större och mindre folkförflyttningar under forntiden framskymtar även i de fornnordiska sagorna som vill förtälja om de öden som utspelades här hos våra förfäder i Skandinavien.

I de fornnordiska sagor som berättar om förhållandena i Norge, finner vi ibland små inlägg som kan förtälja om folkblandningar som var urgamla redan när sagorna skrevs ner. Ett av de mest påtagliga exemplen hittar vi i Egil Skallagrimssons saga. Om Egils far och farbror, vilka levde i Norge i mitten av 800-talet berättas följande.

"När de vuxit upp, voro de både storväxta och starka som deras fader. Torolv var vacker till utseendet och en mycket dugande ung man. Han bråddes på sina mödernefränder, var gladlynt och hurtig, dådkraftig och dristig och omtyckt av alla. Grim var svartmuskig och ful, både till utseende och skarplynne lik sin far. Han växte upp till en driftig man, var konstfärdig i både trä och järn och blev en skicklig hantverkare."

Denne Grim blev dessutom skallig redan som ung, varför han följaktligen kallades Skalla-Grim. Brödernas skilda lynne och utseende vittnar om en kraftig folkblandning i Norge, vilken skett någon gång under forntiden och före vikingatidens början! Flera andra små berättelser i den fornnordiska litteraturen antyder samma sak. Om nu folkblandningar kunde ske på detta sätt, innebär det att man också måste ha färdats relativt långt och inte suttit hemma och blivit isolerad.

Eftersom denna bok ska handla om Nordsjön, är det kanske dags att rikta in blicken på Skottland efter denna lilla utvikning. Romerska skrifter omnämner 10-15 folkgrupper norr om Edinburgh och Glasgow, och ytterligare fyra strax söder därom. Var och en av dessa folkgrupper kan ha haft en stor juridisk och politisk självständighet, unge-

fär på samma sätt som vissa av de medeltida klanerna vilka hade egen domsrätt långt in i historisk tid. Trots det är det inte romarnas indelning av de skotska folken som har fått störst betydelse i historieskrivningen, utan den mellan pikter och scoter. Benämningen pikter var ett samlingsnamn som användes av romarna om alla folk norr om den romerska gränsen. Det lär betyda "de målade" och en del anser att det kan syfta på någon form av krigsmålning. Det är fortfarande något klart om det piktiska området under romarnas tid var enat i en enda politisk enhet eller om det var uppdelat på två riken. Den piktiska aristokratin hade i varje fall ett överhuvud, en konung, och denne tycks mestadels ha regerat över hela Skottland.

Pikternas ursprung är unikt och märkligt. I de irländska krönikorna kan vi läsa att den irländska konungen Eireamhon (c:a 1290-1276 f.Kr.) erbjöd folket Cruithnigh att dela Alba (= Skottland) med dem. Här sägs det uttryckligen att detta folk senare kom att kallas Pikter. Eftersom vi helt säkert vet att det fanns en relativ stor befolkning i Skottland flera tusen år tidigare, innebär det att dessa pikter i princip skulle komma att ockupera en del av Skottland. Vissa andra strofer antyder att detta folk kan ha varit spillrorna av folket Fomorians som krossades runt 200 år tidigare.

Från en annan skriven källa, den som munken Bede skrev i England på 700-talet, får vi uppgiften att pikterna ursprungligen inte var så många till antalet. På tre långskepp vinddrevs de från Skytia till norra Irland(!). Irländarna erbjöd dem land i Skottland och beskydd om de behövde, vilket de mottog. Men pikterna hade inga hustrur och irländarna gav dem det på villkor att deras regenter räknade släkten på modernet istället för på fädernet.

Likheten är stor mellan Bedes krönika och de irländska krönikorna. Landet Skytia återkommer ibland i de irländska krönikorna och riktigt vad som åsyftas är inte klart. Idag menar vi ett område norr om Svarta havet, där skyterna bodde under forntiden. Denna namnlighet är ett problem för sig, och inrymmer många både lustiga och märkliga små ledtrådar, men dessa får vi hoppa över här. Vad som än avsågs med Skytia i de brittiska krönikorna så sägs det märkligt nog att pikterna ankom till norra Irland, och inte till södra. Det innebär att de rundat Skottland och att de bör ha kommit från en plats - på andra sidan av Nordsjön!

Pikterna hade ett egenartat släktskapssystem när det gällde den högsta makten precis i enlighet med vad den irländske konungen hade krävt av dem. Om vi fortsätter att sätta vår tillit till vad krönikorna har att berätta, kan vi dra en del slutsatser ur detta förhållande. För det första finner vi ett unikt släktskapssystem som bibehölls i drygt 2100 år (c:a 1280 f.Kr. - 843 e.Kr.). Det innebär att Skottland knappast kan ha blivit erövat under denna tid, i varje fall inte helt och hållet eller

under någon längre tid, eftersom alla tänkbara erövrare skulle ha ändrat arvsreglerna så att släkten räknades på fädernet. Att vi kan vara så säkra på det, beror på att de indoeuropeiska språken har en uppbyggnad rörande släktskapsförhållanden som klart visar att släkten räknades på fädernet. Så länge vi har att göra med folk som talat ett indoeuropeiskt språk (d.v.s. skandinaviska, ryska, tyska, grekiska, iranska, latin, franska, gaeliska m.m.) är sannolikheten extremt stor, för att inte säga total, att de också räknat släktskapen på fädernet. Pikterna är unika, och vill vi ha en förklaring på varför det blev på detta sätt måste vi söka efter någon säregen historia liknande den vi redan har i de skrivna krönikorna.

Kontakterna mellan just norra Irland och Skottland är av viss betydelse, eftersom den mäktiga ätten O'Neill i norra Irland lär ha räknat delar av sitt släkträd till östra Skottland där pikterna var starkast. Detta gjorde man redan omkring år 500 e.Kr. Genom dessa släktband med pikterna kunde O'Neill påvisa att de också hade piktiskt aristokratiskt blod i sina ådror. Som så många gånger annars i historien användes dessa blodsband för att rättfärdiga de angrepp och erövringar som utfördes av Fergus Mor från ätten O'Neill. Med ett kraftfullt angrepp ockuperade han stora delar av västra Skottland omkring år 495. Han blev sedermera också den skotiska kungadynastins stamfader i västra Skottland.

Att jag i denna skrift vill slösa rader på att beskriva de aristokratiska släktskapen mellan Skottland och Irland beror på vad som kommer härnäst. Släktskapsbanden inom aristokratin var enligt krönikorna vida mer utbredda än att endast beröra Irland och Skottland. I de irländska krönikorna står det uttryckligen att denne Fergus Mor var son till Erc mac Eochaid Muin-Remor (mac= son till). Och denne Erc (han dog år 474) sägs ha varit gift med Rocha, dotter till ädlingen Rorik av Danmark. Namnet Rorik eller Rörik, finner vi ett flertal gånger i medeltidshistorikern Saxos krönika om det gamla kungahuset i Danmark före kristendomens intåg. Vad som kan få oss att bli en smula misstänksamma mot detta är att Danmark nämns vid namn. Antingen bör detta vara ett senare tillägg eller i varje fall en korrigeringsring för benämningen av Danernas rike. Denna påtagliga ändring är en allvarlig felkälla som vi inte får glömma bort. Men om personnamnen är ursprungliga innebär det trots allt att denna Rocha bör ha kommit från någon mäktig familj i södra Skandinavien. Som vi ska se längre fram finns det fler berättelser som pekar på att det fanns etablerade kontakter mellan Skandinavien och öriken på andra sidan Nordsjön under just 400-talets mitt, d.v.s. samtidigt som erövringen av England pågick som bäst.

Romarnas planer på att flytta gränsen längre norrut i Skottland lyckades pikterna sätta stopp för, men knappt 100 år efter romarnas slutliga reträtt kom som sagt en anfallsvåg från Irland som sköljde in över

landet. Som nämnts var det den högättade irländaren Fergus Mor och hans två bröder, söner till Erc, som år 495 (eller åren där omkring) gick till anfall med en större styrka. Inom kort erövrade de hela västra Skottland. De kom från Dal Riada i nordöstra Irland där de hade sitt fäste. Irland hade många namn vid denna tid. Ett av dem var Scota. Namnet kom från en drottning som levde c:a 1300 f.Kr. Eftersom Fergus Mor var irländare, kom han och hans följe helt naturligt att kallades för scoter. Ironiskt nog är det på grund av Fergus Mor's erövring och härskardynasti som Skottland idag heter Skottland. Om deras militära lycka inte hade varit så stor hade Skottland idag sannolikt gått under namnet Piktland.

Under drygt 300 år var Skottland delat i två riken och hade följaktligen två regerande dynastier. Om vi räknar kungarna i den scotiska dynastin, från Fergus Mor till Kenneth mac Alpin (scotisk kung c:a 841-843), finner vi 43 regenter i västra Skottland. Det gör en genomsnittlig regeringstid på knappt 8 år för alla de ättlingar till Fergus Mor som lyckades tillvälla sig makten. Att äldste sonen skulle ärva kronan var ett system som ännu inte var uppfunnet. Den person som fick ärva kungatiteln var istället någon nära manliga släktingen till en av de föregående konungarna, och som samtidigt var den politiskt och militärt starkaste för tillfället. Enkelt, eller hur? Ju blåare blod och ju vasare vapen, desto närmare kungatiteln. Troligen med en relativt stor tonvikt på det sista. En del regerade bara ett år eller så, innan de blev slagna och dräpta av någon nära släkting som ansåg sig vara en bättre kandidat till kungatronen. Bröder och kusiner var ibland inblandade i blodiga strider och uppgörelser om kungakronan.

Att tala om verklig kungamakt kan vara lite överdrivet. Istället är det bättre att tala om kungatitel och kungavärdighet, alltså ett överhuvud som fanns tillgängligt i vissa givna situationer. Krig var en sådan situation när kungen hade verkliga befogenheter. Under fredstid däremot synes hans roll i samhället ha varit mycket underordnad. Kanske finner vi här en förklaring till varför kungarna ständigt och så gärna ville bedriva krig. Det är nästan som om de medvetet provocerade sina grannar för att få dem att gå till anfall. Omvänt behövdes det inte mycket irritation för att kungen skulle samla sina styrkor och gå till angrepp. Det hör också till saken att det gång på gång framskyntar att konungen själv aldrig gick i spetsen för sin väpnade här. Han kunde hålla sig på visst avstånd från slagfälten, så gott det gick. Genom dessa ständiga krig slapp kungen sitta hemma och samla damm och ge vanära åt sitt namn. Krig kan ha betraktats som någonting nödvändigt. I annat fall hade ju inte kungen någon egentlig makt. Denna bild kan verka primitiv, men jag återkommer till principerna för arvssystemet nedan.

Går vi över till östra Skottland, till "Piktland", finner vi någonting helt annat. Här finner vi 48 regenter under tiden c:a 380-843, varav en-

dast tre av dem kan ha haft en fader som också var konung. Deras genomsnittliga regeringstid var något längre än för scoterna; knappt 10 år. Helt i enlighet med den irländske kungens befallning räknade pikterna det konungliga släktskapet på mödernet. När konungen dog ersattes han av en sina döttrars män. Att gifta sig med en kungadotter var i princip det enda sättet som fanns för att nå kungamakten. Men eftersom en kung kunde ha flera döttrar, medförde det att flera män kunde göra anspråk på makten. Därmed blev deras genomsnittliga regeringstid ungefär lika kort som i det scotiska systemet, där en son eller en brorson i regel ärvde kungaämbetet. Trots att pikterna räknade sin konungliga härstamning på mödernet, ser vi tydligt att de var indoeuropéer till själ och hjärta. Ett tecken på det kan vi se i det faktum att de aldrig angav vad modern eller mormodern hette i sitt efternamn, men däremot vad deras fader hette. Så medan de räknade sitt blåa blod på mödernet, vilket de lovat den irländske konungen, valde de samma typ av tillägg till sitt eget namn som var gängse på många andra håll i norra Europa. Efter sitt eget namn lade de till sin faders namn, t.ex. Talorc mac Foith, vilket kort och gott är detsamma som Talorc Foiths-son.

*En av de resta symbolstenarna,
c:a 683-693 e.Kr. (Jackson,A.1989)*

Om någon undrar vad som skedde år 843 då båda de ovannämnda dynastierna avslutas, kan jag meddela att det var detta år som den scotiske kungen Kenneth mac Alpin erövrade pikternas land och lade hela Skottland under sig. Därmed upphörde pikternas sätt att räkna släktskap på mödernet.

Pikterna hade klarat sig bra mot de flesta fienderna men scoterna blev dem till slut övermäktiga. Dessförinnan hade man ständigt kämpat mot folken i söder. Tillsammans med scoterna lyckades de avvärja hotet från anglosaxarna som gick norrut och kom allt närmare. De stoppades definitivt efter ett massivt anfall år 638. Även Britoner,

d.v.s. ett av de förromerska folken i England, anföll från norra England utan några större framgångar.

Det berättas att närmare 60 konungar ska ligga begravda på den heliga ön Iona långt ut i västra Skottlands övärld. Här i trakterna låg också scoternas centrum och viktigaste fästen. Ön Iona lär ha fått sitt namn på 560-talet då det första klostret grundades här, och namnet har tolkats på flera sätt, bl.a. har det jämförts med det hebreiska ordet för duva, och de gaeliska orden för "ön med heliga män". Namnet på denna heliga ö var också Innis-Colomba-cill, vilket ordagrant betyder ö-Colomba-kyrka, eller friare översatt: Ön där den helige Colomba byggde sin kyrka. Återgår vi till de konungar som gravlades här kan vi i krönikorna finna uppgifter om att 48 konungar av Skottland, 4 konungar av Irland, och 7 konungar av Norge ska ha gravlagts här. Angående de sistnämnda bör vi räkna med att det syftar på de jarlar som var direkt underställda konungen, och som regerade över Hebriderna, Orkneyöarna och Shetlandsöarna under lång tid. Faktum är att norrmenen regerade över dessa nordliga ögrupper från 800-talet ända till år 1469. I c:a 600 år tillhörde öarna det norska kungariket.

Bland de äldre i denna lista av konungar som gravlagts på Iona finner vi:

år 685	Ecgrith, kung i Northumbria, norra England
år 692	Bridei, en av pikternas mest betydelsefulla kungar
c:a 780	(två irländska ex-konungar)
år 860	Kenneth mac Alpine, scoternas och pikternas första gemensamma konung

De två förstnämnda låg i strid med varandra. Kung Ecgrith försökte att utvidga sitt rike norrut, med det slutade med att han stupade och större delen av hans här blev tillintetgjord uppe i Skottland. Härmed visade Bridei att han verkligen var en av de starkaste konungarna som pikterna hade haft. Döden skulle till slut förena dem båda genom att de blev gravlagda i vigd jord på Iona.

Kenneth mac Alpine var den konung som förenade de båda skotska kungarikena. Till stor del fick han indirekt en stor hjälp av vikingarna som under närmare 50 år utmattat de piktiska styrkorna. Det blev också scoterna och de norska vikingarna som delade på det piktiska kungariket. Norrmännen införde styre på ögrupperna Shetlandsöarna, Orkneyöarna, och Hebriderna samt på fastlandet längst uppe i nordost, medan scoterna intog de övriga delarna av pikternas område.

Mellan 863-1057 gravlades åtskilliga skotska kungar på Iona, bl.a. Macbeth. Idag syns ingenting som skulle kunna antyda att ön inrymmer ett stort antal konungagravar, och ännu mindre var de ligger begravda någonstans. Inte heller kan vi finna några tydliga kungagra-

var någon annanstans i Skottland från tiden innan kristendomen infördes. Denna brist på synliga och monumentala kungagravar kan också ge oss en ordentlig tankeställare, när vi söker efter spår av dynastier och forntida kungar i Skandinavien. En stark dynasti och ett mäktigt konungarike behöver absolut inte lämna några stora monumentala gravar efter sig. Härom finns många exempel i historien. Men i de fall sådana riken faktiskt lämnar tydliga spår efter sig, vilket också händer ibland, är det ju desto enklare att rekonstruera denna del av samhället. Som tur är, finns det också annat som kan vittna om avancerade samhällssystem och kungamakt under forntiden.

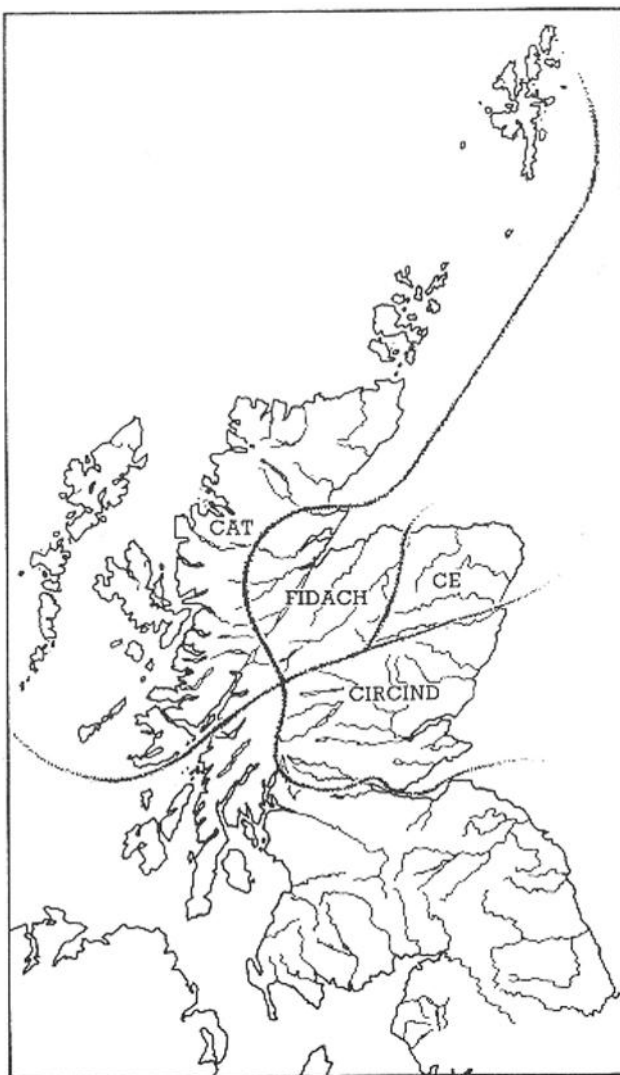
Den bild som jag valt att måla upp av det piktiska samhällssystemet och hur kungavärdigheten gick i arv, kan lätt ge en bild av ett primitivt samhälle utan direkt ordning och reda. De var dessa primitiva skenbilder jag inledningsvis ville varna för eftersom de endast säger hur samhället var beskaffat som minst! Detta med "som minst" kan man upprepa hur många gånger som helst för sig själv utan att det ger tillräcklig effekt. Därför vill jag avvika lite från ämnet för att beskriva vad vi tror oss veta om pikternas aristokratiska släktskapssystem. Det är en forskare vid namn Anthony Jackson som studerat de piktiska symbol stones (= symbol-stenar). En symbolsten är en större rest sten vars ena sida har inristade mönster. Ibland finns också ogam-skrift, vilket lite förenklat kan sägas vara en slags variant på runorna. Dessa stenar tillhör tiden c:a 650-800 e.Kr. En första anblick kan ge en klar association till våra egna runstenar, eller kanske snarare till de gotländska bildstenarna från skilda delar av järnåldern. Om vi inte hade känt till bakgrunden till dessa två grupper av dekorerade stenar, hade det varit lätt att sätta ett preliminärt likhetstecken mellan dem och därefter fortsatt med att diskutera en eventuell kontakt mellan Gotland och Skottland under 600-talet. Nu vet vi desto bättre att just detta likhetstecken inte existerar, men denna teoretiska jämförelse kan ge oss en allvarlig varning. Andra preliminära likhetstecken som löper tvärs över Nordsjön i denna bok, kanske bara är skenbilder som inte alls är relevanta när vi väl känner till hur saker och ting egentligen ligger till. Likheter i utformning och tid måste inte alltid innebära kontakter.

För att återgå till symbolstenarna har det visat sig att det begränsade antalet symboler som finns återgivna på dem är kombinerade i par och dessutom på ett strikt systematiskt sätt. Ur detta förhållande kan vi utläsa många spännande saker om samhället, bl.a. att de aristokratiska klanerna eller släktena hade ett slags lagstadgat system för vem som ska gifta sig med vem. Enhet för giftermål var upprättade, och varje enhet bestod av fyra klaner som var förenade med varandra på samma sätt som fyra personer som dansar ringdans. Varannan generation gifte sig männen med kvinnor som befann sig "medsols i ringen", och varannan gång gifte sig männen "motsols". Det innebar att om man ville bli piktisk konung, var det inte bara att gifta sig med kung-

ens dotter, vilket man kanske fick intryck av utifrån det jag skrev ovan. Där återgav jag bara hur systemet fungerade som minst. För att kunna bli kung behövde man tillhöra rätt enhet och dessutom tillhöra den släkt som stod intill kungaklanen i "ringen", samt slutligen ha turen att giftermålen under den berörda generation skedde åt just det håll i ringen där man befann sig. Då först hade man en möjlighet att bli piktisk konung. Det bör dock påpekas att det också fanns vissa undantag som gällde för andra att bestiga den piktiska tronen.

Indelningen av Skottland i fyra politiska enheter under järnåldern. (Jackson, A. 1989, 29)

I praktiken innebär detta system att man aldrig gifte sig diagonalt i ringen. Det förde också med sig ett annat resultat. En av de fyra klanerna i ringen stod alltid över de andra och hade högst rang, och den som hade näst högst rang befann sig alltid diagonalt mot den ledande klanen. Härigenom kan vi få en viss förklaring till de återkommande uppgifterna om två parallella konungar, eller kanske snarare en konung och en underkung. Genom främst symbolstenarnas

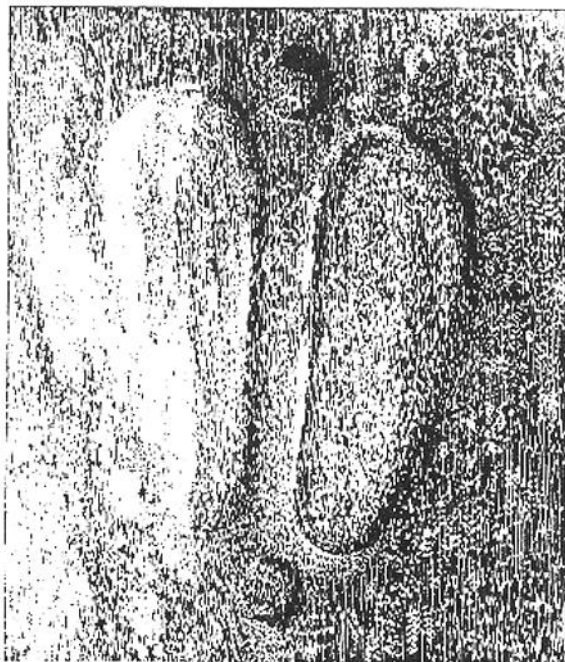

utbredning har Anthony Jackson rekonstruerat den forna indelningen av Skottland i fyra landområden, vilka vardera tycks ha haft en giftermålsenheter om fyra klaner. Detta förslag på gränser och territorier förklarar inte bara delar av den piktiska samhällsstrukturen under järnåldern. Utan tvivel tycks detta system gå ännu längre tillbaka i tiden, ner i bronsålder och vidare in i stenåldern. Gränserna och territorierna stämmer inte alls med den bild vi har av samhället under megalitgravarnas tid (c:a 4000-3000 f.Kr.). Men därefter omkring 3000-2500 f.Kr. sker en omfattande förändring av det skotska samhället, och från denna tid och framåt kan vi finna en märklig överensstäm-

melse med det vi tror oss veta om samhället c:a 600-800 e.Kr. Det är inte omöjligt att detta samhällssystem infördes flera tusen år innan vi kan se säkra belegg för det. Indirekt finns dock många belegg.

Symbolstenarna antas ha varit en slags manifestation som skulle styrka systemet i en tid då många värderingar var i gungning. De kristna missionärerna hade i allt högre grad påverkat samhällssystemet sedan 500-talet, precis som den scotiska ockupationen av västra Skottland hade gjort. Båda dessa maktfaktorer försökte ändra på pikternas släktskapssystem, vilket man också lyckades med under 700-talet innan det knäcktes helt på 800-talet. Sannolikt var det pikternas store konung Bridei som lät tillverka den första omgången av dylika stenar c:a 683-693, ungefär vid den tiden då han i grund slog den Northumbri-ske kungen Ecgfrith.

Detta att indela ett enat landområde i fyra enheter var ingenting unikt för pikterna. Även på Irland och runt om i Skandinavien finner vi tydliga paralleller. Exempelvis i det medeltida Västergötland (som även omfattade Dalsland) och i Jämtland. Om orsaken till detta är att söka i släktskapssystemets struktur eller inte vet man dock inte ännu. Möjligt kommer Jacksons slutsatser att få stor betydelse för forskningen av de forntida samhällssystemen i norra Europa.

Frågan återstår: Beträdde verkligen skandinaver skotsk jord före år 793? Denna hållristning från Shetlandsöarna föreställer ett par fotsulor av "skandinavisk typ", samt ett par skålgropar. Detta fotsulemotiv finns endast på några få ställen i norra Storbritannien. Är de från bronsåldern som de skandinaviska eller är de yngre? Bredvid dessa finns andra inristningar från tiden omkring 400-800 e.Kr. (Ritchie & Breeze 1991)

FLER SOM KOM FRÅN LOCHLANN

I och med att folket Tuatha De Danann kom tillbaka till Irland (c:a 1490 f.Kr.), upphör i det närmaste spåren efter Ymers folk och Fomorianerna i de irländska krönikorna. Däremot finner vi flera berättelser som handlar om personer som kom från Lochlann. Men vi måste förflytta oss mer än tusen år i krönikorna innan de dyker upp igen. Därtill måste jag lämna min huvudkälla, den kanske äldsta och mest gedigna av dem, vilket är en gaelisk handskrift som går under namnet *Lebor Gabala Erenn* eller "Boken om Erövringarna av Irland". Istället får vi vända oss till andra skrivna krönikor som *Foras Feasa ar Eirinn*.

I denna krönika finner vi först och främst följande berättelse (fritt översatt):

"Conchubar var son till den irländske konungen Fachtna Fathach (regerade c:a 108-93 f.Kr.). Vid Aonach Macha på Irland mötte han Dabhall Dianbhuilleach, son till konungen av Lochlann, och de utkämpade ett stort slag. En oräknelig här följde Dabhall när tillfället bjöds att genom ett krigståg erövra Irland. Det var i provinsen Ulster som de landsteg, och de fortsatte sedan in i landet till Magh Macha. Conchubar gav dem strid och besegrade främlingarna, och de blev slaktade där."

Att de landsteg i Ulster uppe i norra Irland visar att de borde ha färdats via norra Skottland, och inte genom Engelska kanalen. Längre fram i krönikan återfinns vi den irländske konungen Lughaidh Riabh nDearg (c:a 32-13 f.Kr.). Om honom sägs det att hans hustru hette Dearbhorgaill och att hon var dotter till Fargall, konungen av Lochlann. Likaså sägs det att modern till den berömde konungen Conn Ceadchathach (c:a 127-146 e.Kr.) hette Una och att hon var dotter till konungen av Lochlann.

Vid denna tid finner vi fler omnämningar av Lochlann. En av dem är följande:

Cairbre Chinn Chait (Irländsk konung 56-60 e.Kr.),
son till Dubhthach,
son till Rudhruighe,
son till Diochun Uairiodhnach,
son till Tat Teadhmannach,
son till Luaighne Laidcinn,
son till Oiris Eachlonnach,
son till Earndolbh,
son till Rionnal Dagharmagh,
son till konungen av Lochlann. Han kom till fästningen Tuaim Teannbhaoth och tillvalde sig makten över Irland. Han regerade i fem år och dog i en farsot.

Det är allt som finns att läsa om honom. En mer spännande och tilltrasslad berättelse finner vi i följande exempel.

Cairbre Lithfeachair, konung över Irland c:a 256-282 e.Kr., blev slagen i slaget vid Gabhra. Bakgrunden var de motsättningar som fanns mellan Mogh Corb på ena sidan, och konungen Cairbre samt Aodh Caomb på den andra sidan. Aodh Caomb var ättling till Mornas klan som vid denna tid bildade en stående armé på Irland, och de låg i fiendskap med Mogh Corb och hans morbröder i sju år. Aodh Caombs släktingar sporrade konung Cairbre att stödja dem i sina angrepp och försök att få sina motståndare förvisade från Irland. Det hela slutade med det ovannämnda slaget.

Orsaken till stridigheterna kan ha varit Mogh Corbs härstamning på mödernet. Fadern till såväl hans moder Samhaoir, som hans morbröder Oisin och Baoiscne, var konungen Fionn mac Cumhall i Lochlann. Efter slaget valde Mogh Corb och hans morbröder att fara tillbaka till Lochlann med 300 skepp för att kräva suveräniteten (kungavärdigheten) över Lochlann. Vid den tiden regerades Lochlann av konung Iarus, son till Iarnhmor. De besegrade konungen av Lochlann, och slog honom och hans fyra söner och hans åtta bröder, samt de flesta av ädlingarna av Lochlann. Därefter tog morbröderna makten i Lochlann.

Det sägs att de kom till Lochlann, men om detta Lochlann syftat på Skottland istället för Skandinavien hade vi kunnat förvänta oss att händelsen hade återkommit i krönikor och historiska skildringar om Skottland. Och se, det är precis vad de gör! Just som det verkade så säkert att Lochlann endast kunde ha avsett Skandinavien och ingenting annat, får vi klara belägg för att detta namn också användes för Skottland. Fionn och hans son Oisin återkommer i ett kapitel nedan. Han var kung i västra Skottland, och troligen var han gift med en syster till Irlands överkonung Cairbre. Inte att undra på att hans släkt endast nämns på mödernet. Det var ju det som kännetecknade pikterna, och det var där som kungablodet låg närmast. Men detta är inte hela sanningen om Lochlann. Som vi snart ska se innehåller de skotska berättelserna den intressanta uppgiften att denne Fionn och hans män ofta slogs mot Lochlänningar som kom öster ifrån. Utifrån detta får man nästan känslan av att alla som kom öster ifrån, längs den norra vägen, kallades Lochlänningar.

En möjlighet är att Lochlann ursprungligen avsåg landet på andra sidan om Nordsjön. Krönikor som bevisligen är nedskrivna senare än de äldsta originalen, som *Foras Feasa ar Eirinn*, kan eventuellt ha varit friare i sina beskrivningar och därmed ha luckrat upp betydelsen av geografiska begrepp som Lochlann. Kanske är detta en rimlig förklaring, kanske är den rätta förklaringen en annan.

Slutligen vill jag bara citera något som berör vikingarna. Omkring år 800 sägs det att *Fionn-lochlonnaig* kom till Irland, vilka kallades *Noruaegiense* (= norrvägs-män eller norrmän, jfr engelskans Norway). De anfördes av sin ledare Turgesius. Det här är bara ett av flera exempel som visar att skandinaver kom från ett område som kallades Lochlann. På ett annat ställe står det att Skottland anfölls flera gånger, först av briter, sedan av romare, och därefter av saxare och *Lochlonnaigh*, och slutligen av William och fransmännen.

MAC DONALD OCH MAC DOMALDE

I Ynglingasagan möter vi den äldsta kända kungadynastin i Sverige. Varifrån de regerade och över vilket område de hade kontroll, samt vilken makt de egentligen hade, diskuteras fortfarande. De flesta anser att de härskade från Uppland, medan många inom "västgötaskolan" för dem till trakten av Kinnekulle i Västergötland. Andra förslag finns också. Men vi får inte glömma att det också finns forskare som nästan helt förkastar Ynglingasagan. De menar att alltsammans kanske bara är uppdiktade sagor utan någon historisk grund, vars eventuella kärna av sanning är extremt liten och omöjlig att ringa in. Att de inte är historiska sagor och att personerna som nämns inte har status av att vara historiska personer, kan vi alla hålla med om. För detta krävs nämligen att det finns oberoende bevis som anger att de verkligen levte och att det som skildras otvivelaktigen måste ha hänt. Sådana bevis finns inte. Det i stort sett enda vi har är Ynglingasagens egen berättelse. Men även om inte de omnämnda personerna kan kallas historiska personer i vetenskaplig bemärkelse, kan de ha levat och handlat på det sätt som förtäljs i sagorna.

För vår fråga angående kontakter tvärs över Nordsjön, har dessa diskussioner om var och hur dessa konungar regerat inte någon större betydelse. Här ska vi bara ta upp de indikationer som eventuellt pekar på att en farled över Nordsjön kan ha funnits, för att se hur mycket dessa små indicier kan väga tillsammans.

Ynglingasagan börjar med Odens erövringar i södra Skandinavien, vilket bör ha skett omkring 100 e.Kr. enligt de uppgifter som sagan själv lämnar. En av Odens närmaste kämpar fick ett eget rike att råda över, och från honom härstammar Ynglingaätten. Hans namn var Njord, och det var denne Njords fader Yngve eller hans son Yngve-Frej som gav dynastin dess namn. Den dynasti de gav upphov till ser ut på följande sätt:

1. Yngve Turkakonung
Njord Sveakonung

2.	Yngve-Frej (äktade Gerd Gymersdotter)	
3.	Fjölner	
4.	Svegder	
5.	Vanlande	
6.	Visbur	
7.	DOMALDE	kung omkr. 250?
8.	Domar	
9.	Dyggve	
10.	Dag	
11.	Agne	
12a & 12b	Alrek & ERIK	kung omkr. 375?
13a & 13b	Yngve & Alf, Alreks söner	
14.	Hugleik, Alfs son	
-	(Sjökonungen Hake tar makten i tre vintrar.)	
15a & 15b	Jorund & Erik, Yngves söner	
16.	Aun den gamle, Jorunds son	
17.	Egil (= Ongentheow)	
18.	Ottar Vendelkråka (<i>tillnamnet hör ej till Egil</i>)	
19.	Adils	
20.	Östen	
21.	Yngvar	
22.	Bröt-Anund	
23.	Ingjald Illråde	kung omkr. 660?

Från Ingjald Illråde kan vi via hans son Olof Trätälja gå vidare till den konung som enade hela Norge, Harald Hårfagre:

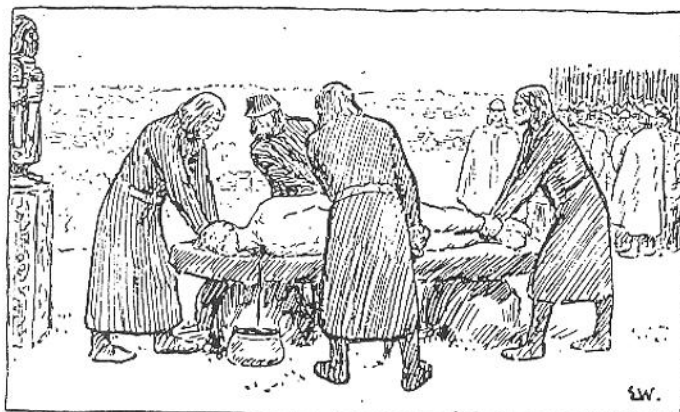
24.	OLOF Trätälja	levde omkr. 650-690?
25.	Halvdan Vitben	levde omkr. 670-740?
26.	Eystein	levde omkr. 720-760?
27.	Halvdan den givmilde och matsnäla	levde omkr. 750-810?
28.	Gudröd den glansfulle	levde c:a 775(?) - 822
29.	Halfdan Svarte	levde c:a 821-861
30.	HARALD HÅRFAGRE	levde c:a 851-931

Efter Ingjald Illråde kan vi följa den dynasti som lär ha efterträtt Ynglingaätten. (olika alternativ finns för 900-talet):

1.	IVAR VIDFAMNE	kung c:a 655-695
2.	Aud Ivarsdotter (äktade Radbard)	
3.	Randver	kung c:a 695-705
4.	SIGURD RING	kung c:a 730- ?
5.	RAGNAR LODBROK	kung omkr. 750?
6.	Björn Järnsida	kung omkr. 780?
7.	Erik Björnsson	kung omkr. 810?

8.	Erik Räfälsson (föregåendes brorson)	kung omkr. 840?
9.	Anund & Björn i högen	kung omkr. 850?
10.	Erik Emundsson Väderhatt	kung c:a ? -871
11.	Björn Eriksson	kung c:a 871-922
12.	Olof Ring Björnsson	kung c:a 922-950?
13.	Erik och Emund Olofssöner	kung c:a 922-970
14.	Erik Emundsson Segersäll	kung c:a 970-995
15.	Olof Eriksson Skötkonung	kung c:a 995-1022

De här exemplen på dynastier och kungalistor visar upp ett förhållande som går igen i hela norra Europa. Av de personnamn som är kända, är det få av dem som upprepas och återkommer i senare generationer. Från tiden omkring 700-talet börjar två nyheter uppträda. Dels blir det allt vanligare att äldre namn dyker upp, och dels anges faderns namn som ett efternamn efter personens eget namn. Efternamnen som slutar på -son och -dotter har därmed gjort sitt definitiva inträde. Likaså finner vi ett flertal exempel på två eller t.o.m. fler kungar som valde att regera samtidigt. En intressant detalj när vi jämför Skandinavien med det piktiska kungasystemet. En viktig skillnad är dock att i Skandinavien tycks de alltid vara bröder.

Svearna valde att blota sin konung Domalde till Oden för att göra slut på en långvarig hungersnöd. (ur Snorres konungasagor utgiven av Ohlmarks, Å. 1961)

De personer i dynastierna som kommer att diskuteras nedan har fått sina namn utskrivna i versaler. Men i detta kapitel vill jag bara ta upp två av dem, de två första - DOMALDE och ERIK. Läsaren får ursäkta att kapitlet nästan är slut, innan jag har hunnit fram till det som jag ville säga, men nu kommer det äntligen. Domalde bör ha varit kung omkring år 250 (plus/minus 50 år?), om han nu över huvud taget har existerat som en verklig person. Nästan samma namn finner vi i de båda skotska dynastierna. Hos scoterna finner vi kungen Donald Brecc (c:a 630-643), och hos pikterna finner vi kungen Gartnait mac

Donald (c:a 657-663) vars fader också hette Donald. Båda dessa dynastier namngav sina barn betydligt oftare efter en nära förfader än vad som då ännu var brukligt i Skandinavien. Frågan är om dessa ädlingar i Skottland måne har blivit uppkallade efter en mäktig förfader på andra sidan Nordsjön? Om Fergus Mor's morfar verkligen var en mäktig ädling i Skandinavien, som jag antytt tidigare, kan ynglingaättens konung Domalde mycket väl ha varit en av deras förfäder.

Något senare i ynglingaättens regentlängd finner vi Erik, som bör ha varit kung omkring år 375 (plus/minus 50 år?). Detta namn är förhållandevis likt namnet Erc, fader till Fergus Mor. Erc sägs ju som sagt ha varit gift med en den högättade Rocha Roriksdotter från Danmark och som levde i mitten av 400-talet. Frågan är om denna likhet är en ren tillfällighet. En likhet som kan dyka upp enbart med tanke på att det gaeliska och de skandinaviska språken var relativt nära släkt med varandra, eller om det är en klar indikation på kontakter över Nordsjön mellan de aristokratiska släktena.

Ett annat namn som går igen är Erp. Ja, han hette faktiskt så. *Erp den lutande*, han var en storman i Norge som levde omkring år 750. Hans dotterdotter gifte in sig omkring år 800 i en av de mäktigaste herse-släkterna i Fjordane i västra Norge - varifrån avståndet är som kortast till Shetlandsöarna. En *herse* kan på ett ungefär jämföras med de medeltida häradshövdingarna. I den piktiska dynastin finner vi konungen Drust mac Erp vid 400-talets mitt, vars fader hette Erp. Är också detta en slump?

Åter igen är detta bara små axplock bland alla de likheter som på olika sätt förbinder Skottland med Skandinavien. Frågan är vad de är värda i en kritisk prövning.

RAGNARS GRISAR

I Ynglingasagan berättas det om olika länder och riken, om olika slag och erövringar, om guld och listiga upptåg, men ingenstans finner vi något som kan syfta på Nordsjön eller resor västerut förrän vi kommer till Ynglingaättens slut. Till skillnad från Saxos danska historiskildring som nämner resor till Storbritannien redan på 400-talet, får vi i den svenska Ynglingasagan vänta ett par hundra år till. Den som tog över kungatiteln sedan Ingjald Illråde bränt sig inne och ynglingaätten avsatts, var den danskättade Ivar Vidfamne. Det bör ha skett runt 660-talet. Efter Ingjald Illrådes död sägs det:

Ivar Vidfamne lade nu under sig allt sveaväldet. Han tillägnade sig också hela Danariket och en stor del av Saxland och allt östlandet och femtedelen av England.

Detta tycks vara det första skrivna belägget för kontakter västerut om vi bortser från den anglosaxiska ockupationen på 400-talet. Att han helt plötsligt innehade en femtedel av England låter onekligen besynnerligt, men det kan eventuellt syfta på en arvsfråga. Ivar Vidfamnes moder hette Moaldar digre. Hon sägs ha varit bördig från kungaätten i Northumbria i norra England, vilket gränsade till södra Skottland. Detta släktskap lär senare Sigurd Ring ha hänvisat till när det påstås att hans frände Harald Hildetann, och före honom Ivar Vidfamne själv, ägde rike i Northumbria. Denna rätt ville Sigurd Ring försvara, varför han samlade en stor här och återerövrade Northumbria. Därefter satte han en skattekonung över Northumbria, en man som för övrigt var Moaldar digres brorson och hans egen kusin, och lät denne råda över riket i sitt eget ställe. Men efter en tid samlade sig folket under den gamla kungaättens ledare, och drev bort Sigurd Rings ställföreträdare. Under en tid lägrade sig lugnet men bara tills Sigurd Rings son Ragnar Lodbrok försökte återta kungadömet i Northumbria. Han anföll England, och gick i strid mot kung Aella. Men det slutade med att Ragnar stupade och hans söner seglade över till Northumbria för att hämnas sin fader. Det var när kung Aella lät sänka ner Ragnar Lodbrok i en ormgrop för att försöka få honom att avslöja sitt namn, sin härkomst och börd, som han enligt sagan fällde de berömda orden:

Gnydja mundu grisir
ef galtar hag vissi

eller mer modernt uttryckt:

Grymta mände grisarna
om de visste vad den gamle galten lider.

Vad han menade med detta var att "grisarna" eller hans söner skulle "grymta" eller hämnas om de bara visste vad "den gamle galten" d.v.s. han själv led. Orden uppfylldes enligt sagan. När sönerna fick reda på vilket öde som drabbat deras fader, åkte de över för att hämnas honom.

Så långt enligt vad de skandinaviska sagorna har att berätta. Men söker vi efter belägg i norra England, är det kusligt tyst rörande några dylika händelser. Den enda konung med namnet Aella som vi kan finna i något av de anglosaxiska kungarikena i England vid denna tid, regerade på 860-talet i just Northumbria i norra England. Dock levde denna Aella ungefär 100 år för sent för att kunna stämma med den levnadstid som är beräknad för Ragnar Lodbrok utifrån det ovan-

nämnda släkträdets. Däremot finns det åtskilliga såväl konungar som biskopar i England runt 700-talet som hade ett namn som började på Aethel-. En möjlighet bland flera är att ett dylikt namn förkortats till Aella. I så fall finns alternativa kungar i t.ex. Northumbria på 760- och 780-talet. Intressant nog finner vi också att Northumbria förenades till ett rike, från att tidigare ha varit två riken. Bragden genomfördes av Oswald vars morfar var kung i ett av dessa, och denne man hette Aella. Men då har vi kommit för långt tillbaka i tiden, till slutet av 500-talet.

Ragnar Lodbroks söner bestämmer sig för att fara över till Northumbria i norra England för att hämnas sin fader. (Gödecke, P.A. 1880)

Här är det uppenbarligen någonting som inte stämmer. När en flotta med vikingar anföll klostret Lindisfarne år 793, i just Northumbria, finns händelsen dokumenterat i de engelska krönikorna, men ingenstans verkar vi kunna läsa om Ivar Vidfamnes, Harald Hildetanns, Sigurd Rings och Ragnar Lodbroks angrepp och erövringar av Northumbria omkring 675-750. Kanske har dessa händelser förtigits och strukits ur historieböckerna i norra England? Eller kanske har de tidiga skandinaviska historieskrivarna överdrivit dessa kungars makt och inflytande i England? Eller kanske var dessa kungar så nära släkt med den Northumbriska dynastin att deras angrepp endast betraktades som vanliga och kortvariga tronstrider och inte som någonting märkvärdigt alls? Eller kanske finner vi det rätta svaret om vi sammanför alla dessa möjligheter på en gång. Den väsentliga frågan är, åter igen, hur vanliga dessa färder tvärs över norra Nordsjön egentligen var, om de över huvud taget förekom före år 793. De skandinaviska berättelserna om England kan inte styrkas genom de engelska krönikorna, trots att denna tid är relativt väl dokumenterad.

En del forskare har försökt förklara alla problem runt Ragnar Lodbrok genom att flytta fram honom 100 år i historien, och därmed

göra honom till den ansvarige bakom den enorma erövringsvågen som drabbade England i mitten av 800-talet. Detta var den egentliga början på vikingatiden för engelsmännens del. De kom över Nordsjön år 865 och året därpå intogs York. Under de kommande årtiondena skulle åtskilliga män falla i de otaliga striderna runt om i England. Men det finns två stora problem om vi menar att de anfördes av Ragnar Lodbrok. Dels måste han enligt den skandinaviska genealogin ha levt 100 år tidigare, och något alternativ till detta är inte att tänka på, och dels nämns aldrig någon Ragnar i de engelska krönikorna angående 800-talets strider. Däremot finner vi kung Aella.

SÅNGER ÖVER HAVET

Vi ska för ett ögonblick lämna såväl forntiden som den skandinaviska planhalvan, och förflytta oss till den skotska sidan. I mitten av 1700-talet reste James Macpherson runt i Skottland och samlade in texter till urgamla sånger som hade förts vidare från far till son inom vissa familjer. En del av dessa sånger föreföll inte vara så många hundra år, men här fanns också en grupp texter som skilde sig markant från de övriga vad gällde ålder och innehåll. Äktheten på dessa äldre sånger har ifrågasatts, men nästan enbart av engelsmän(!), trots att flera andra ansedda forskare reste runt ungefär samtidigt och fortsatte Macphersons arbete. Dessa kunde bekräfta att sångerna definitivt inte hade uppdiktats av Macpherson själv, vilket de engelska kritikerna hävdade med bestämdhet. På grund av de häftiga striderna rörande sångernas äkthet, granskades texterna extra noga under en lång tid därefter och av ett flertal personer. Irriterande nog för många engelsmän fann rannsakarna endast belägg eller snarare bevis för deras äkthet. Fortfarande tycks diskussionen blossa upp ibland huruvida dessa sånger verkligen är äkta och så gamla som innehållet själv vill göra gällande. Något säkert svar kanske vi aldrig får i denna debatt som är så starkt smittad av nationalism.

De texter som berör oss kallas *Oisians sånger*, och de skildrar den högättade konungen Finjals och hans sons Oisians liv i Skottland. Sannolikt tilldrar sig händelserna på 200-talet. Eventuellt är han identisk med den Finjal som gifte sig med en dotter till den irländske konungen Cormac Ulfhada (kung c:a 215-254). Innehållet tyder på att Finjal och hans son Oisian levde och verkade under denne och den nästföljande kungens regeringstid, c:a 215-282. I sångerna dras också minnen upp ur det förflutna. Minnen som var relativt gamla redan på Oisians tid. Dessa händelser hade ibland utspelats flera hundra år tidigare. Så i stort sett bör Oisians sånger återge händelser från tidsperioden c:a 100 f.Kr - 300 e.Kr. Till sin utformning skiljer de sig radikalt från de irländska krönikorna, vilket beror på att de två utgör helt skil-

da konstarter i berättartraditionen. I Oisians sånger finns tyvärr inte det konstnärliga utrymmet för sådana beskrivningar som kan kontrolleras rent arkeologiskt. Tidsandan i sångerna ger dock en stämning som mycket väl han ha 2000-åriga rötter.

Som nämnts ovan återfinns uppgifter i de irländska krönikorna om en person vid namn Fionn eller Finjal som kom från Lochlann. Men som vi ska se återkommer Lochlann även här i Oisians sånger och då avses knappast Skottland. Hur som helst vad gäller den exakta dateringen och somligas tvivel på att sångerna innehåller en kärna av äkthet. Här i denna skrift tvingas vi av utrymmesskäl gå rakt in i händelserna, och lämna den källkritiska diskussionen för att se vad som eventuellt finns att läsa om kontakter över Nordsjön. De här berättelserna är betydligt mycket mer detaljerade, utsmyckade och dramatiska än de torra och korthuggna irländska krönikorna. Skillnaden är i det närmaste total. men som sagt, det är fråga om två vitt skilda konstarter.

Det börjar med att Finjal vid ett besök i Lochlann fattar kärlek till Ygishnecca. Hon var dotter till konungen därstädes vid namn Starno. Denne Starno försökte stoppa deras kärlek, men då Finjal vinner ett slag dem emellan dräper Starno istället sin egen dotter. Finjal flyr hemåt. Men en tid senare, då han var på väg till Orkneyöarna, tog stormen hans skepp och drev honom till Uhorno i Lochlann. Här mötte han Starnos väpnade följe och en sammandrabbning var oundviklig. På detta sätt börjar Oisians sånger.

Om detta blott är början, får var och en själv räkna ut vad som sedan händer och hur det slutar, såvida man inte vill läsa Oisians sånger själv. Sångerna har egentligen bara två teman; krig och kärlek. Men trots det blir det (nästan) aldrig barbariskt eller ociviliserat. Båda dessa teman sågs som stora konstarter, vartill det fanns fasta regler. De förskönades och sågs som de ädlaste av alla konster. Att bedyra sin djupa och ärliga kärlek till en fager ung mö, kunde ske och besjungas med samma dramatik och innerlighet som ett möte och dödandet av en bitter fiende. Enbart sångtexterna i sig har fått åtskilliga analytiker att klia sig hjässa av förundran över diktingens formmässiga skönhet och höga skaldeideal. Här kan vi få oss en tankeställare när vi ibland lite slapphänt pratar om mer eller mindre ociviliserade folkgrupper som inte hade någon riktig kultur utan bara slogs här uppe i norra Europa. I ärlighetens namn är det nog framför allt våra egna vanföreställningar om dem och vår höga idealbild av oss själva som gjort dem ociviliserade. Forntidens människor hade också annat i huvudet, även om de precis som vi i vår tid slogs ibland. Vår egen historia från 1900-talet är knappast mindre blodig och fylld av skamgrepp än deras.

Låt oss få ett smakprov på den svenska översättningen. Först krig, sedan kärlek.

Son utav COLGAR, När hjälten föll,
Välvdes TONNJORMS vågor kring dig?
Var söderns vind i ditt segel?
De mäktiga föllo i slaget,
Och, CONNALL, du var ej där!
Låt ingen förtälja i SHELMA
Eller i MORVENS skogiga land,
Att store COCHULLIN föll;
bedrövad blir FINJAL kung
Och bergens söner de sörja.
(*Ur: Cuchullins död*)

Mången kung, av furstars stam,
Mången hövding med skölden mörk,
Mången yngling med lockar rika
Kom till RURMARS av skeppen sal
De kommo, jungfrun att vinna,
Till UHORNNO, jägarens land,
Och till Jungfrun, skönast bland alla.
Hon sänkte till jorden sin blick:
STRINANDYNE med svällande bröst.
Om på heden hon vandrade fram.
Mer vit än CANACH hon syntes;
Gick hon vid flyktiga vågors strand,
Glänste hon mer än böljornas skum.
Ögonen liknade stjärnor två.
Himlens båge, i duggande regn,
Syntes dess anlete, omsvallat av hår
Mer mörkt än molnet i storm.
I hjältars hjärta din boning var:
STRINANDYNE med handen len.
(*Ur: Cà-Lòdin, 2:a sången*)

Det finns två väderstreck som ständigt återkommer i dessa sånger. Antingen färdades man via Orkneyöarna österut, eller så färdades man åt sydväst ner i Irländska sjön. Fullt beväpnade for de iväg mot sina fiender, såvida inte de man vill möta kom först. Öster om Orkneyöarna berättas om ett land där Lochlänningarna bodde. Bland de personnamn som möter oss här finns en del gaeliska namn, men också en del som har en mer nordisk prägel; som Rurmar och Annir. Ortnamnen är extremt få. De slåss i regel mot kungarna i "Uhornno" i Lochlann. En viss del av detta område kallas för Lucòrmo. Där rann floden Torhor. Andra speciella områden som nämns är Lùrhan och Sardrònlo. Ytterligare en plats benämns "Lanos" vatten. De beskrivningar som finns av natur och vädersträck m.m. stämmer inte gärna med Shetlandsöarna. Snarare tycks de syfta på den norska kusten, eller kanske till och med

området runt mellersta Bohuslän. Och Lochlann bör ju enligt sagorna och krönikorna i första hand ligga - på andra sidan Nordsjön!

Om vi nu har fått nog av de skotska sångerna om vapenskrammel och hjärtans bultande, kan vi vända blicken till Saxo Grammaticus medeltida krönika över Danmarks förkristna historia. Här finner vi minst fem omnämmanden av resor från Danmark till Storbritannien före vikingatidens början. Om kung Frode berättas att han (omkr. år 450?) for iväg och plundrade i England, och att han sedan for vidare upp till Skottland där han stred emot deras hövitsman Melbrik. Om en annan kung Frode (omkr. 400?) berättas att han skickade ut sändemän för att skaffa fram mat och försörjning till den stora härstyrka han rustade upp. De sändes till Norge, Sverige och till Orkneyöarna. Härvid erövrades Möre i Norge (ungefär mellan de nuvarande städerna Bergen och Trondheim), men också Jämtland, Hälsingland och Öland i Sverige, samt Estland och Kurland i Baltikum. Även Orkneyöarna hade de utsända härförarna lagt under sig och det sägs att de efter denna resa återvände med 900 skepp. Om ytterligare en kung vid namn Frode (omkr. 450?) sägs att han begav sig till Irland för att deras kung Huglet skulle få vetskap om danernas vapenmakt. Kungen slogs, irländarna flydde och Dublin plundrades. Alla dessa tre Frodeberättelser innehåller stoff samt ortnamn som leder tanken till vikingatid och absolut inte till 400-talet. Frågan är om berättelserna har kompletterats i enlighet med samtidens uppfattning när de till slut skrevs ner, eller om de är påhittade från början till slut. Det mest intressanta i dessa skildringar är dateringen. Varför återfinner vi de såväl första som flesta historierna om resor till Storbritannien och Irland under just 400-talet, då vi vet att man faktiskt for västerut? Indirekt bekräftar sagorna den betydelse som färderna västerut fick i Skandinavien under 400-talets mitt.

Desto mer händelserik än vad Frode-berättelserna är, är historien om Amlet. Hans levnadshistoria inspirerade bl.a. Shakespeare, som dock döpte om honom till Hamlet. Enligt Saxo for han (omkr. år 550?) till ett av rikena i England och gifte sig med en kungadotter. Strax därefter for han vidare upp till Skottland och gifte för andra gången, denna gång med drottning Haermdrude, och slutligen for han hem igen till Danmark. Inte heller här finner vi en skildring vars eventuella äkthet är övertygande. Varken den engelske kungens namn eller hans rike nämns vid namn, bara för att ta ett exempel på de uppenbara bristerna i berättelsen.

Det femte omnämmandet av England och Skottland finner vi Saxos berättelse om Ragnar Lodbrok, vilken redan återgetts ovan. Med andra ord får vi nästan ingen hjälp alls från de danska krönikorna. Berättelserna om färder till Storbritannien och Irland kan ha en viss kärna av sanning inom sig, men detaljerna verkar inte särskilt trovärdiga. I övrigt kan vi bara konstatera att flera personer återfinns under nam-

net Rorik i Saxos krönika, precis som erövraren Fergus Mor's svärfar hette. Men den precisa uppgiften att han kom från just Danmark, kan åter igen innebära att det är en efterkonstruktion. Ingenstans är vi säkra när vi rör oss med vad sagorna förtäljer.

BEOWULFS BRAGDER

Om skottarna har sin textsamling "Oisians sånger", har engelsmännen sången eller diktningen om Beowulf. Manuskriptet har tillkommit någonstans i norra England på 1000-talet, och anses vara en avskrift av ett original som nedtecknats *före* vikingarnas ankomst. Redan inledningsvis framgår det med största tydlighet att det inte alls handlar om England eller Skottland, utan om Skandinavien. Dessutom framgår det att händelserna bör ha utspelats under den senare delen av 500-talet. Utan tvivel låter det först som en orimlighet att ett engelskt manuskript berättar om skandinaviska bragder vilka inträffade ett par hundra år före vikingatid. Detta om något vittnar om kontakter mellan Skandinavien och Storbritannien mellan den anglosaxiska erövringsvägen och vikingatidens början, d.v.s. under åren 514-789.

Bildbleck på en av hjälmarna från båtgravarna vid Valsgärde i Uppland. (Arwidsson, G. 1980, s.58)

Beowulf var en stor kämpe med kungablod i ådrorna, som till slut blev konung själv över "geaterna" (götar eller gotlänningar?) i 50 år. Här finner vi ett flertal beskrivningar av såväl landskap, vapen som

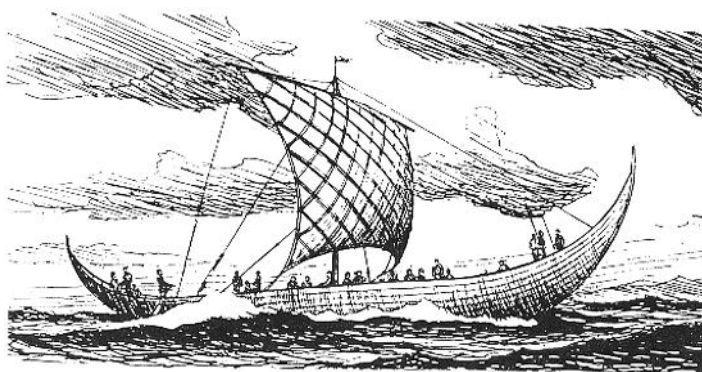

sedvänjor vilka mer eller mindre går att kontrollera. Många arkeologiska jämförelser har gjorts och härvid har man snart kommit fram till alla de rika och mäktiga gravarna vid *Vendel* och *Valsgärde* i Uppland, vilka mycket väl kan inhysa personer av kungars rang. Begravningarna har skett i skepp och de omfattar tiden c:a 575-1000. Det är inte bara gravarnas rikedom och gravgåvornas likheter med beskrivningarna i Beowulf-kvädet som kittlat fantasin hos många forskare. Här gömmer sig också likheter av ett annat slag. Båtgravar är mycket ovanliga utanför Skandinavien. Av den orsaken blev fyndet av en extremt rik båtgrav vid *Sutton Hoo*, vid kusten i sydöstra England, mycket uppmärksammas både i England och i Skandinavien. Sannolikt är detta graven efter kungen av Östangeln, *Raedwald* som dog c:a 625 e.Kr. Han blev sedermera också de anglosaxiska kungarikenas överkonung. Skeppet i sig, som var över 27 meter långt, och de vackert dekorerade vapnen pekade genom sitt formspråk åt öster. Endast i Skandinavien, vid framför allt Vendel och Valsgärde i Uppland, fanns någonting liknande. I stort sett var detta Beowulfs tid. Månne är det genom de Nordsjökontakter som dessa gravar antyder som Beowulf-kvädet ska förklaras. Klart är att de inte kan ha uppstått oberoende av varandra. På något sätt hör de ihop.

Betselbeslag från en av båtgravarna i Valsgärde. (Arwidsson, G. 1980, s.61)

Genom Beowulf-kvädet, och kopplingen mellan de anglosaxiska kungahusen i England och de uppländska "kungagravarna", får vi strödda belegg för att kontakten bör ha upprätthållits över Nordsjön även under tiden 514-789. Vad som kan anses vara en aning förvånande är inte dessa belegg i sig, vilka vittnar om ett aristokratiskt kontaktnät. Det märkliga är istället att dessa kontakter inte finns omnämnda i de engelska krönikorna. Om vi nu i södra England kan se tydliga belegg för en kontakt mellan Skandinavien och Storbritannien, ger det ett nytt ljus över en del andra frågetecken som jag tagit upp tidigare. Ivar Vidfamnes påstådda styre över ett rike i Storbritannien i slutet av 600-talet, och inte minst vetskapen om var klostret Lindisfarne låg vid den ödesdigra attacken 100 år senare, kanske i den framtida forskningen inte längre ses som problem utan som självklarheter när man väl förstått hur det aristokratiska kontaktnätet gestaltade sig.

Rekonstruktion av hur Sutton Hoo-skeppet kan ha sett ut (Bruce-Mitford, R. 1968).

Vad som ytterligare knyter Northumbria i norra England, där Beowulf-dikten skrevs ner, till södra Skandinavien är en säregen likhet i ett ortnamn. Redan första gången jag träffade Stellan Johansson i Hamburgsund pekade han på likheten mellan *Jorvik* (nuvarande York) i Northumbria, och *Jore* som ligger i Joreviken inte långt från Slottet / Tun vid Hamburgsund i mellersta Bohuslän. Därtill påpekade han att en viss likhet också fanns mellan det "Homber-sund" - så som bohuslänningar på ett ungefär uttalar namnet - och "North-Humberland" som området i norra England ursprungligen hette. Jore i Bohuslän är rent arkeologiskt en mycket intressant plats. Här har man hittills påträffat flera fynd som vittnar om kontakter med Romarriket, men de vittnar också om personer med en status av närmast kungligt slag under tiden omkring 100-600 e.Kr. grovt räknat. På andra sidan Nordsjön finner vi som sagt York. Denna plats blev ett slags centrum för vikingarnas styrkor sedan det stora erövringsförsöket av England inleddes år 865. Dock omnämns aldrig någon bohuslänning i deras militära ledning. Men staden Jorvik var betydligt äldre än så. Den grundades av romarna som ett fort för den nionde legionen år 71 och fick namnet Eboracum. Under den anglosaxiska tiden c:a 400-800 e.Kr. hette staden Eoforwick, vilket utvecklades till Jorvik. York kan knappast ha fått sitt namn av ett "kungligt" gods i Bohuslän, men däremot är det inte omöjligt att Jore i Bohuslän på något sätt upptagit sitt namn efter några eventuella kontakter västerut. Möjligheten finns i varje fall. *Som mest* har man lånat namnet från den anglosaxiska staden. Men ingen vet vad som är orsaken till denna likhet. Kanske beror det på någonting helt annat.

Alla dessa diskussioner handlar nästan enbart om hur fruktade de skandinaviska folken var för de som bodde västerut. Vi måste också komma ihåg att det kunde vara tvärtom. Därom vittnar en muntlig tradition från Tanum, som skrevs ner i mitten av 1800-talet. Den berättar om en skotsk här som ska ha kommit från Bullaren i inlandet, när de mötte motstånd och led ett stort nederlag vid trakten av Tanums kyrka. De som flydde blev upphunna och nedgjorda på olika

platser i socknen. När detta ska ha skett är det ingen som vet, men vissa kopplingar till förhistoriska resta stenar kan eventuellt antyda att det hände för mer än 1000 år sedan.

VIDARE MOT VINLAND

Om hövdingarna eller konungarna som gravlades vid Vendel och Valsgärde i Uppland hade kontakt med överkonungen av de anglosaxiska kungarikena i England, måste man ha varit relativt väl förtrogen med skeppsresor. Likaså vittnar Raedwalds skepp om ett behov av rejäla farkoster. Men det var inte bara dessa mäktiga män och deras stora skepp som gav upphov till långväga resor. Ibland kan det uppenbarligen ha räckt med en stark vilja för att kunna forcera långa sträckor. Även mindre skepp kunde komma långt.

Vikingarna besökte vitt skilda områden i Europa och västra Asien under sin storhetstid. En av dem som bröt nya vägar till havs var Leif Eriksson. Hans fader Erik Röde blev dömd fredlös på Island i slutet av 900-talet, och därefter begav han sig iväg västerut för att kolonisera Grönland. Leif Eriksson själv upptäckte ett bördigt land som låg bortom Grönland. Detta land kallade han Vinland och idag vet vi att det var till New Foundland i Nordamerika han kom. Innan de slutgiltiga bevisen grävdes fram ur den nordamerikanska jorden diskuterades det vilt om denne man verkligen nådde fram till Amerika, 500 år före Columbus. En del ansåg att de isländska sagornas uppgifter var påhittade och ingalunda skulle ses som fakta. Detta problem har vi mött förut. man ansåg att han som minst inte kom till Nordamerika, men vad hände egentligen - i verkligheten? Nu vet vi svaret så nu kan vi lämna den frågan. Vi vet att man hade skepp i Skandinavien som möjliggjorde resor både till Medelhavet och till Nordamerika. Hur länge hade man haft sådana skepp, varför hade man behov av så stora skepp under så lång tid dessförinnan, och vart begav man sig?

Med detta som en inledning kan vi övergå till kapitlets egentliga fråga, och den kretsar inte kring vikingar eller ens vikingatid, utan om iriska munkar. En av dessa munkar vid namn Brendan skrev i slutet av 500-talet en bok där han berättar om en färd norrut eller kanske snarare västerut. En del forskare menar att det inte kan uteslutas att Brendan själv begav sig långt bort, och att han till och med kan ha besökt Nordamerika. I så fall skedde det 400 år före Leif Erikssons resa dit.

Att brittiska munkar for vida omkring vet vi. En del av dem missionerade österut i och i närheten av Skandinavien. Andra for norrut och lär ha bosatt sig både på Färöarna och Island innan vikingarna upp-

täckte dessa öar och fördrev dem. Huruvida Brendan verkligen kom till Nordamerika kanske vi aldrig får veta. Det som kanske är mest intressant är måne det faktum att dessa munkar lär ha varit de första som kom till såväl Färöarna som Island. Om munkarna kunde göra sådana upptäckter och kolonisationer, borde i rimlighetens namn andra briter före dem i varje fall ha upptäckt färdleden tvärs över den norra delen av Nordsjön. Nåväl, detta är bara en förmodan, inget bevis.

De tidiga munkarna på de brittiska öarna reste många gånger långa sträckor mellan bl.a. olika kloster. Ibland skedde de i små enkla båtar. (Marsh, W.P. & Bamford, Ch. 1987, s.79)

OLAF & MAGNUS

Att välja personnamn till ett barn var kanske ännu viktigare och mer betydelsefullt då än nu. En strof ur sagan om den norske kungen Olaf den helige, berättar om hur det gick till när hans son Magnus föddes år 1024. Det skedde mitt i natten och det var ovisst om barnet skulle överleva eller inte. Men ingen vågade väcka kungen ur hans sömn. Det hade han förbjudit. Man valde då att hellre låta döpa barnet än att väcka kungen, varvid barnet gavs namnet Magnus. När kungen vaknade och hörde vad som hänt blev han vred. Inte bara för tilltaget att döpa barnet, utan också för att namnet inte fanns i hans ätt sedan tidigare. Men när det berättades för honom hur det gick till och att det var ett nöddop, samt att barnet uppkallats efter Karle-Magnus glädde det kungen storligen. Magnus betyder nämligen 'den store', och Karle-Magnus är detsamma som kejsaren Karl den store av Frankrike, som regerade omkring år 800.

Ett annat namn som tycks vara importerat västerifrån är just Olaf eller Olof. Vem som först bar detta namn i Skandinavien är oklart. De äld-

sta personerna som bär detta namn i Saxos danska krönika tycks tillhöra 400-talet. I Sverige och Norge är Olof Trätälja (600-talets slut) den första kända personen med detta namn i de fornnordiska sagorna. Namnet torde härstamma från det gaeliska ordet *Ollamb* (uttalas: Olav) som betyder lärd man. Ordet syftar på vissa personer i bl.a. Irland som tillhörde det urgamla förkristna prästerskapet, och det kunde också ingå i ett personnamn.

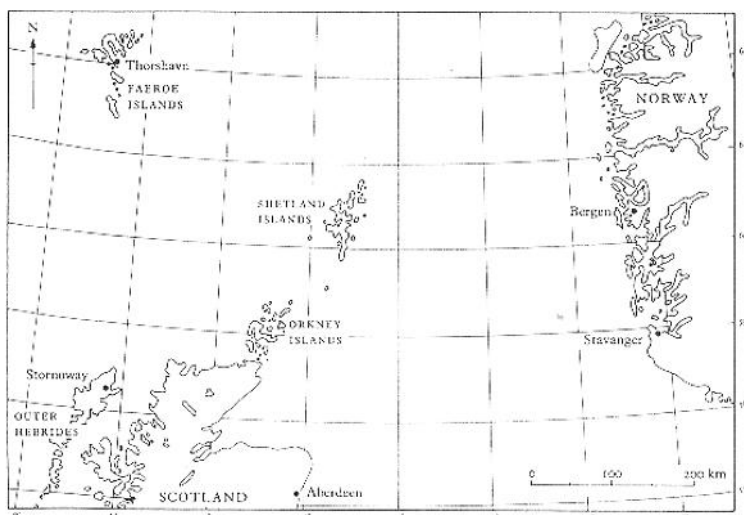
Det man kan fråga sig är när och hur detta namn kom till Danmark. I varje fall tycks det ha nått Danmark på 400-talet. Kanske skedde det i samband med den anglosaxiska erövringen av England. Ingenting hindrar dock att det kan ha skett betydligt tidigare. Åter igen står vi med en stump av en ledtråd i handen, och den är som vanligt för kort för att kunna användas till någonting konkret. Den räcker inte till för att avgöra om den hör till vår ursprungliga fråga, angående en nordlig Nordsjö-trafik före vikingatid, eller inte.

Under Olaf den heliges tid byggdes kyrkor och katedraler i Norge, men också på t.ex. Orkneyöarna. Här kan man se hur de byggts och utsmyckats på ett likartat på ömse sidor om Nordsjön, vilket nästan för tankarna till likheterna mellan megalitgravarna drygt 4000 år tidigare. I Bohuslän, som tillhörde Norge vid denna tid, finns kyrkor som anses vara byggda i en ren irisk stil. Tillsammans med liljestenarna i Västergötland vittnar detta om omfattande kontakter. Stenarna och byggnadsverken från 1000-talet och den tidigare medeltiden uppvisar ungefär samma typ av likheter som vi mött under de forntida perioderna.

MEN VIKINGARNA VAR JU FÖRST!

Som sagt, vikingarna var ju först. Ingen åkte tvärs över den norra delen av Nordsjön före vikingarna. Inte vad vi vet i varje fall. Men det vi vet är bara en återspeglning av hur det var som minst, inte hur det var egentligen. Men genom att titta närmare på vikingatiden kan vi lära oss lite om möjligheterna till kontakter över Nordsjön före vikingatid.

I ett dokument som härstammar från 800-talet kan vi läsa om någonting unikt. Här finner vi Ottars och Wulfstans beskrivning av några av de mer betydande färdrutterna i Skandinavien. Den visar att man kunde färdas omkring 60 sjömil per dygn (111 km) och med en genomsnittlig hastighet om 2,5 knop. Som allra mest bör dessa skepp ha kunnat komma upp till en genomsnittlig fart på 6-8 knop under ett dygns segling och med toppfarter på 10-12 knop vid de bästa vindförhållandena. Under sådana omständigheter kunde man tillryggalägga 270-350 km på ett dygn.

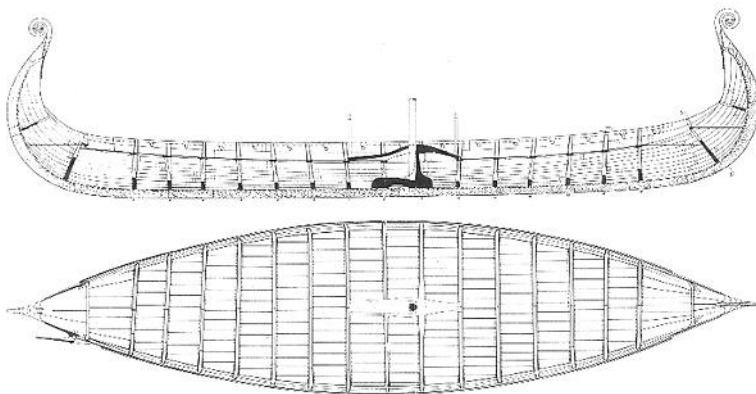
Senast omkring år 800 upptäcktes den korta farleden tvärs över den norra delen av Nordsjön, men den kan då ha varit känd i flera tusen år. Östliga vindar var förhärskande under våren, och västliga under hösten. Förr eller senare tog sig någon över.

Det innebär att avståndet mellan Norge och Shetlandsöarna var minst 1 dygn, och mellan Shetlandsöarna och Orkneyöarna c:a 1/4 dygn. Under mera normala förhållanden bör vi dock räkna med den dubbla eller tredubbla tiden. När vi försöker beräkna färdtiden för skepp före vikingatiden bör vi nog rimligen endast räkna med den längre tiden. Eventuellt färdades man snabbare, men knappast långsammare. Det gör att färdrutten över det öppna havet från Norges kust till Shetlandsöarna tog maximalt 2-3 dygn, och därtill hade man ytterligare högst 1 dygn till Orkneyöarna.

Under vikingatid omtalas stundom enorma flottstyrkor som styrde ut från de skandinaviska hamnarna. Eftersom det inte tycks ha varit så stor skillnad mellan den last och den bemanning som var möjlig på vikingaskeppen gentemot de skepp som tycks ha funnits under hela bronsåldern, har dylika resor rent teoretiskt varit genomförbara även under (bondestenåldern och) bronsåldern. Det som främst skiljer skeppen åt är att det förekommer köl och segel på vikingaskeppen. Men storleksordningen och lastkapaciteten förefaller ha varit ungefär likvärdig. Den praktiska möjligheten till långväga resor fanns, frågan är bara om behovet, viljan och förutsättningarna fanns i själva samhället.

Under 800-talet fanns det möjligheter att samla mycket folk och skepp under en kunglig ledning eller motsvarande. Med löfte om ära, rov och land, kunde stora styrkor snabbt mobiliseras för att därigenom minimera riskerna med ett dylikt företag. En del forskare har menat att samhället i södra Skandinavien var för primitivt uppbyggt

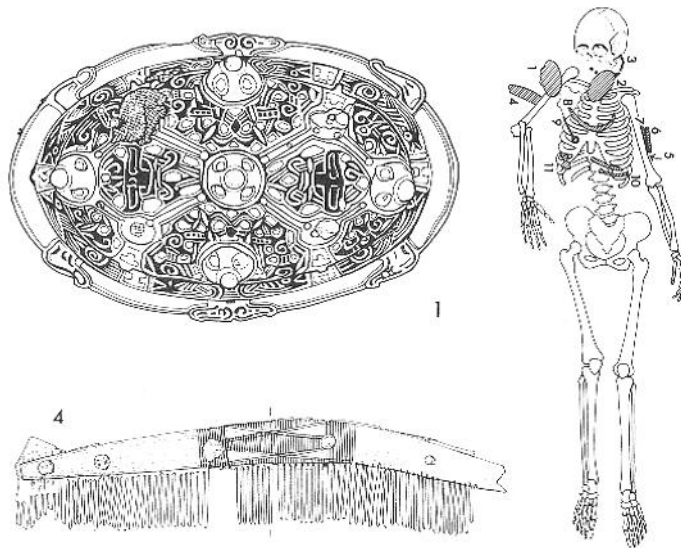
för att ha kunnat klara en sådan militär operation under tidsepoker före vikingatiden, medan andra har menat att samhällsstrukturen under vikingatid inte skilde sig märkbart från det som gällde under såväl den senare delen av bondestenåldern som bronsåldern och äldre järnålder. Till den sistnämnda gruppen av forskare hör jag själv - för närvarande. Enligt min personliga syn på saken fanns t.ex. samma drivkrafter i samhället under äldre bronsåldern som under vikingatiden, men också en likartad hierarki. Nu måste man hålla i minnet att Skandinavien inte var ett enhetligt område under vikingatid vad gäller samhällsstrukturen och den hierarkiska indelningen, utan stora olikheter kunde förekomma. Motsvarande variation kan ha förekommit även under t.ex. äldre bronsålder. Det viktiga är att bl.a. fråga sig om det funnits tillräckligt många områden (eller politiska enheter) med stark hierarkisk styrning som kan ha mobiliserat stora styrkor för färder tvärs över den norra delen av Nordsjön. För vikingarna i västerled var inte handeln det viktigaste under de första 100 åren, c:a 800-900 e.Kr., även om den långt ifrån var oviktig. Istället lockade i högsta grad det som plundringstågen och "brandskattningen" gav, samt den inkomst som de erövrade landområdena kunde ge. Måne bör vi räkna med att motsvarande önskemål fanns hos dem som eventuellt begav sig över norra Nordsjön långt före vikingatiden.

Det drygt 21 meter långa Osebergskeppet, från Vestfold i Norge, 800-talets början. Enligt somliga var det Harald Hårfagres farmor Åsa Haraldsdotter som gravlades i detta skepp. (Sjövold, Th. 1980)

För att dylika krigståg ska vara möjliga krävs ett legalt mål som rättfärdigar handlingen och som kan dra till sig alla nödvändiga resurser. Den anglosaxiska erövringen föregicks av stora oroligheter i Europa och de romerska truppernas tillbakadragande från Storbritannien, samt inte minst britternas önskemål om deras ankomst. Den massiva vikingaattacken från 860-talet skedde i en tid då i varje fall en del av de skandinaviska konungarna utvidgade sina maktanspråk och sitt inflytande. I detta läge fanns det stort behov inom kungamakten av att både få ökade ekonomiska medel och att manifesteras sin personliga

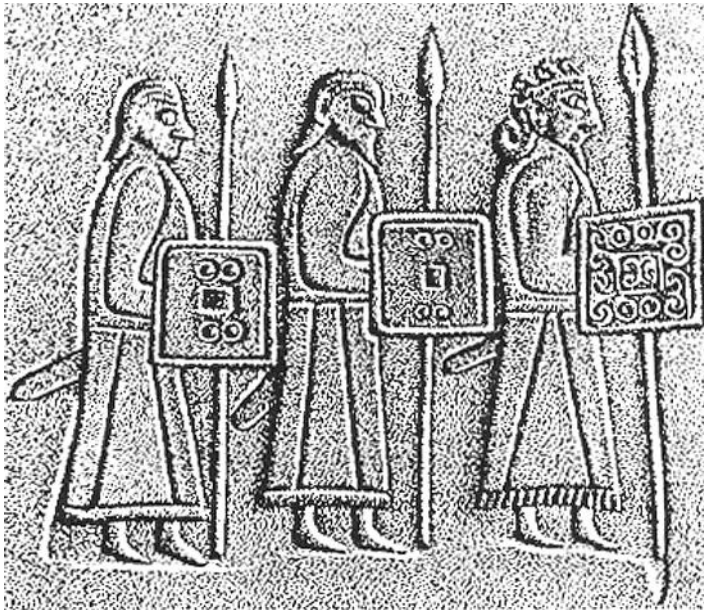
makt och styrka. Men riket uppstår, och riket faller. Gränserna kunde många gånger vara ytterst flexibla, precis på samma sätt som många europeiska gränser har varit under historisk tid. Att skandinaviska kungar stärkte och utvidgade sin makt under 800-talet, innebär inte nödvändigtvis att detta skedde för första gången. Vi kan se relativt tydliga kopplingar mellan de olika regenternas personliga styrka och deras territoriers storlek. En stark kung kunde i bästa fall ha tillräckligt med resurser att öka sitt inflytande och sitt territorium, medan splittring alltid var ett hot för den svage regentens område. Det här gör att vi inte kan bortse från möjligheten av att det förekom större enheter och samlade territorier även under äldre skeden, som t.ex. äldre bronsåldern. Många gånger måste vi t.o.m. utgå från att det bör ha förekommit stora politiska enheter med stor hierarkisk skiktning för att kunna förklara vissa fenomen under såväl bondestenåldern som bronsåldern i norra Europa.

Exempel på en typisk skandinavisk grav och dess gravgåvor från 900-talet, Hebriderna i NV Skottland. (Welanders et al 1988)

Sedan norska hövdingar och jarlar tog kontrollen över nordligaste Skottland, kom detta område att bli relativt betydelsefullt inom det norska riket. Jämför vi denna tid med äldre tidsskeden finner vi både likheter och olikheter. Många bragder och händelser skrevs ner i den historia som hade till uppgift att berätta för eftervärlden om normännens duglighet och makt över norra Skottland. Här finns vissa likheter med den äldsta skotska och irländska berättartraditionen om Lochlann. Men det finns också många viktiga skillnader mellan vikingatid och spåren från de äldre eventuella kontakterna över Nordsjön.

Bildsten från Brough of Birsey på Orkneyöarna med piktisk "kung" och två väpnare. Från tiden strax före vikingarnas ankomst. (Ritchie,A. 1986)

Trots kontakterna över Nordsjön behöll de båda områdena mycket av sin särart. Vikingatidens början ändrar snart sagt inte på någonting, om vi enbart tittar på de synliga lämningarna som vi kan se idag. Vi tycks inte kunna peka på stora byggnadsverk, och mena att det var samma arkitekter i Norge som i Skottland. Dock finns några viktiga undantag, bl.a. katedralen i Kirkwall på Orkneyöarna och de allmänna kyrkorna i dessa trakter som visar på tydliga kontakter med byggmästarna i Norge från c:a 1000 e.Kr. Likaså finner vi i några sällsynta fall rester efter husgrunder från tiden omkring 800-1200 e.Kr. Dessa gårdsanläggningar var dock inga vanliga bondgårdar. Enkla gårdar har så gott som aldrig lämnat några spår efter sig. Istället finner vi rester efter de högättade personernas boendeorter. På Orkneyöarna finner vi tydliga rester efter dåtidens aristokrater på *Brough of Birsay*. De äldre lagren berättar om piktiska aristokrater och de övre lagren om blått blod från Norge. När vi summerar detta finner vi att likheterna i de kvarvarande och synliga byggnadsverken på respektive sida av Nordsjön är av likartat slag som vid de långt äldre skedena. Likheter finns under denna tid precis som vid vissa äldre tidsepoker, men urvalet är alltid tämligen brokigt. Å andra sidan var befolkningen fortfarande piktisk eller skotsk, medan aristokraterna i hög grad var från Norge. Deras relativa fåtalighet märks också bland gravarna. Gravar av skandinavisk typ från vikingatid med skandinaviska föremål finns, även om de är relativt sällsynta. Likaså är några 10-tal silverskatter kända från denna tidsperiod. Deras förekomst är synnerligen viktiga med tanke på att det är de äldsta kända gravarna och depåerna av skandinavisk härkomst. Intressant nog finner vi att dessa gravar och

depåer börjar direkt efter det att vi passerat år 800, lite grovt räknat. Med andra ord vittnar de om att denna farled över norra Nordsjön inte användes under tiden närmast före år 800, eller år 793 om vi ska hålla oss till uppgifterna från de skrivna krönikorna. Det innebär att de anglosaxiska krönikorna tycks ha rätt i sin tystnad angående eventuella kontakter över norra Nordsjön före detta år. Men även om detta starkt talar för att denna farled inte användes under tidsskedet före år 793, innebär inte det att denna farled var okänd. Det innebär bara att resorna över norra Nordsjön under den aktuella tiden omkring åren 500-792 inte förefaller ha varit särskilt betydelsefulla. Dock lämnar de inga besked om hur förhållandena var dessförinnan, före år 500. Å andra sidan kan den som är kritisk till dylika färder före år 793 hävda att just förekomsten av gravar och depåer av skandinaviska slag från år 800 och framåt, vittnar om att något dylikt aldrig skett tidigare. I så fall hade motsvarande lämningar funnits från de berörda tidsperioderna. Men det är inte så säkert. Varje enskild tid har sina traditioner och sina sedvänjor. Den norska utvidgningen av riket i väster inträffade i ett expansivt skede i samhället. Religionsförändringen ledde till uppbyggandet av nya helgedomar, vilka till viss del styrdes av kungamakten, och handeln tog nya former varvid handelsplatser och städer med hamnar anlades och byggdes ut relativt kraftigt. Även detta skedde många gånger på direkta order från kungen. Hade den norska ockupationen inträffat låt säga trehundra år senare - eller tidigare - hade den långt ifrån gett samma synbarliga effekter. Den scotiska ockupationen av västra Skottland omkring år 500 gav inga synbarliga effekter. Vad som eventuellt tilldragit sig längs den norra farleden över Nordsjön före år 500 kan fortfarande ses som något oklart och dunkelt.

SAMMANFATTNING

Om vi försöker sammanfatta alla dessa spridda trådar och indikationer, kan vi ana ett mönster som tycks berätta om ett forntida Europa som var mer avancerat än vad man kanske antar ibland. De arkeologiska slutsatserna anger i regel endast hur samhället var uppbyggt som minst, och inte alls hur det var egentligen. Detta är ett metodiskt problem som jag har försökt gå runt så gott det nu går.

Först med den anglosaxiska erövringen av England från mitten av 450-talet, och i synnerhet från det att vikingatiden börjar runt år 800, blir dessa färder över Nordsjön tämligen lätta att följa. Men trots den intensiva verksamhet som kom i rullning under 800-talet, är det idag förhållandevis lite som bär vittne om dessa händelser. Om det inte hade varit för de skrivna berättelserna, hade kanske ingen idag trott att man under vikingatid begav sig iväg ut över de öppna farvattnen och utförde de bragder vi känner till genom krönikor och sagor. Vad hade då importerade mynt och enstaka likheter bland gravarna, föremålen och ortnamn varit värda? Hur hade man då tolkat allt detta? Vårt svar på denna fråga är relativt viktig eftersom vi har ett likartat material även för stenåldern och bronsåldern? Innebär det då automatiskt att kontakterna var likartade som under den historiskt kända perioden?

PRAKTISKA FÖRUTSÄTTNINGAR OCH MÖJLIGHETER

Granskar vi de praktiska förutsättningarna och möjligheterna finns ingenting som talar emot att det kan ha förekommit direkta kontakter tvärs över den norra delen av Nordsjön. Några av exemplen som visar detta är:

1. Avståndet om c:a 2 dygns resa tvärs över ett öppet hav (från Norge till Shetlandsöarna) är inte någonting oöverstigligt.
2. Båtar och skepp kan i praktiken driva med Golfströmmen hela vägen från Skottland till Norge. Andra strömmar i och vid Nordsjön tycks endast ha underlättat en viss framfart, men inte i sig skapat farleder. Lokalt sett tycks strömmarna utanför Bohuslän ha varit viktiga.

3. Regjäla skepp fanns i Norge och norra England senast från 1700 f.Kr., varmed man kunde färdas tvärs över Nordsjön, men dessa skepp utvecklades sannolikt betydligt tidigare.
4. Att regjäla skepp utvecklades senast runt 2000 f.Kr. innebär att det fanns ett konkret behov av dylika skepp i bl.a. norra Europa.
5. Hällristningarnas skeppsbilder i t.ex. Bohuslän (omkr. 1500-500 f.Kr.) och skeppssättningarna på Gotland (c:a 800-500 f.Kr.) vittnar om mycket stora och välbyggda skepp.
6. Genom de kontakter som är påvisbara längs Nordsjöns sydliga kuststräcka, kan kunskapen om de mer nordliga områdena ha blivit kända.
7. En relativt omfattande handel runt om i Europa, bl.a. från 1800 f.Kr. med iriska metaller (koppar och guld), tenn från Cornwall, och bärnsten från södra Skandinavien, och eventuellt salt från Central-europa.
8. Klara indikationer på en typ av samhällssystem i norra Europa vilket haft stort behov av ett väl organiserat kontaktnät av såväl strategiska som ekonomiska skäl.

Sammanfattningsvis innebär det här att det är betydligt troligare att det fanns etablerade farleder tvärs över Nordsjön, såväl i söder som i norr, än att det inte gjorde det. Skeppen hade utvecklats tidigt, samhällena hade förhållandevis avancerade strukturer, handelsvaror fanns och avstånden är relativt ringa i sammanhanget.

STENARNA BERÄTTAR

- DE KONKRETA KONTAKTFYNDEN

Vänder vi oss till de konkreta föremålen och fynden, får vi också en mer konkret och fyllig bild av vad som kan ha hänt. De kanske viktigaste uppgifterna som vi har att tillgå är:

1. De långväga öst-västliga kontakterna var etablerade före 6000 f.Kr, innan Nordsjöns södra del lades under vatten. Dessa kontakter längs bl.a. inlandsisens kant erbjöd sannolikt mer praktiska svårigheter än det som gällde under senare epoker.
2. Likartade skalbankshögar, s.k. kökkenmöddingar, återfinns i norra och västra Europa vid kusterna. (c:a 5000-4000 f.Kr.)

3. Stora konstruktionsmässiga likheter m.m. hos megalitgravarna i Skottland på ena sidan och Danmark och västra Sverige på den andra. Därtill finner vi landskapsgeometriska manifestationer byggda i sten i såväl Västeuropa som Skandinavien. (c:a 3600-3000 f.Kr.; sistnämnda även senare)

4. Klockbägarkulturen i Frankrike-Storbritannien påverkade östra Europa, främst Jylland och västra Sverige. (c:a 2700-2400 f.Kr.)

5. Det rådande kulturkomplexet vid Engelska kanalen c:a 2400 f.Kr. importerades och infördes direkt till Skandinavien. Främst berördes Jylland och västra Sverige i det första skedet. (c:a 2400 f.Kr.)

6. Iriskt guld, och irisk-brittiska bronsföremål återfinns i sydligaste Skandinavien. Skandinavisk bärnsten och flintdolkar återfinns på de brittiska öarna. Ett skotskt geometriskt stenklot är återfunnet i Norge. (c:a 2000-1500 f.Kr.)

7. Rester av avancerade skepp av likartat slag i såväl norra England som Norge. (c:a 1700 f.Kr.)

8. Rösen vars konstruktion till storlek, form, proportion, byggnadsteknik och byggnadsmaterial m.m. är mycket likartade i Skottland och t.ex. västra Götaland. Långrösen byggs på båda sidorna av Nordsjön. (c:a 1500-1100 f.Kr.)

9. De skotska ristningarna i fast häll med motivet "grop-och-ring" återfinns också i södra Sverige, och i situationer som påminner om de skotska. Även de skotska skålgroparna i stort format återfinns i västra Götaland, medan det skandinaviska motivet med fotsulor finns i Skottland. (runt 1500-1000 f.Kr.)

10. Brända högar eller skärvtenshögar finns i stort antal i Mälardalen och i Skottland. (c:a 1000-500 f.Kr.)

11. Hundratals fästningar av typerna Brochs och Duns byggs för att försvara norra(!) Skottland. (c:a 200-100 f.Kr.)

12. Domarringar av engelsk-skotsk typ införs i västra Sverige, troligen först i Bohuslän. (mellan 500 f.Kr. - 400 e.Kr.)

Härefter kommer 400-talet med allt vad det innebär i Skandinavien med den anglosaxiska erövringen av England.

Fram till c:a 6000 f.Kr. då Nordsjöns södra del lades under vatten kan vi spåra flera kontaktfynd mellan den östra och den västra Nordsjökusten. Därefter förändras situationen påtagligt genom att föremå-

len saknas. Från bondestenålderns början finner vi att snart sagt alla likheter till en början är av allmänt europeiskt slag, varför det är svårt att urskilja om likheterna beror på direktkontakter eller en följd av de allmänna traditionerna i Europa. Fram till c:a 2700 f.Kr. kan vi vid några spridda tillfällen endast ana att det förekom kontakter tvärs över Nordsjön genom de tydliga likheterna i traditionerna och sedvänjorna, idéerna och världsåskådningen, samt i den bakomliggande kunskapen som krävdes vid byggandet av de likartade monumenten.

Från c:a 2700 f.Kr. ändras bilden och vi kan se en långsam ökning i likheterna som formligen exploderar runt 2400 f.Kr., men fortfarande rör det sig bara om abstrakta ting som hantverkstraditioner och sedvänjor, även om det tycks beröra det mesta av det arkeologiska materialet. Något senare, c:a 2000-1500 f.Kr., får vi för första gången flera konkreta tillskott till denna bild genom att vi kan påvisa såväl handel med råvaror som import och export av färdiga föremål tvärs över den södra delen av Nordsjön. Dessa spår efter öst-västliga kontakter finner vi i inom begränsade områden i såväl Skandinavien som runt de brittiska öarna. Mer eller mindre direkta kontakter måste ha ägt rum. Senast från denna tid kan vi för övrigt spåra omfattande kontakter mellan t.ex. England och Medelhavet.

Under bronsåldern tilltar likheterna på olika sätt, och det är inte längre enbart västra Sverige som berörs direkt, utan också Mälardalen och eventuellt Gotland.

I flera av dessa fall kan vi se att kontakten mellan Skandinavien och Storbritannien-Irland knappast kan ha följt någon annan farled än den längs Nordsjöns sydligaste kuststräcka. Som minst förefaller direktkontakter här emellan ha blivit etablerade senast runt 2700 f.Kr. för att därefter bestå under lång tid.

SAGORNA BERÄTTAR

- DE NEDSKRIVNA UPPGIFTERNA

Redan det som stenarna kan berätta är tämligen omfattande, men inte på långt när så detaljerade som de människoöden vi finner i krönikornas och sagornas skildringar. Ett urval av de viktigaste uppgifterna från denna källa är:

1. Uppgifterna om Ymer och Ymers folk som kom öster ifrån, kan eventuellt antyda att färder över Nordsjön förekom redan före 2000 f.Kr.

2. Tuatha De Danann från Irland sägs ha levt i exil i drygt 200 år i ett land som låg öster om norra Skottland. (c:a 1700-1500 f.Kr.)

3. Pikternas i Skottland räknade sitt ursprung öster ifrån. (c:a 1300 f.Kr.)

4. Den grekiske handelsmannen Pytheas av Massilia som under sex dagar for från Britannien sjöledes till ett land norrut. Sannolikt kom han till västra kusten av Skandinavien. (c:a 350 f.Kr. Hans resa är ej upptagen i denna bok.)

5. Oisians sånger från Skottland, berättar om fruktade fiender som kom öster ifrån. (c:a 100 f.kr - 300 e.Kr.)

6. I bl.a. dynastierna från Skottland (c.300-850 e.Kr.) finns personnamn som också återfinns bland högättade personer i Sverige, Danmark och Norge. Exempelvis Donald - Domalde, Erik - Erc, Erp - Erp, Olav - Olav. (c:a 250-750 e.Kr.)

Från tiden efter den anglosaxiska erövringen på 450-talet, finner vi fler exempel som talar för kontakter tvärs över Nordsjön, som Beowulf-epoet, giftermål mellan högättade personer, och Ivar Vidfamne och hans ättlingar.

STRÖMMAR - STENAR - SAGOR

Frågan återstår. När, varför och vilka i samhället etablerade kontakterna för första gången mellan Storbritannien och Skandinavien. En sak är säker. Det finns tydliga belägg för två olika farleder, en som gick längs den södra Nordsjökusten, och en som gick mellan Norge och Shetlandsöarna längs den kortaste sträckningen i norr.

Som minst etablerades direktkontakterna i söder på 450-talet, och i norr år 793. Men i verkligheten skedde det sannolikt betydligt tidigare, och då i första hand av strikt militära och ekonomiska skäl, vilka leddes av personer med stor makt och stort inflytande i samhället.

Rätt eller fel, ingen vet. Du som läsare får avgöra själv vad Du tror, i väntan på att den arkeologiska forskningen på allvar når fram till dessa frågor och kan lösa problemen och besvara frågorna.

Ett urval referenser

STRÖMMARNA OCH STENARNA BERÄTTAR

Muntliga meddelanden:

HENRIKSSON, Göran. fil.dr i Astronomi, Uppsala observatorium.

JOHANSSON, Stellan. Hamburgsund, Bohuslän.

Litteratur:

ALMGREN, O. 1927. *Hällristningar och kultbruk*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 35.

ARMIT, I.(ed.) 1990. *Beyond the Brochs. Changing Perspectives on the Later Iron Age in Atlantic Scotland*. Edinburgh.

ARWIDSSON, G. 1980. Båtgravarna i Valsgärde. Ur: Sandwall, A. (red.), *Vendeltid*. Statens Historisk Museum, Stockholm.

BAILEY, G.N. 1978. Shell middens as indicators of postglacial economies: a territorial perspective. Ur: Mellars, P.(ed), *The Early Postglacial settlement of Northern Europe*. New Approaches in Archaeology. London.

BAUDOU, E. 1960. *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Studies in North-European Archaeology 1.

BECKENSALL, S. 1986. *Rock carvings of Northern Britain*. Shire Archaeology, 47.

BENDER, B. 1986. *The Archaeology of Brittany, Normandy and the Channel Islands*. London - Boston.

BLOMQVIST, L. 1989a. *Megalitgravarna i Sverige. Typ, tid, rum och social miljö*. Theses and Papers in Archaeology 1.

BLOMQVIST, L. 1989b. *Neolitikum. Typindelningar, rum, och social miljö. En studie med inriktning på västra Götaland*. Falköping.

BLOMQVIST, L. 1989c. Varför byggdes över 200 gånggrifter på Falbygden? *Falbygden 1989*, årsbok 43.

BLOMQVIST, L. 1989d. *Om arkeologisk metod*. Falköping.

BLOMQVIST, L. 1990a. *Neolitiska föremål från västra Götaland. Katalog*. Falköping.

BLOMQVIST, L. 1990b. *Neolitisk atlas över västra Götaland*. Falköping.

BLOMQVIST, L. 1991a. *Om arkeologisk teori*. Falköping.

BLOMQVIST, L. 1991b. *Stenåldersgeometri. Avancerade beräkningar bakom gånggrifterna på Falbygden, Västergötland*. Nyköping.

BLOMQVIST, L. 1991c. *Falbygden. Ett forntida centrum*. Falköping.

BOLINDER, G. 1915. En irisk-anglosaxisk kyrktyp i Bohuslän. *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift*, 1915.

BORD, J. & BORD, C. 1978. *A Guide to Ancient Sites in Britain*. London.

BRENNAN, M. 1983. *The Stars and the Stones. Ancient Art and Astronomy in Ireland*. London.

BROWN, P. 1980. *The Book of Kells*. London.

BRUCE-MITFORD, R. 1968. *The Sutton Hoo Ship Burial. A handbook*. London.

- BRÖNDSTED, J. 1957. *Danmarks Oldtid. 1. Stenalderen*. Köpenhamn.
- BURL, A. 1976. *The Stone Circles of the British Isles*. London.
- BURL, A. 1985. *Megalithic Brittany. A Guide to over 350 Ancient Sites and Monuments*. London.
- BUTLER, J. J. 1963. Bronze Age Connections Across the North Sea. A Studie in Prehistoric Trade and Industrial Relations between the British Isles, the Netherlands, North Germany and Scandinavia, c.1700-700 B.C. *Palaeohistoria*, vol.IX.
- CAMPBELL-GRAHAM, J. A. 1978. The Viking-age silver hoards of Scandinavian karakter from Scotland. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, session 1975-76, vol.107.
- CHILDE, V. G. (d.y.) & CLARKE, C. V. 1983. *Skara Brae*. Edinburgh.
- CLARK, J. G. D. 1958. Notes on the Obanian. II. Notes on the Obanian with Special Reference to Antler- and Bone-work. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 1955-56, vol.89.
- COLES, J. M. 1962. Scottish Middle Bronze Age Metallwork. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 1959-60, vol.93.
- COLES, J. M. 1966. Scottish Late Bronze Age Metallwork: Typology, Distributions and Chronology. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 1963-64, vol.97.
- COLES, J. M. 1971. Scottish Early Bronze Age Metallwork. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 1968-69, vol. 101.
- COLES, J. M. & HARDING, A. F. 1979. *The Bronze Age in Europe. An introduction to the prehistory of Europe c.2000-700 BC*. Beccles - London.
- CRITCHLOW, K. 1979. *Time Stands Still. New Light on Megalithic Science*. London.
- DAVIDSON, J. L. & HENSALL, A. S. 1989. *The Chambered Cairns of Orkney*. Edinburgh.
- EKHOF, E. 1880. Bohuslänska fornsaker från hednatiden, 4. IV. Qville härad. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia*, band 2:2, hf 6.
- ERIKSSON, G. 1987. *Skeppssättningarna på Gotland. Typ, tid, rum och social miljö*. C-uppsats, Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- FETT, E. N. & FETT, P. 1979. Relations West Norway - western Europe. Documented in petroglyphs. *Norwegian Archaeological Review*, vol.12.
- FLINK, G. 1987. *Arkeologi i Skaraborg. En vägvisare*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum, nr 11.
- FONSELIUS, S. H. 1990. Skagerrak. *The gateway to the North Sea*. SMHI. Oceanography, Nr 38, 1990. Norrköping.
- FREDSJÖ, Å. 1975. *Hällristningar i Kville härad i Bohuslän, Bottna socken*. Göteborg.
- FREDSJÖ, Å., JANSON, S. & MOBERG, C.-A. 1969. *Hällristningar i Sverige*. När Var Hur-serien, Oskarshamn.
- GLOB, P. V. 1945. Studier over den jyske Enkeltgravskultur. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 1944.
- GRIMBLE, I. 1980. *Highland Man*. Inverness.
- GUSTAFSSON, G. 1888-90. En ny gånggrift i Bohuslän. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, bd 7.
- GÖRMAN, M. 1987. *Nordiskt och keltiskt. Sydskandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. Lund.

- HALL,R. 1990. *Viking Age in Britain and Ireland*. Shire Archaeology, 60.
- HALLDIN,G. 1952. Vad för slags farkoster återger de sydsandinaviska hällristningarnas skeppsbilder? *Sjöhistorisk Årsbok*, 1952.
- HALLSTRÖM,G. 1917. Tanums härads bronsåldersgravar. *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift*, 1917.
- HARDY,E.M. 1937. Gold Lunulae from Denmark. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 1937, vol.3.
- HARRISON,R.J. 1980. *The Beaker Folk. Copper Age archaeology in Western Europe*. London.
- HEDGES,J.W. 1984. *Tomb of the Eagles. A Window on Stone Age Tribal Britain*. London.
- HEDGES,J.W. 1985. *A Guide to Isbister Chambered Tomb & Liddle Burnt Mound, South Ronaldsay, Orkney*. Oxford.
- HEGGIE,D.C. 1981. *Megalithic Science. Ancient Mathematics and Astronomy in Northwest Europe*. London.
- HENRIKSSON,G. 1989. *De västgötska gånggrifternas samband med solkult*. Falbygden, 1989, årsbok nr 43.
- HENRIKSSON,G. 1991. Observationer av totala solförmörkelser under äldre bronsåldern? *Uppsalaobservatoriets Nyhetstjänst*, 1991-06-17. Stencil.
- HENSHALL,A.S. & WALLACE,J.C. 1965. The Excavation of a Chambered Cairn at Embo, Sutherland. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, session 1962-63, vol.96.
- HOLMBERG,A.E. 1843. *Bohusläns historia och beskrifning. del II*. Uddevalla.
- HYENSTRAND,Å. 1984. *Fasta fornlämningar och Arkeologiska regioner*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Rapport 1984:7.
- HYENSTRAND,Å.(ed.) 1984. *Bronsåldersforskning. Kring aktuella problem*. Arkeologiska rapporter och meddelanden från institutionen för Arkeologi vid Stockholms universitet, nr 16.
- HÖGBERG,F. 1960. *Stavkorshällar och liljestenar i Västergötland*. Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförenings skriftserie, nr 8. Skövde.
- JACKSON,A. 1984. *The Symbol Stones of Scotland. A social anthropological resolution of the problem of the Picts*. Kirkwall.
- JACKSON,A. 1989. *The Pictish Trail. A travellers guide to the old pictish kingdoms*. Kirkwall.
- JENSEN,J. 1982. *Nordens guld. En bog om oldtidens rav, mennesker og myter*. Köpenhamn.
- JOHNSTONE,P. 1976. Shipwrights and Wheelwrights in the Ancient World. Ur: Megaw,J.V.S.(ed.) *To illustrate the monument. Essays on archaeology presented to Stuart Piggott, on the occasion of his sixty-fifth birthday*. London.
- JOUSSAUME,R. 1988. *Dolmens for the Dead. Megalith Building throughout the World*. London.
- KAELAS,L. 1964. Senneolitikum i Norden. *Tor*, vol.X, 1964.
- KRISTIANSEN,K. 1983. Krieger og hövding i Danmarks Bronzealder. Et bidrag til bronzealderens kulturhistorie. Ur: Stjernquist,B.(ed.), *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund, 23-25 april 1982*. University of Lund, Institute of Archaeology, report series No. 17.

- LARSSON,T.B. 1986. *The Bronze Age Metallwork in Southern Sweden. Aspects of social and spatial organisation 1800-500 BC.* Archaeology and Environment, 6.
- LINDE,G. 1982. *Ortnamn i Västergötland.* Stockholm.
- LINDKVIST,Th. 1988. *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid.* Opuscula Historica Upsaliensia, 1.
- LUND HANSEN,U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas.* Nordiske Fortidsminder, Serie B, bind 10.
- LÖNNROTH,E. 1991. Ännu stolt och vackert. Om ett berg i Bohuslän. *Göteborgs-Posten*, 1991.10.27, s.4.
- MADSEN,A.P. 1868. *Afbildninger af danske oldsager og mindesmaerker. 1. Steenalderen.* Köpenhamn.
- MADSEN,A.P. 1900. *Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark. II.Fyn og Jylland.* Köpenhamn.
- MALMER,M.P. 1975. *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge.* Lund.
- MALLORY,J.P. 1989. *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth.* London.
- MARSHALL,D.N. 1979. Carved stone balls. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, vol.108, 1976-1977.
- MOHEN,J.-P. 1989. *The World of Megaliths.* London.
- MONTELIUS,O. 1874. Bohuslänska fornsaker från hednatiden. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia*, band 1:1.
- MONTELIUS,O. 1879. Fynd från Greby i Tanums socken och härad. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia*, band 2:1, hf 5.
- MONTELIUS,O. 1905. Orienten och Europa. Ett bidrag till kännedomen om den orientaliska kulturens inverkan på Europa intill midten af det sista årtusendet före Kristi födelse. *Antiqvarisk Tidskrift för Sverige*, del 13:1.
- MONTELIUS,O. 1917. *Minnen från vår forntid.* Stockholm.
- NANCKE-KROGH,S. 1982. *Söfolk og kentaureer. Mennesker i yngre bronzealder.* Köpenhamn.
- NIELSEN,P.O. 1981. *Danmarkshistorien. Stenalderen 2 - Bondestenalderen.* Köpenhamn.
- ODENSTEDT,B. 1986. Om ursprunget till den äldre futharken. En granskning av några teorier om runskriftens ursprung, speciellt E.Moltkes (1976) och E.H.Antonsens (1982), jämte ett förslag på en teori. *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, 1984.
- O'KELLY,M.J. 1982. *Newgrange. Archaeology, art and legend.* New Aspects of Antiquity, London.
- OLDEBERG,A. 1933. *Det nordiska bronsåldersspännets historia.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, 38:3. Stockholm.
- OLDEBERG,A. 1974. *Die ältere Metallzeit in Schweden, I.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Stockholm.
- PEARCE,S.M. 1979. Amber beads from the late bronze-age hoards from Glentanar, Aberdeenshire. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, session 1976-77, vol.108.

- PIGGOTT,S. 1938. The Early Bronze Age in Wessex. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 1938, vol. 4.
- PIGGOTT,S. 1982. *Scotland before History*. Edinburgh.
- PITTS,M. 1980. *Later Stone Implements*. Shire Archaeology, 14.
- PONTING,G. & PONTING,M. 1984. *New Light on the Stones of Callanish*. Callanish.
- RAUSING,G. 1984. *Prehistoric Boats and Ships of Northwestern Europe*. Lund.
- RENFREW,C. 1979. *Investigations in Orkney*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, No XXXVIII.
- RENFREW,C. 1985. *The Prehistory of Orkney. BC 4000 - 1000 AD*. Edinburgh.
- RITCHIE,A. 1986. *Brough of Birsay*. Historic Buildings and Monuments, Scottish Development Department. Edinburgh.
- RITCHIE,A. 1988. *Scotland BC*. Edinburgh.
- RITCHIE,A. & BREEZE,D.J. 1991. *Invaders of Scotland. An introduction to the archaeology of the Romans, Scots, Angles and Vikings, highlighting the monuments in the care of the secretary of state for Scotland*. Historic Buildings and Monuments, Edinburgh.
- RITCHIE,G. & RITCHIE,A. 1981. *Scotland. Archaeology and early history*. London.
- RITCHIE,J.N.G. 1988. *Brochs of Scotland*. Shire Archaeology, 53.
- SANDWALL,A. (red.), *Vendeltid*. Statens Historisk Museum, Stockholm.
- SCARRE,C.(ed.) 1984. *Ancient France 6000-2000 BC*. Edinburgh.
- SCHULZ,H.M. & SCHULZ,B.M. 1983. *Callanish. A Guide to the Standing Stones and the Callanish Complex*. Callanish.
- SHEE-TWOHIG,E. 1981. *The Megalithic Art of western Europe*. Oxford.
- SJÖVOLD,Th. 1980. *Vikingskipene i Oslo*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- STENBERGER,M. 1964. *Det forntida Sverige*. Lund.
- STONE,J.F.S. 1956, The Use and Distribution of Faience in the Ancient East and Prehistoric Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society*, vol. 22.
- STRÖMBERG,H. 1983. Båttyper på hällristningar i Kville. Ett inlägg i diskussionen om hällristningsbåtarnas konstruktion. *Bohusläns Årsbok*, 1983.
- STUART,A.J. 1988. *Life in the Ice Age*. Shire Archaeology, 54.
- SVANSSON,A. 1975. *Physical and Chemical Oceanography of Skagerrak and the Kattegat. I. Open Sea Conditions*. Fishery Board of Sweden, Institute of Marine Research, Report No 1. Uddevalla.
- THRANE,H. 1975. *Europeiske forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV-V)*. Nationalmuseets Skrifter, Arkaeologisk-historisk række, Bind XVI. Köpenhamn.
- WELANDER,R.D.E. & BATEY,C. & COWIE,T.G. 1988. A Viking burial from Kneep, Uig, Isle of Lewis. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, session 1987, vol.117.
- WRIGHT,E.V. & HUTCHINSON,G.R. & GREGSON,C.W. 1991. A Fourth Boat-Find at North Ferriby, Humberside. *The Archaeological Journal*, vol. 146, for the year 1989.

WRIGHT,E.V. & WRIGHT,C.W. 1947. Prehistoric Boats from North Ferriby, East Yorkshire. *Proceedings of the Prehistoric Society*, vol. 13.

SAGORNA BERÄTTAR

- ALVING,Hj.(ed.) 1938. *Isländska sagor. Egil Skallagrimssons Saga, Gunnlaug Ormtungas Saga*. Avesta.
- ANDERSON,A.O. 1922. *Early Sources of Scottish History A.D. 500 to 1286*. Edinburgh - London.
- ARFWIDSSON,N. 1842. *Oisians sånger, efter gaeliska originalet och på dess vers-slag försvenskade, samt med en Historisk-oritisk Inledning och efter Noter försedde. Förra delen*. Stockholm.
- ARFWIDSSON,N. 1846. *Oisians sånger, efter gaeliska originalet och på dess vers-slag försvenskade, samt med en Historisk-oritisk Inledning och efter Noter försedde. Sednare delen*. Stockholm.
- AXELSSON,S. 1955. *Sverige i utländsk annalistik 900-1400, med särskild hänsyn till de isländska annalerna*. Stockholm.
- AXELSSON,S. 1956. *Sverige i dansk annalistik 900-1400*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Historiska Serien, 3. Stockholm.
- BEDE 1955. (utgiven av RADICE,B.) *A History of the english Church and People*. New York.
- BLOMQVIST,L. 1991d. *Irländska krönikor från sten- och bronsåldern?* Falköping.
- BOLIN,S. 1931. *Om Nordens äldsta historieforskning. Studier över dess metodik och källvärde*. Lunds universitets årsskrift, N.F. Avd.1. Bd 27. Nr 3.
- BÅÅTH,A.U.(ed.) 1925. *Isländska sagor*. Stockholm.
- CAESAR,G.J. 1927. (Utgiven av HEDÉN,E.) *Gaius Julius Caesars anteckningar om galliska kriget*. Stockholm.
- COMYN,D.(ed.) 1902. *Foras Feasa ar Eirinn. The history of Ireland, by Geoffrey Keating, D.D.* Irish Texts Society, vol.I. London.
- DINNEEN,R.P.S.(ed.) 1908. *Foras Feasa ar Eirinn. The history of Ireland, by Geoffrey Keating, D.D.* Irish Texts Society, vol.II. London.
- ESKELAND,S.(ed.) 1914. *Soga um Ragnar Lodbrok og sönene hans, med Kraake-kvædet*. Oslo.
- GRÖNBECH,V. 1982. *Nordiska myter*. Lund.
- GÖDECKE,P.A.(ed.) 1880. *Sagan om Ragnar Lodbrok och hans söner*. Stockholm.
- HALLDORSSON,O.(ed.) 1958. *Olafs saga Tryggvasonar en mesta*. Editiones Arnarnagaeanae, Series A, vol.1, Köpenhamn.
- HERODOTUS. 1954. (utgiven av SÉLINCOURT,A.de) *The Histories*. New York.
- LUND,N.(ed.) 1983. *Ottar och Wulfstan. To rejsebeskrivelser fra vikingetiden*. Roskilde.
- MACALISTER,R.A.S.(ed.) 1939. *Lebor Gabala Erenn. The Book of the Taking of Ireland. Part II*. Irish Texts Society, vol. XXXV. Dublin.

- MACALISTER,R.A.S.(ed.) 1940. *Lebor Gabala Erenn. The Book of the Taking of Ireland. Part III.* Irish Texts Society, vol. XXXIX. Dublin.
- MACALISTER,R.A.S.(ed.) 1941. *Lebor Gabala Erenn. The Book of the Taking of Ireland. Part IV.* Irish Texts Society, vol. XLI. Dublin.
- MACBAIN,A. 1982. *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language.* Gairm Publications, vol.57. Edinburgh.
- MARSH,W.P. & BAMFORD,Ch. 1987. *Celtic Christianity. Ecology and Holiness.* Lindisfarne.
- McNEILL,F.M. 1920. *Iona. A History of the Island.* London - Glasgow.
- O'DONOVAN,J.(ed.) 1856. *Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland, by the four masters, from earliest period to the year 1616. Vol.1.* Dublin.
- OHLMARKS,Å.(ed.) 1962. *De isländska sagorna. Första bandet, Landssagor, Upptäcktssagor, Sydvästlandssagor.* Stockholm.
- OSBORNE,K. 1990. *The Battle of Hastings 1066 and the story of Battle Abbey.* English Heritage.
- PALSSON,H. & EDWARDS,P. (eds.) 1978. *Orkneyinga Saga. The History of the Earls of Orkney.* New York.
- SAXO GRAMMATICUS 1975. (utgiven av LAURING,P.) *Danmarks krönike.* Köpenhamn.
- SMYTH,A.P. 1977. *Scandinavian Kings in the British Isles 850-880.* Oxford.
- STURLUSON,S. 1911. (Utgiven av J<209>NSSON,F.) *Heimskringla. Nóregs Konunga Sogur.* Köpenhamn.
- STURLUSON,S. 1961a. (Utgiven av OHLMARKS,Å.) *Snorres konungasagor. Hednatiden (från äldsta tider till 1015).* Uddevalla.
- STURLUSON,S. 1961b. (Utgiven av OHLMARKS,Å.) *Snorres konungasagor. Olav den heliges saga. (1015-1030).* Uddevalla.
- STURLUSON,S. 1961c. (Utgiven av OHLMARKS,Å.) *Snorres konungasagor. Norska medeltidskungar (1030-1177).* Uddevalla.
- TACITUS 1929. (Utgiven av PERSSON,P.) *Tacitus' mindre skrifter. Dialogus De Oratoribus, Agricola och Germania.* Stockholm.
- WATKINS,C. 1985. *The American heritage Dictionary of Indo-European Roots.* Boston.
- WICKBERG,R.(ed.) 1914. *Beowulf.* Askerbergs Populärvetenskapliga Bibliotek. Uppsala.